

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये

पञ्चकनिपात-टीका

१. पठमपण्णासकं

१. सेखबलवग्गो

१. संखित्तसुत्तवण्णना

१. पञ्चकनिपातस्स पठमे कामं सम्पयुत्तधम्मेषु थिरभावोपि बलद्धो एव, पटिपक्खेहि पन अकम्पनीयत्तं सातिसयं बलद्धोति वुत्तं — “अस्सद्धिये न कम्पती”ति ।

संखित्तसुत्तवण्णना निद्धिता ।

२-६. वित्थतसुत्तादिवण्णना

२-६. दुतिये हिरीयतीति लज्जति विरज्जति । यस्मा हिरी पापजिगुच्छनलक्खणा, तस्मा “जिगुच्छतीति अत्थो”ति वुत्तं । ओत्तप्पतीति उत्रसति । पापुत्रासलक्खणज्झि ओत्तप्पं ।

पग्गहितवीरियोति सङ्कोचं अनापन्नवीरियो । तेनाह “अनोसक्कितमानसो”ति । पहानत्थायाति समुच्छिन्नत्थाय । कुसलानं धम्मानं उपसम्पदा नाम समधिगमो एवाति आह “पटिलाभत्थाया”ति ।

गतिअत्था धातुसद्दा बुद्धिअत्था होन्तीति आह “उदयञ्च वयञ्च पटिविज्झितुं समत्थाया”ति । मिस्सकनयेनायं देसना गताति आह “विक्खम्भनवसेन च समुच्छेदवसेन चा”ति । तेनाह “विपस्सनापञ्जाय चैव मग्गपञ्जाय चा”ति । विपस्सनापञ्जाय विक्खम्भनकिरियतो सा च खो पदेसिकाति निष्पदेसिकं कत्वा दस्सेतुं “मग्गपञ्जाय पटिलाभसंवत्तनतो”ति वुत्तं । दुक्खक्खयगामिनिभावेपि एसेव नयो । सम्माति याथावतो । अकुप्पधम्मताय हि मग्गपञ्जाय खेपितं खेपितमेव, नास्स पुन खेपनकिच्चं अत्थीति उपायेन जायेन सा पवत्ततीति आह “हेतुना नयेना”ति । ततियादीसु नत्थि वत्तब्बं ।

वित्थतसुत्तादिवण्णना निद्धिता ।

७. कामसुत्तवण्णना

७. सत्तमे असन्ति लूनन्ति तेनाति असितं, दात्तं । विविधा आभज्जन्ति भारं ओलम्बेन्ति तेनाति ब्याभङ्गी, विधं । कुलपुत्तोति एत्थ दुविधो कुलपुत्तो जातिकुलपुत्तो, आचारकुलपुत्तो च । तत्थ “तेन खो पन समयेन रट्टपालो नाम कुलपुत्तो

तस्मिंयेव थुल्लकोट्टिके अगगकुलिकस्स पुत्तो”ति (म० नि० २.२९४) एवं आगतो उच्चकुलप्पसुतो **जातिकुलपुत्तो** नाम । “ये ते कुलपुत्ता सद्धा अगारस्मा अनगारियं पब्बजिता”ति (म० नि० १.३४) एवं आगता पन यत्थ कत्थचि कुले पसुतापि आचारसम्पन्ना **आचारकुलपुत्तो** नाम । इध पन आचारकुलपुत्तो अधिप्पेतो । तेनाह “**कुलपुत्तोति आचारकुलपुत्तो**”ति । युत्तन्ति अनुच्छविकं, एवं वत्तब्बतं अरहतीति अत्थो । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

कामसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. चवनसुत्तवण्णना

८. अट्ठमे **सद्धायाति** इमिना अधिगमसद्धा दस्सिता । चतुब्बिधा हि सद्धा — आगमनीयसद्धा, अधिगमसद्धा, पसादसद्धा, ओकप्पनसद्धाति । तत्थ **आगमनीयसद्धा** सब्बज्जुबोधिसत्तानं पवत्ता होति । आगमनीयप्पटिपदाय आगता हि सद्धा सातिसया महाबोधिसत्तानं परोपदेसेन विना सद्धेय्यवत्थुं अविपरीततो गहेत्वा अधिमुच्चनतो । सच्चप्पटिवेधतो आगतसद्धा **अधिगमसद्धा** सुप्पबुद्धादीनं विय । “सम्मासम्बुद्धो भगवा”ति आदिना बुद्धादीसु उप्पज्जनकप्पसादो **पसादसद्धा** महाकप्पिनराजादीनं विय । “एवमेत”न्ति ओक्कन्दित्वा पक्खन्दित्वा सद्दहनवसेन कप्पनं ओकप्पनं, तदेव सद्धाति **ओकप्पनसद्धा** । तत्थ पसादसद्धा परनेय्यरूपा होति, सवनमत्तेनपि पसीदनतो । ओकप्पनसद्धा सद्धेय्यं वत्थुं ओगाहित्वा अनुपविसित्वा “एवमेत”न्ति पच्चक्खं करोन्ती विय पवत्तति ।

चवनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. पठमअगारवसुत्तवण्णना

९. नवमे **अप्पतिस्सयोति** अप्पतिस्सवो व-कारस्स य-कारं कत्वा निद्देसो । गरुना किस्मिञ्चि वुत्तो गारववसेन पतिस्सवनं, पतिस्सवो, पतिस्सवभूतं, तंसभावज्ज यं किञ्चि गारवं । नत्थि एतस्मिं पतिस्सवोति **अप्पतिस्सवो**, गारवविरहितो । तेनाह “**अजेट्टको अनीचवुत्ती**”ति ।

पठमअगारवसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. दुतियअगारवसुत्तवण्णना

१०. दसमे **वुद्धिन्ति** आदीसु सीलेन **वुद्धि**, मग्गेन **विरुळ्हि**, निब्बानेन **वेपुल्लं** । सीलसमाधीहि वा **वुद्धि**, विपस्सनामग्गेहि **विरुळ्हि**, फलनिब्बानेहि **वेपुल्लं** । एत्थ च यस्स चतुब्बिधं सीलं अखण्डादिभावप्पवत्तिया सुपरिसुद्धं विसेसभागियत्ता अप्पकसिरेनेव मग्गफलावहं सङ्गरक्खितत्थेरस्स विय, सो तादिसेन सीलेन इमस्मिं धम्मविनये वुद्धिं आपज्जिस्सति । तेन वुत्तं — “सीलेन वुद्धि”न्ति । यस्स पन अरियमग्गो उप्पन्नो, सो विरूळ्हमूलो विय पादपो सुप्पतिट्ठितत्ता सासने विरूळ्हि आपन्नो नाम होति । तेन वुत्तं — “मग्गेन विरूळ्हि”न्ति । यो सब्बकिलेसनिब्बानप्पत्तो, सो अरहा सीलादिधम्मक्खन्धपारिपूरिया सति वेपुल्लप्पत्तो होति । तेन वुत्तं “निब्बानेन वेपुल्ल”न्ति । दुतियविकप्पे अत्थो वुत्तनयानुसारेण वेदितब्बो ।

दुतियअगारवसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

सेखबलवग्गवण्णना निड्ढिता ।

२. बलवग्गो

१. अननुस्सुतसुत्तवण्णना

११. दुतियस्स पठमे अभिजानित्वाति अभिविसिद्धेन जाणेन जानित्वा । अट्ठहि कारणेहि तथागतस्साति “तथा आगतोति तथागतो । तथा गतोति तथागतो । तथलक्खणं आगतोति तथागतो । तथधम्मे याथावतो अभिसम्बुद्धोति तथागतो । तथदस्सिताय तथागतो । तथावादिताय तथागतो । तथाकारिताय तथागतो । अभिभवनद्धेन तथागतो”ति एवं वुत्तेहि अट्ठहि कारणेहि । उसभस्स इदन्ति आसभं, सेट्ठुद्धानं । तेनाह “आसभं ठानन्ति सेट्ठुद्धान”न्ति । परतो दस्सितबलयोगेन “दसबलोह”न्ति अभीतनादं नदति । ब्रह्मचक्कन्ति एत्थ सेट्ठपरियायो । ब्रह्मसद्धोति आह “सेट्ठचक्क”न्ति । चक्कज्जेतं धम्मचक्कं अधिप्पेतं ।

अननुस्सुतसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

३. संखित्तसुत्तवण्णना

१३. ततिये कामं सम्पयुत्तधम्मेसु थिरभावोपि बलद्धो एव, पटिपक्खेहि पन अकम्पनीयत्तं सातिसयं बलद्धोति वुत्तं “मुट्ठस्सच्चे न कम्पती”ति ।

संखित्तसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

४. वित्थतसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे सतिनेपक्केनाति सतिया नेपक्केन, तिक्खविसदसूरभावेनाति अत्थो । अट्ठकथायं पन नेपक्कं नाम पज्जाति अधिप्पायेन “नेपक्कं वुच्चति पज्जा”ति वुत्तं । एवं सति अज्जो निड्ढिट्ठो नाम होति । सतिमाति च इमिना सविसेसा सति गहिताति परतोपि “चिरकतम्पि चिरभासितम्पि सरिता अनुस्सरिता”ति सतिकिच्चमेव निड्ढिट्ठं, न पज्जाकिच्चं, तस्मा सतिनेपक्केनाति सतिया नेपक्कभावेनाति सक्का विज्जातुं लब्भतेव । पच्चयविसेसवसेन अज्जधम्मनिरपेक्खो सतिया बलवभावो । तथा हि जाणविप्पयुत्तचित्तेनपि सज्झायनसम्मसनानि सम्भवन्ति ।

चिरकतम्पीति अत्तना वा परेन वा कायेन चिरकतं चेतियङ्गणवत्तादिमहावत्तप्पटिपत्तिपूरणं । चिरभासितम्पीति अत्तना वा परेन वा वाचाय चिरभासितं सक्कच्चं उद्दिसनउद्दिसापनधम्मासारणधम्मदेसनाउपनिसिन्नकपरिकथाअनुमोदनीयादिवसेन पवत्तितं वचीकम्मं । सरिता अनुस्सरिताति तस्मिं कायेन चिरकते कायो नाम कायविज्जत्ति, चिरभासिते वाचा नाम वचीविज्जत्ति, तदुभयम्पि रूपं, तंसमुट्ठापका चित्तचेतसिका अरूपं । इति इमे रूपारूपधम्मा एवं उप्पज्जित्वा एवं निरुद्धाति सरति चेव अनुस्सरति च, सतिसम्बोज्झङ्गं समुट्ठापेतीति अत्थो । बोज्झङ्गसमुट्ठापिका हि सति इध अधिप्पेता । ताय सतिया एस सकिं सरणेन सरिता, पुनप्पुनं सरणेन अनुस्सरिताति वेदितब्बा ।

वित्थतसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

५-१०. दट्ठब्बसुत्तादिवण्णना

१५-२०. पञ्चमे सविसयस्मिंयेवाति अत्तनो अत्तनो विसये एव । लोकियलोकुत्तरधम्मे कथेतुन्ति लोकियधम्मे लोकुत्तरधम्मे च तेन तेन पवत्तिविसेसेन कथेतुं । चतूसु सोतापत्तियङ्गेसूति सप्पुरिससंसेवो सद्धम्मस्सवनं योनिसोमनसिकारो धम्मानुधम्मपटिपत्तीति इमेसु चतूसु सोतापत्तिमग्गकारणेसु । कामञ्च तेसु सतिआदयोपि धम्मा इच्छितब्बाव तेहि विना तेसं असम्भवतो, तथापि चेत्थ सद्धा विसेसतो किच्चकारीति वेदितब्बा । सद्धो एव हि सप्पुरिसे पयिरुपासति, सद्धम्मं सुणाति, योनिसो च अनिच्चादितो मनसि करोति, अरियमग्गस्स च अनुधम्मं पटिपज्जति, तस्मा वुत्तं “एत्थ सद्धाबलं दट्ठब्ब”न्ति । इमिना नयेन सेसबलेसुपि अत्थो दट्ठब्बो ।

चतूसु सम्मप्पधानेसूति चतुब्बिधसम्मप्पधानभावनाय । चतूसु सतिपट्टानेसूतिआदीसुपि एसेव नयो । एत्थ च सोतापत्तिअङ्गेसु सद्धा विय, सम्मप्पधानभावनाय वीरियं विय च सतिपट्टानभावनाय यस्मा “विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्स”न्ति (दी० नि० २.३७३; म० नि० १.१०६) वचनतो पुब्बभागे किच्चतो सति अधिका इच्छितब्बा, एवं समाधिकम्मिकस्स समाधि, “अरियसच्चभावना पज्जाभावना”ति कत्वा तत्थ पज्जा पुब्बभागे अधिका इच्छितब्बाति पाकटोयमत्थो । अधिगमक्खणे पन समाधिपज्जानं विय सब्बेसम्पि बलानं सद्धादीनं समताव इच्छितब्बा । तथा हि “एत्थ सद्धाबलं”न्तिआदिना तत्थ तत्थ एत्थग्गहणं कतं ।

इदानीं सद्धादीनं तत्थ तत्थ अतिरेककिच्चतं उपमाय विभावेतुं “यथा ही”तिआदि वुत्तं । तत्रिदं उपमा संसन्दनं — राजपञ्चमसहाया विय विमुत्तिपरिपाचकानि पञ्च बलानि । नेसं कीळनत्थं एकज्झं वीथिओतरणं विय बलानं एकज्झं विपस्सनावीथिओतरणं, सहायेसु पठमादीनं यथासकं गेहेव विचारणा विय सद्धादीनं सोतापत्तिअङ्गादीनि पत्वा पुब्बङ्गमता । सहायेसु इतरेसं तत्थ तत्थ तुण्हीभावो विय सेसबलानं तत्थ तत्थ तदन्वयता, तस्स पुब्बङ्गमस्स बलस्स किच्चानुगता । न हि तदा तेसं ससम्भारपथवीआदीसु आपादीनं विय किच्चं पाकटं होति, सद्धादीनंयेव पन किच्चं विभूतं हुत्वा तिड्ढति पुरेतरं तथापच्चयेहि चित्तसन्तानस्स अभिसङ्खत्तता । एत्थ च विपस्सनाकम्मिकस्स भावना विसेसतो पञ्जुत्तराति दस्सनत्थं राजानं निदस्सनं कत्वा पज्जिन्द्रियं वुत्तं । छट्ठादीनि सुविज्जेय्यानि ।

दट्ठब्बसुत्तादिवण्णना निड्ढिता ।

बलवग्गवण्णना निड्ढिता ।

३. पञ्चङ्गिकवग्गो

१-२. पठमअगारवसुत्तादिवण्णना

२१-२२. ततियस्स पठमे आभिसमाचारिकन्ति आभिसमाचारे उत्तमसमाचारे भवं । किं पन तन्ति आह “वत्तवसेन पज्जत्तसील”न्ति । सेसं सुविज्जेय्यमेव । दुतिये नत्थि वत्तब्बं ।

पठमअगारवसुत्तादिवण्णना निड्ढिता ।

३-४. उपक्विलेससुत्तादिवण्णना

२३-२४. ततिये न च पभावन्तन्ति न च पभासम्पन्नं । पभिज्जनसभावन्ति तापेत्वा ताळकज्जनपभङ्गुरं । अवसेसं लोहन्ति वुत्तावसेसं सजातिलोहं, विजातिलोहं, पिसाचलोहं, कित्तिमलोहन्ति एवंपभेदं सब्बम्पि लोहं । **उप्पज्जितुं अप्पदानेनाति** एत्थ ननु लोकियकुसलचित्तस्सपि सुविसुद्धस्सपि उप्पज्जितुं अप्पदानेनेव उपक्विलेसताति? सच्चमेतं, यस्मिं पन सन्ताने नीवरणानि लद्धप्पतिट्ठानि, तत्थ महग्गतकुसलस्सपि असम्भवो, पगेव लोकुत्तरकुसलस्स । परिक्कसलं पन यथापच्चयं उप्पज्जमानं नीवरणेहि उपहते सन्ताने उप्पत्तिया अपरिसुद्धं होन्तं उपक्विलिट्ठं नाम होति अपरिसुद्धदीपकपल्लिकवट्ठितेलादिसन्निस्सयो पदीपो विय । अपिच निप्परियायतो उप्पज्जितुं अप्पदानेनेव तेसं उपक्विलेसताति दस्सेन्तो “यदग्गेन ही”तिआदिमाह । आरम्मणे विक्खित्तप्पवत्तिवसेन चुण्णविचुण्णता वेदितब्बा । चतुत्थे नत्थि वत्तब्बं ।

उपक्विलेससुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

५. अनुग्गहितसुत्तवण्णना

२५. पञ्चमे **सम्मादिट्ठीति विपस्सनासम्मादिट्ठीति**आदिना अङ्गुत्तरभाणकानं मतेन अयं अत्थवण्णना आरब्धा, मज्झिमभाणका पनेत्थ अज्जथा अत्थं वदन्ति । वुत्तज्जेतं **मज्झिमदुक्कथायं** (म० नि० अट्ठ० १.४५२) —

“**अनुग्गहिता**”ति लद्धूपकारा । **सम्मादिट्ठीति** अरहत्तमग्गसम्मादिट्ठि । फलक्खणे निब्बत्ता चेतोविमुत्ति फलं अस्साति **चेतोविमुत्तिफला** । तदेव चेतोविमुत्तिसङ्घातं फलं आनिसंसो अस्साति **चेतोविमुत्तिफलानिसंसा** । दुतियपदेपि एसेव नयो । एत्थ चतुत्थफलपज्जा **पज्जाविमुत्ति** नाम, अवसेसा धम्मा **चेतोविमुत्तीति** वेदितब्बा । “**सीलानुग्गहिता**”तिआदीसु **सीलन्ति** चतुपारिसुद्धिरीलं । **सुतन्ति** सप्पायधम्मस्सवनं । **साकच्छाति** कम्मट्ठाने खलनपक्खलनच्छेदनकथा । **समथोति** विपस्सनापादिका अट्ठ समापत्तियो । **विपस्सनाति** सत्तविधा अनुपस्सना । चतुपारिसुद्धिरीलज्हि पूरेन्तस्स, सप्पायधम्मस्सवनं सुणन्तस्स, कम्मट्ठाने खलनपक्खलनं छिन्दन्तस्स विपस्सनापादिकासु अट्ठसु समापत्तीसु कम्मं करोन्तस्स, सत्तविधं अनुपस्सनं भावेन्तस्स अरहत्तमग्गो उप्पज्जित्वा फलं देति ।

“यथा हि मधुरं अम्बपक्कं परिभुज्जितुकामो अम्बपोतकस्स समन्ता उदककोट्टकं थिरं कत्वा बन्धति, घटं गहेत्वा कालेन कालं उदकं आसिज्जति, उदकस्स अनिक्खमनत्थं मरियादं थिरं करोति । या होति समीपे वल्लि वा सुक्खदण्डको वा किपिल्लिकपुटो वा मक्कटकजालं वा, तं अपनेति, खणित्तिं गहेत्वा कालेन कालं मूलानि परिखणति, एवमस्स अप्पमत्तस्स इमानि पञ्च कारणानि करोतो सो अम्बो वट्ठित्वा फलं देति, एवं सम्पदमिदं वेदितब्बं । रुक्खस्स समन्ततो कोट्टकबन्धनं विय हि सीलं दट्ठब्बं, कालेन कालं उदकसिज्जनं विय धम्मस्सवनं, मरियादाय थिरभावकरणं विय समथो, समीपे वल्लिआदीनं हरणं विय कम्मट्ठाने खलनपक्खलनच्छेदनं, कालेन कालं खणित्तिं गहेत्वा मूलखणनं विय सत्तन्नं अनुपस्सनानं भावना, तेहि पञ्चहि कारणेहि अनुग्गहितस्स अम्बरुक्खस्स मधुरफलदानकालो विय इमस्स भिक्खुनो इमेहि पञ्चहि धम्मेहि अनुग्गहिताय सम्मादिट्ठिया अरहत्तफलदानं वेदितब्बं”न्ति ।

एत्थ च लब्धूपकाराति यथारहं निस्सयादिवसेन लब्धूपच्चया । विपस्सनासम्मादिट्ठिया अनुगहितभावेन गहितत्ता मग्गसम्मादिट्ठिसु च अरहत्तमग्गसम्मादिट्ठि । अनन्तरस्स हि विधि पटिसेधो वा, अग्गफलसमाधिम्हि तप्परिक्खारधम्मसुयेव च केवलो चेतोपरियायो निरुळ्होति सम्मादिट्ठिती अरहत्तमग्गसम्मादिट्ठि । फलक्खणेति अनन्तरं कालन्तरे चाति दुविधेपि फलक्खणे । पटिप्पस्सद्विवसेन सव्वसंकिलेसेहि चेतोविमुच्चति एतायाति चेतोविमुत्ति, अग्गफलपञ्जं ठपेत्वा अवसेसा फलधम्मा । तेनाह “चेतोविमुत्ति फलं अस्साति, चेतोविमुत्तिसङ्घातं फलं आनिसंसो”ति । सव्वकिलेसेहि चेतसो विमुच्चनसङ्घातं पटिप्पस्सम्भनसज्जितं पहानं फलं आनिसंसो चाति योजना । इध चेतोविमुत्तिसद्देन पहानमत्तं गहितं, पुब्बे पहायकधम्मा । अज्जथा फलधम्मा एव आनिसंसोति गय्हमाने पुनवचनं निरत्थकं सिया ।

पञ्जाविमुत्तिफलानिसंसाति एत्थापि एवमेव अत्थो वेदितब्बो । सम्मावाचाकम्मन्ताजीवा सीलसभावत्ता विसेसतो समाधिस्स उपकारा, तथा सम्मासङ्कप्पो ज्ञानसभावत्ता । तथा हि सो “अप्पना”ति निट्ठिठो । सम्मासतिसम्मावायामा पन समाधिपक्खिया एवाति आह “अवसेसा धम्मा चेतोविमुत्तीति वेदितब्बा”ति ।

चतुपारिसुद्धिसीलन्ति अरियमग्गाधिगमस्स पदट्ठानभूतं चतुपारिसुद्धिसीलं । सुतादीसुपि एसेव नयो । अत्तनो चित्तप्पवत्तिआरोचनवसेन सह कथनं संकथा, संकथाव साकच्छा । इध पन कम्मट्ठानप्पटिबद्धाति आह “कम्मट्ठाने...पे०... कथा”ति । तस्स कम्मट्ठानस्स एकवारं विधिया अप्पटिपज्जनं खलनं, अनेकवारं पक्खलनं, तदुभयस्स विच्छेदनी अपनयनी कथा खलनपक्खलनच्छेदनकथा । पूरेन्तस्साति विवट्ठसन्निस्सितं कत्वा पालेन्तस्स ब्रूहेन्तस्स च । सुणन्तस्साति “यथाउगहितकम्मट्ठानं फातिं गमिस्सती”ति एवं सुणन्तस्स । तेनेव हि “सप्पायधम्मस्सवन”न्ति वुत्तं । कम्मं करोन्तस्साति भावनानुयोगकम्मं करोन्तस्स । पञ्चसुपि ठानेसु अन्त-सद्दो हेतुअत्थजोतनो दट्ठब्बो । एवज्झि “यथा ही”तिआदिना वुच्चमाना अम्बूपमा युज्जेय्य ।

उदककोट्टकन्ति जलावाटं । थिरं कत्वा बन्धतीति असिथिलं दळ्हं नातिमहन्तं नातिखुद्दकं कत्वा योजेति । थिरं करोतीति उदकसिञ्चनकाले ततो ततो पवत्तित्वा उदकस्स अनिक्खमनत्थं जलावाटपाळिं थिरतरं करोति । सुक्खदण्डकोति तस्सेव अम्बगच्छस्स सुक्खको साखासीसको । किपिल्लिकपुटोति तम्बकिपिल्लिकपुटो । खणित्तिन्ति कुदालं । कोट्टकबन्धनं विय सीलं सम्मादिट्ठिया वट्ठनूपायस्स मूलभावतो । उदकसिञ्चनं विय धम्मस्सवनं भावनाय परिब्रूहनतो । मरियादाय थिरभावकरणं विय समथो यथावुत्ताय भावनाधिट्ठानाय सीलमरियादाय दळ्हहीभावापादनतो । समाहितस्स हि सीलं थिरतरं होति । समीपे वल्लिआदीनं हरणं विय कम्मट्ठाने खलनपक्खलनच्छेदनं इच्छितव्वभावनाय विबन्धनापनयनतो । मूलखणनं विय सत्तन्नं अनुपस्सनानं भावना तस्सा विबन्धस्स मूलभूतानं तण्हामानदिट्ठिनं पलिखणनतो । एत्थ च यस्मा सुपरिसुद्धसीलस्स कम्मट्ठानं अनुयुज्जन्तस्स सप्पायधम्मस्सवनं इच्छितव्वं, ततो यथासुते अत्थे साकच्छासमापज्जनं, ततो कम्मट्ठानविसोधनेन समथनिव्वत्ति, ततो समाहितस्स आरद्धविपस्सकस्स विपस्सनापारिपूरि, परिपुण्णा विपस्सना मग्गसम्मादिट्ठिं ब्रूहेतीति एवमेतेसं अङ्गानं परम्पराय सम्मुखा अनुगणहनतो अयमानुपुब्बी कथिताति वेदितव्वं ।

अनुगहितसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. विमुत्तायतनसुत्तवण्णना

२६. छट्ठे विमुत्तिया वट्ठदुक्खतो विमुच्चनस्स आयतनानि कारणानि विमुत्तायतनानीति आह —
“विमुच्चनकारणानी”ति । पाळिअत्थं जानन्तस्साति “इध सीलं आगतं, इध समाधि, इध पञ्जा”तिआदिना

तंतंपाळिअत्थं याथावतो जानन्तस्स । **पाळिं जानन्तस्सा**ति तदत्थबोधिनिं पाळिं याथावतो उपधारेन्तस्स । **तरुणपीती**ति सज्जातमत्ता मुदुका पीति जायति । कथं जायति? यथादेसितं धम्मं उपधारेन्तस्स तदनुच्छविकमेव अत्तनो कायवाचामनोसमाचारं परिगणहन्तस्स सोमनस्सं पत्तस्स पमोदलक्खणं पामोज्जं जायति । **तुट्ठाकारभूता बलवपीती**ति पुरिमुप्पन्नाय पीतिया वसेन लद्धासेवनत्ता अतिविय तुट्ठाकारभूता कायचित्तदरथस्स पस्सम्भनसमत्थताय पस्सद्भिया पच्चयो भवितुं समत्था बलप्पत्ता पीति जायति । यस्मा नामकाये पस्सद्धे रूपकायोपि पस्सद्धो एव होति, तस्मा “नामकायो पस्सम्भति”च्चेव वुत्तं ।

सुखं पटिलभतीति वक्खमानस्स चित्तसमाधानस्स पच्चयो भवितुं समत्थं चेतसिकं निरामिससुखं पटिलभति विन्दति । **समाधियती**ति एत्थ पन न यो कोचि समाधि अधिप्पेतो, अथ खो अनुत्तरसमाधीति दस्सेन्तो “अरहत्त...पे०... **समाधियती**”ति आह । “अयं ही”तिआदि तस्सं देसनायं तादिसस्स पुगलस्स यथावुत्तसमाधिपटिलाभस्स कारणभावविभावनं, यं तथा विमुत्तायतनभावो । **ओसक्वितुन्ति** दस्सितुं । **समाधियेव समाधिनिमित्तन्ति** कम्मट्ठानपाळिया आरुळ्हो समाधि एव परतो उप्पज्जनकभावनासमाधिस्स कारणभावतो समाधिनिमित्तं । तेनाह “आचरियस्स सन्तिके”तिआदि ।

विमुत्तायतनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. समाधिसुत्तवण्णना

२७. सत्तमे सब्बसो किलेसदुक्खदरथपरिळाहानं विगतत्ता सातिसयमेत्थ सुखन्ति वुत्तं “अप्पितप्पितक्खणे सुखत्ता पच्चुप्पन्नसुखो”ति । पुरिमस्स पुरिमस्स वसेन पच्छिमं पच्छिमं लद्धासेवनताय सन्तपणीतरभावप्पत्तं होतीति आह “पुरिमो...पे०... **सुखविपाको**”ति । **किलेसप्पटिप्पस्सद्भिया**ति किलेसानं पटिप्पस्सम्भनेन लद्धत्ता । “**किलेसप्पटिप्पस्सद्भिभावन्ति** किलेसानं पटिप्पस्सम्भनभावं । **लद्धत्ता** पत्तत्ता तब्भावं उपगतत्ता । लोकियसमाधिस्स पच्चनीकानि नीवरणपठमज्झाननिकन्तिआदीनि निग्गहेतब्बानि, अज्जे किलेसा वारेतब्बा । इमस्स पन अरहत्तसमाधिस्स पटिप्पस्सद्भसब्बकिलेसत्ता न निग्गहेतब्बं वारेतब्बच्च अत्थीति मग्गानन्तरं समापत्तिक्खणे च अप्पयोगेन अधिगतत्ता अप्पितत्ता च अपरिहानिवसेन वा अप्पितत्ता न **ससङ्खारनिग्गह्वारितगतो** । **सतिवेपुल्लप्पत्तत्ता**ति एतेन अप्पवत्तमानायपि सतिया सतिबहुलताय सतो एव नामाति दस्सेति । **यथापरिच्छिन्नकालवसेना**ति एतेन परिच्छिन्नस्सतिया सतोति दस्सेति । **सेसेसू**ति जाणेसु ।

समाधिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८-९. पञ्चङ्गिकसुत्तादिवण्णना

२८-२९. अट्ठमे करो वुच्चति पुप्फसम्भवं “गब्भासये किरीयती”ति कत्वा । करतो जातो कायो **करजकायो**, तदुपनिस्सयो चतुसन्ततिरूपसमुदायो । कामं नामकायोपि विवेकजेन पीतिसुखेन तथालद्धूपकारो, “अभिसन्देती”तिआदिवचनतो पन रूपकायो इध अधिप्पेतोति आह “**इमं करजकाय**”न्ति । **अभिसन्देती**ति अभिसन्दनं करोति । तं पन अभिसन्दनं ज्ञानमयेन पीतिसुखेन करजकायस्स तित्तभावापादनं सब्बत्थकमेव लूखभावापनयनन्ति आह “**तेमेती**”तिआदि । तयिदं अभिसन्दनं अत्थतो यथावुत्तपीतिसुखसमुद्धानेहि पणीतरूपेहि कायस्स परिप्फरणं दट्ठब्बं ।

परिसन्देतीति आदीसुपि एसेव नयो । सब्बं एतस्स अत्थीति सब्बावा, तस्स सब्बावतो । अवयवावयविसम्बन्धे अवयविनि सामिवचनन्ति अवयवविसयो सब्ब-सद्दो, तस्मा वुत्तं “सब्बकोट्टासवतो”ति । अफुटं नाम न होति यत्थ यत्थ कम्मजरूपं, तत्थ तत्थ चित्तजरूपस्स अभिव्यापनतो । तेनाह “उपादिन्नकसन्तती”ति आदि ।

छेकोति कुसलो । तं पनस्स कोसल्लं नहानीयचुण्णानं करणे पिण्डिकरणे च समत्थतावसेन वेदितव्वन्ति आह “पटिबलो”ति आदि । कंस-सद्दो “महतिया कंसपातिया”ति आदीसु (म० नि० १.६१) सुवण्णे आगतो । “कंसो उपहतो यथा”ति आदीसु (ध० प० १३४) कित्तिमलोहे । कत्थचि पण्णत्तिमत्ते “उपकंसो नाम राजासि, महाकंसस्स अत्रजो”ति आदि (जा० अट्ठ० ४.१०.१६४ घटपण्डितजातकवण्णना) । इध पन यत्थ कत्थचि लोहेति आह “येन केनचि लोहेन कतभाजे”ति । स्नेहानुगताति उदकसिनेहेन अनुप्पविसनवसेन गता उपगता । स्नेहपरेताति उदकसिनेहेन परितो गता समन्ततो फुटा । ततो एव सन्तरबाहिरा फुटा स्नेहेन । एतेन सब्बसो उदकेन तेमितभावमाह । न च पग्घरिणीति एतेन तित्तस्सपि तस्स घनथद्धभावं वदति । तेनाह “न बिन्दुबिन्दू”ति आदि ।

ताहि ताहि उदकसिराहि उब्भिज्जतीति उब्भिदं, उब्भिदं उदकं एतस्साति उब्भिदोदको । उब्भिन्नउदकोति नदीतीरे खतकूपको विय उब्भिज्जनकउदको । उग्गच्छनउदकोति धारावसेन उट्टहनउदको । कस्मा पनेत्थ उब्भिदोदकोव रहदो गहितो, न इतरोति आह “हेट्टा उग्गच्छनउदकज्ही”ति आदि । धारानिपातबुब्बुळेहीति धारानिपातेहि च उदकबुब्बुळेहि च । “फेणपटलेहि चा”ति वत्तब्बं, सन्निसिन्नमेव अपरिक्खोभताय निच्चलमेव, सुप्पसन्नमेवाति अधिप्पायो । सेसन्ति “अभिसन्देती”ति आदिकं ।

उप्पलानीति उप्पलगच्छानि । सेतरत्तनीलेसूति उप्पलेसु, सेतुप्पलरत्तुप्पलनीलुप्पलेसूति अत्थो । यं किञ्चि उप्पलं उप्पलमेव सामञ्जग्गहणतो । सतपत्तन्ति एत्थ सत-सद्दो बहुपरियायो “सतग्घी”ति आदीसु विय । तेन अनेकसतपत्तस्सपि सङ्गहो सिद्धो होति । लोके पन रत्तं पदुमं, सेतं पुण्डरीकन्ति वुच्चति । याव अग्गा याव च मूला उदकेन अभिसन्दनादिसम्भवदस्सनत्थं उदकानुगगतग्गहणं । इध उप्पलादीनि विय करजकायो, उदकं विय ततियज्झानसुखं ।

यस्मा परिसुद्धेन चेतसाति चतुत्थज्झानचित्तमाह, तच्च रागादिउपक्किलेसमलापगमतो निरुपक्किलेसं निम्मलं, तस्मा आह “निरुपक्किलेसद्धेन परिसुद्ध”न्ति । यस्मा पन पारिसुद्धिया एव पच्चयविसेसेन पवत्तिविसेसो परियोदातता सुधन्तसुवण्णस्स निघंसनेन पभस्सरता विय, तस्मा आह “पभस्सरद्धेन परियोदातं वेदितव्व”न्ति । इदन्ति ओदातवचनं । उत्तुफरणत्थन्ति उत्तुनो फरणदस्सनत्थं । उत्तुफरणं न होति सेसन्ति अधिप्पायो । तेनाह “तद्धण ... पे०... बलवं होती”ति । वत्थं विय करजकायोति योगिनो करजकायो वत्थं विय दट्ठब्बो उत्तुफरणसदिसेन चतुत्थज्झानसुखेन फरितव्वत्ता । पुरिसस्स सरीरं विय चतुत्थज्झानं दट्ठब्बं उत्तुफरणट्ठानियस्स सुखस्स निस्सयभावतो । तेनाह “तस्मा”ति आदि । तत्थ च “परिसुद्धेन चेतसा”ति चेतोगहणेन ज्ञानसुखं वुत्तन्ति दट्ठब्बं । तेनाह “उत्तुफरणं विय चतुत्थज्झानसुख”न्ति । ननु च चतुत्थज्झाने सुखमेव नत्थीति? सच्चं नत्थि, सातलक्खणसन्तसभावत्ता पनेत्थ उपेक्खा “सुख”न्ति अधिप्पेता । तेन वुत्तं सम्मोहविनोदनियं (विभ० अट्ठ० २३२) “उपेक्खा पन सन्तत्ता, सुखमिच्चवेव भासिता”ति ।

तस्स तस्स समाधिस्स सरूपदस्सनस्स पच्चयत्ता पच्चवेक्खणजाणं पच्चवेक्खणनिमित्तं । समभरितोति समपुण्णो ।

मण्डभूमीति पपावण्णभूमि । यत्थ सलिलसिञ्चनेन विनाव सस्सानि ठितानि सम्पज्जन्ति । युगे योजेतब्बानि योग्गानि, तेसं आचरियो **योग्गाचरियो** । तेसं सिक्खापनतो हत्थिआदयोपि “योग्गा”ति वुच्चन्तीति आह पाळियं “अस्सदम्मसारथी”ति । **येन येनाति** चतूसु मग्गेसु येन येन मग्गेन । **यं यं गतिन्ति** जवसमजवादिभेदासु गतीसु यं यं गतिं । नवमे नत्थि वत्तब्बं ।

पञ्चङ्गिकसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

१०. नागितसुत्तवण्णना

३०. दसमे **उच्चासदमहासदा**ति उद्धं उग्गतत्ता उच्चो पत्थटो महन्तो विनिब्भिज्जित्वा गहेतुं असक्कुण्यो सद्दो एतेसन्ति उच्चासदमहासदा । वचीघोसोपि हि बहूहि एकज्झं पवत्तितो अत्थतो सद्दतो च दुरवबोधो केवलं महानिग्घोसो एव हुत्वा सोतपथमागच्छति । **मच्छविलोपे**ति मच्छानं विलुम्पित्वा विय गहणे, मच्छानं वा विलुम्पने । केवट्टानज्झि मच्छपच्छिठपितट्टाने महाजनो सन्निपतित्वा “इध अज्जं एकं मच्छं देहि, एकं मच्छफालं देही”ति, “एतस्स ते महा दिन्नो, मय्हं खुद्दको”ति एवं उच्चासदं महासदं करोन्ति । मच्छग्गहणत्थं जाले पक्खित्तेपि तस्मिं ठाने केवट्टा चेव अज्जे च “पविट्ठो गहितो”ति महासदं करोन्ति । तं सन्धायेतं वुत्तं । **असुचिसुखन्ति** कायासुचिसन्निस्सितत्ता किलेसासुचिसन्निस्सितत्ता च असुचिसन्निस्सितसुखं । **नेक्खम्मसुखस्सा**ति कामतो निक्खमन्तस्स सुखस्स । **पविवेकसुखस्सा**ति गणसङ्गणिकतो किलेससङ्गणिकतो च विगतस्स सुखस्स । **उपसमसुखस्सा**ति रागादिवूपसमावहस्स सुखस्स । **सम्बोधसुखन्ति** मग्गसङ्घातस्स सम्बोधस्स निट्ठप्पत्तत्थाय सुखं । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

नागितसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पञ्चङ्गिकवग्गवण्णना निट्ठिता ।

४. सुमनवग्गो

१. सुमनसुत्तवण्णना

३१. चतुत्थस्स पठमे **सतक्ककू**ति सतसिखरो, अनेककूटोति अत्थो । इदं तस्स महामेघभावदस्सनं । सो हि महावस्सं वस्सति । तेनेवाह — “**इतो चितो च उट्ठितेन वलाहककूटसतेन समन्नागतोति अत्थो**”ति । **दस्सनसम्पन्नो**ति एत्थ दस्सनं नाम सोतापत्तिमग्गो । सो हि पठमं निब्बानदस्सनतो “दस्सन”न्ति वुच्चति । यदिपि तं गोत्रभु पठमतरं पस्सति, दिस्वा पन कत्तब्बकिच्चस्स किलेसप्पहानस्स अकरणतो न तं “दस्सन”न्ति वुच्चति । आवज्जनट्टानियज्झि तं आणं । मग्गस्स निब्बानारम्मणतासामज्जेन चेतं वुत्तं, न निब्बानप्पटिविज्जनेन, तस्मा धम्मचक्खुं पुनप्पुनं निब्बत्तनेन भावनं अप्पत्तं दस्सनं, धम्मचक्खुज्ज परिज्जादिकिच्चकरणेन चतुसच्चधम्मदस्सनं तदभिसमयोति नत्थेत्थ गोत्रभुस्स दस्सनभावापत्ति । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

सुमनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. चुन्दीसुत्तवण्णना

३२. दुतिये “अरियकन्तेहि सीलेहि समन्नागतो”ति आदीसु (अ० नि० ५.१७९) अरियकन्तानीति पञ्चसीलानि आगतानि । अरियकन्तानि हि पञ्चसीलानि अरियानं कन्तानि पियानि, भवन्तरगतापि अरिया तानि न विजहन्ति । इध पन “यावता, चुन्द, सीलानि अरियकन्तानि सीलानि, तेसं अग्गमक्खायति... पे० ... अग्गे ते परिपूरकारिनो”ति वुत्तत्ता मग्गफलानि सीलानि अधिप्पेतानीति आह “अरियकन्तानि सीलानीति मग्गफलसम्पयुत्तानि सीलानी”ति ।

चुन्दीसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. उग्गहसुत्तवण्णना

३३. ततिये **सब्बपठमं उट्टानसीला**ति रत्तिया विभायनवेलाय सामिके परिजने सेय्याय अवुट्ठिते सब्बपठमं उट्टानसीला । सामिकं दिस्वा निसिन्नासनतो अग्गिदट्ठा विय पठममेव वुट्ठहन्तीति वा **पुब्बुट्ठायिनियो** । **किंकारन्ति** किंकरणीयं, किंकरणभावेन पुच्छित्वा कातब्बवेय्यावच्चन्ति अत्थो । तं पटिस्सुणन्ता विचरन्तीति **किंकारप्पटिस्साविनियो** । मनापंयेव किरियं करोन्ति सीलेनाति **मनापचारिनियो** । पियमेव वदन्ति सीलेनाति **पियवादिनियो** ।

तत्तुपायायाति तत्र कम्मे साधेतब्बउपायभूताय वीमंसाय । तेनाह “**तस्मिं उण्णाकप्पाससंविधाने**”ति आदि । **अलं कातुन्ति** कातुं समत्था । **अलं संविधातुन्ति** विचारेतुं समत्था । तेनाह “**अलं कातुं अलं संविधातुन्ति अत्तना कातुम्पि परेहि कारापेतुम्पी**”ति आदि । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

उग्गहसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४-५. सीहसेनापतिसुत्तादिवण्णना

३४-३५. चतुत्थे **सन्दिट्ठिकन्ति** असम्परायिकताय सामं दट्ठब्बं । सयं अनुभवितब्बं अत्तपच्चक्खं दिट्ठधम्मिकन्ति अत्थो । **न सद्धामत्तकेनेव तिट्ठतीति** “दानं नाम साधु सुन्दरं, बुद्धादीहि पण्डितेहि पसत्थं”न्ति एवं सद्धामत्तकेनेव न तिट्ठति । **यं दानं देतीति** यं देय्यधम्मं परस्स देति । **तस्स पति हुत्वा**ति तब्बिसयं लोभं सुट्ठु अभिभवन्तो तस्स अधिपति हुत्वा देति । तेन अनधिभवनीयत्ता **न दासो न सहायो**ति । तत्थ तदुभयं अन्वयतो ब्यतिरेकतो च दस्सेतुं “**यो ही**”ति आदि वुत्तं । **दासो हुत्वा देति** तण्हादासब्यस्स उपगतत्ता । **सहायो हुत्वा देति** तस्स पियभावाविस्सज्जनतो । **सामी हुत्वा देति** तत्थ तण्हादासब्यतो अत्तानं मोचेत्वा अभिभुय्य पवत्तनतो । अथ वा यो दानसीलताय दायको पुग्गलो, सो दाने पवत्तिभेदेन दानदासो, दानसहायो, दानपतीति तिप्पकारो होति । तदस्स तिप्पकारतं विभजित्वा दस्सेतुं “**यो ही**”ति आदि वुत्तं । दातब्बट्ठेन **दानं**, अन्नपानादि ।

तत्थ यं अत्तना परिभुज्जति, तण्हाधिपन्नताय तस्स वसेन वत्तनतो दासो विय होति । यं परेसं दीयति, तत्थापि अन्नपानसामज्जेन इदं वुत्तं “**दानसङ्घातस्स देय्यधम्मस्स दासो हुत्वा**”ति । **सहायो हुत्वा देति** अत्तना परिभुज्जितब्बस्स परेसं दातब्बस्स च समसमं ठपनतो । **पति हुत्वा देति** सयं देय्यधम्मस्स वसे अवत्तित्वा तस्स अत्तनो वसे वत्तापनतो । अपरो नयो — यो अत्तना पणीतं परिभुज्जित्वा परेसं निहीनं देति, सो **दानदासो** नाम तन्निमित्तनिहीनभावापत्तितो । यो यादिसं अत्तना परिभुज्जति, तादिसमेव परेसं देति, सो **दानसहायो** नाम तन्निमित्तहीनाधिकभावविवज्जनेन सदिसभावापत्तितो । यो अत्तना निहीनं परिभुज्जित्वा परेसं पणीतं देति, सो **दानपति**

नाम तन्निमित्तसेट्टभावापत्तितो ।

निज्जेजभूतो तेजहानिप्पत्तिया । सह ब्यति गच्छतीति सहब्यो, सहपवत्तनको, तस्स भावो सहब्यता, सहपवत्तीति आह “सहभावं एकीभावं गता”ति । असितस्साति वा अबन्धस्स, तण्हाबन्धनेन अबन्धस्साति अत्थो । पञ्चमं उत्तानमेव ।

सीहसेनापतिसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

६-७. कालदानसुत्तादिवण्णना

३६-३७. छट्ठे आरामतोति फलारामतो । पठमुप्पन्नानीति सब्बपठमं सुजातानि । भासितञ्जूति भिक्खू घरद्वारे ठिता किञ्चापि तुण्ही होन्ति, अत्थतो पन “भिक्खं देथा”ति वदन्ति नाम अरियाय याचनाय । वुत्तज्हेतं “उद्धिस्स अरिया तिट्ठन्ति, एसा अरियानं याचना”ति । तत्र ये “मयं पचाम, इमे न पचन्ति, पचमाने पत्वा अलभन्ता कुहिं लभिस्सन्ती”ति देय्यधम्मं संविभजन्ति, ते भासितञ्जू नाम जत्वा कत्तब्बस्स करणतो । युत्तप्पत्तकालेति दातुं युत्तप्पत्तकाले । अप्पटिवानचित्तोति अनिवत्तनचित्तो । सत्तमं उत्तानमेव ।

कालदानसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

८. सद्धसुत्तवण्णना

३८. अट्ठमे अनुकम्पन्तीति “सब्बे सत्ता सुखी होन्तु अवेरा अब्यापज्जा”ति एवं हितफरणेन अनुगगणहन्ति । अपिच उपट्ठाकानं गेहं अज्जे सीलवन्ते सब्बहचारिनो गहेत्वा पविसन्तापि अनुगगणहन्ति नाम । नीचवुत्तिन्ति पणिपातसीलं । कोधमानथद्धताय रहितन्ति कोधमानवसेन उप्पन्नो यो थद्धभावो चित्तस्स उद्धुमातलक्खणो, तेन विरहितन्ति अत्थो । सोरच्चेनाति “तत्थ कतमं सोरच्चं? यो कायिको अवीतिक्कमो, वाचसिको अवीतिक्कमो, कायिकवाचसिको अवीतिक्कमो, इदं वुच्चति सोरच्चं । सब्बोपि सीलसंवरो सोरच्च”न्ति एवमागतेन सीलसंवरसङ्घातेन सोरतभावेन । सखिलन्ति “तत्थ कतमं साखल्यं? या सा वाचा थद्धका कक्कसा फरुसा कटुका अभिसज्जनी कोधसामन्ता असमाधिसंवत्तनिका, तथारूपिं वाचं पहाय या सा वाचा नेला कण्णसुखा पेमनीया हदयङ्गमा पोरी बहुजनकन्ता बहुजनमनापा, तथारूपिं वाचं भासिता होति । या तत्थ सण्हावाचता सखिलवाचता अफरुसवाचता, इदं वुच्चति साखल्य”न्ति (ध० स० १३५०) एवं वुत्तेन सम्मोदकमुदुभावेन समन्नागतं । तेनाह “सखिलन्ति सम्मोदक”न्ति ।

सद्धसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९-१०. पुत्तसुत्तादिवण्णना

३९-४०. नवमे भतोति पोसितो । तं पन भरणं जातकालतो पट्ठाय सुखपच्चयूपहरणेन दुक्खपच्चयापहरणेन च पवत्तितन्ति दस्सेतुं “अम्हेही”तिआदि वुत्तं । हत्थपादवड्डनादीहीति आदि-सद्देन मुखेन सिङ्गानिकापनयननहापनमण्डनादिज्ज सङ्गणहाति । मातापितूनं सन्तकं खेत्तादिं अविनासेत्वा रक्खितं तेसं परम्पराय ठितिया कारणं होतीति आह “अम्हाकं सन्तकं...पे०... कुलवंसो चिरं ठस्सती”ति । सलाकभत्तादीनि अनुपच्छिन्दित्वाति सलाकभत्तादीनि अविच्छिन्दित्वा । यस्मा दायज्जप्पटिलाभस्स योग्यभावेन वत्तमानोयेव दायस्स

पटिपज्जिस्सति, न इतरोति आह “कुलवंसानुरूपाय पटिपत्तिया”तिआदि। अत्तना दायज्जारहं करोन्तोति अत्तानं दायज्जारहं करोन्तो। मातापितरो हि अत्तनो ओवादे अवत्तमाने मिच्छापटिपन्ने दारके विनिच्छयं गन्त्वा अपुत्ते करोन्ति, ते दायज्जारहा न होन्ति। ओवादे वत्तमाने पन कुलसन्तकस्स सामिके करोन्ति। ततियदिवसतो पट्टायाति मतदिवसतो ततियदिवसतो पट्टाय। सेसं सुविज्जेय्यमेव। दसमं उत्तानमेव।

पुत्तसुत्तादिवण्णना निड्डिता।

सुमनवग्गवण्णना निड्डिता।

५. मुण्डराजवग्गो

१-२. आदियसुत्तादिवण्णना

४१-४२. पञ्चमस्स पठमे उट्टानवीरियाधिगतेहीति वा उट्टानेन च वीरियेन च अधिगतेहि। तत्थ उट्टानन्ति कायिकं वीरियं। वीरियन्ति चेतसिकन्ति वदन्ति। उट्टानन्ति वा भोगुप्पादने युत्तप्पयुत्तता। वीरियं तज्जो उस्साहो। पीणितन्ति धातं सुत्तित्तं। तथाभूतो पन यस्मा थूलसरीरो होति, तस्मा “थूलं करोती”ति वुत्तं। दुतियं उत्तानमेव।

आदियसुत्तादिवण्णना निड्डिता।

३. इट्टसुत्तवण्णना

४३. ततिये अप्पमादं पसंसन्तीति “एतानि आयुआदीनि पत्थयन्तेन अप्पमादो कातब्बो”ति अप्पमादमेव पसंसन्ति पण्डिता। यस्मा वा पुज्जकिरियासु पण्डिता अप्पमादं पसंसन्ति, तस्मा आयुआदीनि पत्थयन्तेन अप्पमादोव कातब्बोति अत्थो। पुरिमस्मिं अत्थविकप्पे “पुज्जकिरियासू”ति पदस्स “अप्पमत्तो”ति इमिना सम्बन्धो। यस्मा पण्डिता अप्पमादं पसंसन्ति, यस्मा च पुज्जकिरियासु अप्पमत्तो उभो अत्थे अधिगतो होति, तस्मा आयुआदीनि पत्थयन्तेन अप्पमादोव कातब्बो। दुतियस्मिं अत्थविकप्पे पण्डिता अप्पमादं पसंसन्ति। कत्थाति? पुज्जकिरियासु। कस्माति चे? यस्मा अप्पमत्तो उभो अत्थे अधिगगणाति पण्डितो, तस्माति अत्थो। अत्थप्पटिलाभेनाति दिट्ठधम्मिकादिहितप्पटिलाभेन।

इट्टसुत्तवण्णना निड्डिता।

४. मनापदायीसुत्तवण्णना

४४. चतुत्थे ज्ञानमनेन निब्बत्तं मनोमयन्ति आह “सुद्धावासेसु एकं ज्ञानमनेन निब्बत्तं देवकाय”न्ति। सतिपि हि सब्बसत्तानं अभिसङ्खारमनसा निब्बत्तभावे बाहिरपच्चयेहि विना मनसाव निब्बत्तत्ता “मनोमया”ति वुच्चन्ति रूपावचरसत्ता। यदि एवं कामभवे ओपपातिकसत्तानम्पि मनोमयभावो आपज्जतीति चे? न, तत्थ बाहिरपच्चयेहि निब्बत्तेतब्बतासङ्काय एव अभावतो “मनसाव निब्बत्ता”ति अवधारणासम्भवतो। निरुळ्हो वायं लोके मनोमयवोहारो रूपावचरसत्तेसु। तथा हि “अन्नमयो, पाणमयो, मनोमयो, आनन्दमयो, विज्जाणमयो”ति पञ्चधा अत्तानं वेदवादिनोपि वदन्ति। उच्छेदवादिनोपि वदन्ति “दिब्बो रूपी मनोमयो”ति (दी० नि० १.८७)। तीसु वा कुलसम्पत्तीसूति

ब्राह्मणखत्तियवेस्ससङ्घातेसु सम्पन्नकुलेसु । **छसु वा कामसङ्गेसूति** छसु कामावचरदेवेसु ।

मनापदायीसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५-६. पुञ्जाभिसन्दसुत्तादिवण्णना

४५-४६. पञ्चमे **असङ्खेय्योति** आळ्हकगणनाय असङ्खेय्यो । योजनवसेन पनस्स सङ्घा अत्थि हेट्ठा महापथविया उपरि आकासेन परिसमन्ततो चक्कवाळपब्बतेन मज्झे तत्थ तत्थ ठितकेहि दीपपब्बतपरियन्तेहि परिच्छिन्नत्ता जानन्तेन योजनतो सङ्घातुं सक्काति कत्वा । महासरीरमच्छकुम्भीलयक्खरक्खसमहानागदानवादीनं सविज्जाणकानं बलवामुखपातालादीनं अविज्जाणकानं भेरवारम्मणानं वसेन **बहुभेरवं । पुथूति** बहू । **सवन्तीति** सन्दमाना । **उपयन्तीति** उपगच्छन्ति । छट्ठं उत्तानमेव ।

पुञ्जाभिसन्दसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

७-८. धनसुत्तादिवण्णना

४७-४८. सत्तमे **सद्धाति** मग्गेनागता सद्धा । **सीलञ्च यस्स कल्याणन्ति** कल्याणसीलं नाम अरियसावकस्स अरियकन्तं सीलं वुच्चति । तत्थ किञ्चापि अरियसावकस्स एकसीलम्पि अकन्तं नाम नत्थि, इमस्मिं पनत्थे भवन्तरेपि अप्पहीनं पञ्चसीलं अधिप्पेतं । अट्ठमं उत्तानमेव ।

धनसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

९. कोसलसुत्तवण्णना

४९. नवमे **पतितक्खन्थोति** सम्मुखा किञ्चि ओलोकेतुं असमत्थताय अधोमुखो । **निप्पटिभानोति** सहधम्मिकं किञ्चि वत्तुं अविसहनतो निप्पटिभानो पटिभानरहितो ।

कोसलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. नारदसुत्तवण्णना

५०. दसमे **अज्झोमुच्छितोति** अधिमत्ताय तण्हामुच्छाय मुच्छितो, मुच्छं मोहं पमादं आपन्नो । तेनाह “**गिलित्वा... पे०... अतिरेकमुच्छाय तण्हाय समन्नागतो**”ति । **महच्चाति** महतिया । लिङ्गविपल्लासेन चेतं वुत्तं । तेनाह “**महता राजानुभावेना**”ति ।

नारदसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

मुण्डराजवग्गवण्णना निट्ठिता ।

पठमपण्णासकं निट्ठितं ।

२. दुतियपण्णासकं

(६) १. नीवरणवग्गो

१-२. आवरणसुत्तादिवण्णना

५१-५२. दुतियस्स पठमे आवरन्तीति **आवरणा**, नीवारयन्तीति **नीवरणा**। एत्थ च **आवरन्तीति** कुसलधम्मपुप्पत्तिं आदितो परिवारेन्ति। **नीवारयन्तीति** निरवसेसतो वारयन्तीति अत्थो, तस्मा **आवरणवसेनाति** आदितो कुसलपुप्पत्तिवारणवसेन। **नीवरणवसेनाति** निरवसेसतो वारणवसेनाति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो। यस्मा पञ्च नीवरणा उपपज्जमाना अनुप्पन्नाय लोकियलोकुत्तराय पञ्जाय उपपज्जितुं न देन्ति, उपपन्नापि अट्ठ समापत्तियो पञ्च वा अभिञ्जा उपच्छिन्दित्वा पातेन्ति, तस्मा “**पञ्जाय दुब्बलीकरणा**”ति वुच्चन्ति। उपच्छिन्दनं पातनञ्चेत्थ तासं पञ्जानं अनुप्पन्नानं उपपज्जितुं अप्पदानमेव। इति महग्गतानुत्तरपञ्जानं एकच्चाय च परित्तपञ्जाय अनुप्पत्तिहेतुभूता नीवरणधम्मा इतरासं समत्थतं विहनन्तियेवाति पञ्जाय दुब्बलीकरणा वुत्ता। भावनामनसिकारेण विना पकतिया मनुस्सेहि निब्बत्तेतब्बो धम्मोति **मनुस्सधम्मो**, मनुस्सत्तभावावहो वा धम्मो **मनुस्सधम्मो**, अनुळारं परित्तकुसलं। यं असतिपि बुद्धुप्पादे वत्तति, यञ्च सन्धायाह “हीनेन ब्रह्मचरियेन, खत्तिये उपपज्जती”ति (जा० १.८.७५)। अलं अरियाय अरियभावायाति अलमरियो, अरियभावाय समत्थोति वुत्तं होति। जाणदस्सनमेव जाणदस्सनविसेसो, अलमरियो च सो जाणदस्सनविसेसो चाति **अलमरियजाणदस्सनविसेसो**।

जाणदस्सनन्ति च दिब्बचक्खुपि विपस्सनापि मग्गोपि फलम्पि पच्चवेक्खणजाणम्पि सब्बञ्जुतञ्जाणम्पि वुच्चति। “अप्पमत्तो समानो जाणदस्सनं आराधेती”ति (म० नि० १.३११) हि एत्थ दिब्बचक्खु जाणदस्सनं नाम। “जाणदस्सनाय चित्तं अभिनीहरति अभिनिन्नामेती”ति (दी० नि० १.२३४) एत्थ विपस्सनाजाणं। “अभब्बा ते जाणाय दस्सनाय अनुत्तराय सम्बोधाया”ति (अ० नि० ४.१९६) एत्थ मग्गो। “अयमञ्जो उत्तरिमनुस्सधम्मा अलमरियजाणदस्सनविसेसो अधिगतो फासुविहारो”ति (म० नि० १.३२८) एत्थ फलं। “जाणञ्च पन मे दस्सनं उदपादि, अकुप्पा मे विमुत्ति, अयमन्तिमा जाति, नत्थि दानि पुनब्भवो”ति (सं० नि० ५.१०८१; महाव० १६; पटि० म० २.३०) एत्थ पच्चवेक्खणजाणं। “जाणञ्च पन मे दस्सनं उदपादि ‘सत्ताहकालकतो आळारो कालामो’”ति (म० नि० १.२८४; २.३४०) एत्थ सब्बञ्जुतञ्जाणं। इध पन लोकुत्तरधम्मो अधिप्पेतो। एत्थ च रूपायतनं जानाति चक्खुविज्जाणं विय पस्सति चाति **जाणदस्सनं**, दिब्बचक्खु। सम्मसन्नूपचारे च धम्मलक्खणत्तयञ्च तथा जानाति पस्सति चाति **जाणदस्सनं**, विपस्सना। निब्बानं चत्तारि वा सच्चानि असम्मोहप्पटिवेधतो जानाति पस्सति चाति **जाणदस्सनं**, मग्गो। फलं पन निब्बानवसेनेव योजेतब्बं। पच्चवेक्खणा मग्गाधिगतस्स अत्थस्स सब्बसो जोतनट्ठेन **जाणदस्सनं**। सब्बञ्जुता अनावरणताय समन्तचक्खुताय च **जाणदस्सनं**। **व्यादिण्णकालोति** परियादिन्नकालो। दुतियं उत्तानमेव।

आवरणसुत्तादिवण्णना निट्ठिता।

३-४. पधानियङ्गसुत्तादिवण्णना

५३-५४. ततिये पदहतीति पदहनो, भावनमनुयुत्तो योगी, तस्स भावो भावनानुयोगो **पदहनभावो**। पधानमस्स अत्थीति पधानिको, क-कारस्स य-कारं कत्वा “**पधानियो**”ति वुत्तं। “अभिनीहारतो पट्ठाया आगतत्ता”ति वुत्तत्ता

पच्चेकबोधिसत्तसावकबोधिसत्तानम्पि पणिधानतो पभुति आगतसद्धा **आगमनसद्धा** एव, उक्कट्टुनिद्देसेन पन “**सब्बञ्जुबोधिसत्तान**”न्ति वुत्तं। अधिगमतो समुदागतत्ता अग्गमग्गफलसम्पयुत्ता चापि **अधिगमसद्धा नाम**, या सोतापन्नस्स अङ्गभावेन वुत्ता। **अचलभावेना**ति पटिपक्खेन अनधिभवनीयत्ता निच्चलभावेन। **ओक्कप्पनन्ति** ओक्कन्दित्वा अधिमुच्चनं, पसादुप्पत्तिया पसादनीयवत्थुस्मिं पसीदनमेव। **सुप्पटिविद्धन्ति** सुट्ठु पटिविद्धं। यथा तेन पटिविद्धेन सब्बञ्जुतञ्जाणं हत्थगतं अहोसि, तथा पटिविद्धं। यस्स बुद्धसुबुद्धताय सद्धा अचला असम्पवेधि, तस्स धम्मसुधम्मताय सङ्गसुप्पटिपन्नताय तेन पटिवेधेन सद्धा न तथाति अट्टानमेतं अनवकासो। तेनाह भगवा – “यो, भिक्खवे, बुद्धे पसन्नो धम्मे पसन्नो सङ्गे पसन्नो”तिआदि। **पधानवीरियं इज्झति** “अद्धा इमाय पटिपदाय जरामरणतो मुच्चिस्सामी”ति सक्कच्चं पदहनतो।

अप्प-सद्धो अभावत्थो “अप्पसद्वस्स... पे०... खो पना”तिआदीसु वियाति आह “**अरोगो**”ति। **समवेपाकिनियाति** यथाभुत्तमाहारं समाकारेनेव पचनसीलाय। दळ्हं कत्वा पचन्ती हि गहणी घोरभावेन पित्तविकारादिवसेन रोगं जनेति, सिथिलं कत्वा पचन्ती मन्दभावेन वातविकारादिवसेन तेनाह “**नातिसीताय नाच्चुण्हाया**”ति। गहणितेजस्स मन्दपटुतावसेन सत्तानं यथाक्कमं सीतुण्हसहताति आह “**अतिसीतलग्गहणिको**”तिआदि। याथावतो अच्चयदेसना अत्तनो आविकरणं नामाति आह “**यथाभूतं अत्तनो अगुणं पकासेता**”ति। उदयत्थगामिनियाति सङ्गारानं उदयञ्च वयञ्च पटिविज्झन्तियाति अयमेत्थ अत्थोति आह “**उदयञ्चा**”तिआदि। **परिसुद्धायाति** निरुपक्विकलेसाय। **निब्बिज्झितुं समत्थायाति** तदङ्गवसेन सविसेसं पजहितुं समत्थाय। **तस्स दुक्खस्स खयगामिनियाति** यं दुक्खं इमस्मिं जाणे अनधिगते पवत्तिरहं, अधिगते न पवत्ति, तं सन्धाय वदति। तथाहेस योगावचरो “चूळसोतापन्नो”ति वुच्चति। चतुत्थं उत्तानमेव।

पधानियङ्गसुत्तादिवण्णना निट्ठिता।

५. मातापुत्तसुत्तवण्णना

५५. पञ्चमे **विस्सासोति** विसच्छायसन्तानो भावो। **ओतारोति** तत्थ चित्तस्स अनुप्पवेसो। **गहेत्वाति** अत्तनो एव ओकासं गहेत्वा। **खेपेत्वाति** कुसलवारं खेपेत्वा।

घट्टेय्याति अक्कमनादिवसेन बाधेय्य। **तीहि परिज्जाहीति** जाततीरणप्पहानसङ्घाताहि तीहि परिज्जाहि। नत्थि एतेसं कुतोचि भयन्ति **अकुतोभया**, निब्भयाति अत्थो। चतुन्नं ओघानं, संसारमहोघस्सेव वा पारं परियन्तं गता। तेनाह “**पारं वुच्चति निब्बान**”न्तिआदि।

मातापुत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता।

६. उपज्झायसुत्तवण्णना

५६. छट्ठे मधुरकभावो नाम सरीरस्स थम्भितत्तं, तं पन गरुभावपुब्बकन्ति आह “**सज्जातगरुभावो**”ति। न **पक्खायन्तीति** नप्पकासेन्ति, नानाकारणतो न उपट्ठहन्ति। तेनाह “**चतस्सो दिसा च अनुदिसा च मय्हं न उपट्ठहन्ती**”ति। सेसमेत्थ उत्तानमेव।

उपज्झायसुत्तवण्णना निट्ठिता।

७. अभिण्हपच्चवेक्खितब्बट्टानसुत्तवण्णना

५७. सत्तमे जराधम्मोति धम्म-सद्वो “असम्मोसधम्मो निब्बान”न्तिआदीसु (सु० नि० ७६३) विय पकतिपरियायो, तस्मा जरापकतिको जिण्णसभावोति अत्थो। तेनाह “जरासभावो”तिआदि। सेसपदेसुपि एसेव नयो। कम्मना दातब्बं आदियतीति कम्मदायादो, अत्तना यथूपचितकम्मफलभागीति अत्थो। तं पन दायज्जं कारणूपचारेण वदन्तो “कम्मं मय्हं दायज्जं सन्तकन्ति अत्थो”ति आह यथा “कुसलानं, भिक्खवे, धम्मानं समादानहेतु, एवमिदं पुज्जं वड्ढती”ति (दी० नि० ३.८०)। योनीहि फलं सभावतो भिन्नम्पि अभिन्नं विय मिस्सितं होति। तेनाह “कम्मं मय्हं योनि कारण”न्ति। ममत्तवसेन बज्झन्तीति बन्धू, जाति सालोहितो च, कम्मं पन एकन्तसम्बन्धवाति आह “कम्मं मय्हं बन्धू”ति। पतिट्ठाति अवस्सयो। कम्मसदिसो हि सत्तानं अवस्सयो नत्थि।

योब्बनं आरब्ध उप्पन्नमदोति “महल्लककाले पुज्जं करिस्साम, दहरम्ह तावा”ति योब्बनं अपस्साय मानकरणं। “अहं निरोगो सट्ठि वा सत्तति वा वस्सानि अतिक्कन्तानि, न मे हरीतकखण्डम्पि खादितब्बं, इमे पनज्जे ‘असुकं नो ठानं रुज्जति, भेसज्जं खादामा’ति विचरन्ति, को अज्जो मया सदिसो निरोगो नामा”ति एवं मानकरणं आरोग्यमदो। सब्बेसम्पि जीवितं नाम पभङ्गुरं दुक्खानुबन्धज्ज, तदुभयं अनोलोकेत्वा पबन्धट्ठिति पच्चयसुलभतज्ज निस्साय “चिरं जीविं, चिरं जीवामि, चिरं जीविस्सामि, सुखं जीविं, सुखं जीवामि, सुखं जीविस्सामी”ति एवं मानकरणं जीवितमदो।

उपधिरहितन्ति कामूपधिरहितं। चत्तारो हि उपधी – कामूपधि, खन्धूपधि, किलेसूपधि, अभिसङ्खारूपधीति। कामापि “यं पज्ज कामगुणे पटिच्च उप्पज्जति सुखं सोमनस्सं, अयं कामानं अस्सादो”ति (म० नि० १.१६६) एवं वुत्तस्स सुखस्स अधिट्ठानभावतो “उपधियति एत्थ सुख”न्ति इमिना वचनत्थेन “उपधी”ति वुच्चति, खन्धापि खन्धमूलकस्स दुक्खस्स अधिट्ठानभावतो, किलेसापि अपायदुक्खस्स अधिट्ठानभावतो, अभिसङ्खारापि भवदुक्खस्स अधिट्ठानभावतो। सेसं सुविज्जेय्यमेव।

अभिण्हपच्चवेक्खितब्बट्टानसुत्तवण्णना निट्ठिता।

८-१०. लिच्छविकुमारकसुत्तादिवण्णना

५८-६०. अट्ठमे सापतेय्यन्ति एत्थ सं वुच्चति धनं, तस्स पतीति सपति, धनसामिको। तस्स हितावहत्ता सापतेय्यं, द्रव्यं, धनन्ति अत्थो। अत्तनो रुचिवसेन गामकिच्चं नेतीति गामनियो, गामनियोयेव गामणिको।

अन्वाय उपनिस्साय जीवनसीला अनुजीविनोति आह “ये च एतं उपनिस्साय जीवन्ती”ति। एकं महाकुलं निस्साय पण्णासम्पि सट्ठिपि कुलानि जीवन्ति, ते मनुस्से सन्धायेतं वुत्तं। सेसं सुविज्जेय्यमेव। नवमादीनि उत्तानत्थानेव।

लिच्छविकुमारकसुत्तादिवण्णना निट्ठिता।

नीवरणवग्गवण्णना निट्ठिता।

(७) २. सज्जावग्गो

१-५. सञ्जासुत्तादिवण्णना

६१-६५. दुतियस्स पठमे “महप्फला महानिसंसा”ति उभयम्पेतं अत्थतो एकं, ब्यञ्जनमेव नानन्ति आह “महप्फला”तिआदि । “पञ्चिमे गहपतयो आनिसंसा”तिआदीसु (उदा० ७६) आनिसंस-सद्दो फलपरियायोपि होति । महतो लोकोत्तरस्स सुखस्स पच्चया होन्तीति महानिसंसा । अमतोगधाति अमतब्भन्तरा अमतं अनुप्पविट्ठा निब्बानदिट्ठा, ततो परं न गच्छन्ति । तेन वुत्तं “अमतपरियोसाना”ति । अमतं परियोसानं अवसानं एतासन्ति अमतपरियोसाना । मरणसञ्जाति मरणानुपस्सनाजाणेन सञ्जा । आहारे पटिकूलसञ्जाति आहारं गमनादिवसेन पटिकूलतो परिगगणहन्तस्स उप्पन्नसञ्जा । उक्कण्ठितस्साति निब्बिन्दन्तस्स कत्थचिपि असज्जन्तस्स । दुतियादीनि उत्तानत्थानेव ।

सञ्जासुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

६-१०. साजीवसुत्तादिवण्णना

६६-७०. छट्ठे सह आजीवन्ति एत्थाति साजीवो, प्हस्स पुच्छनं विस्सज्जनञ्च । तेनाह “साजीवोति प्हपुच्छनञ्चेव प्हविस्सज्जनञ्चा”तिआदि । अभिसङ्खत्तन्ति चित्तं । सत्तमादीनि उत्तानत्थानेव ।

साजीवसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

सञ्जावग्गवण्णना निट्ठिता ।

(८) ३. योधाजीववग्गो

१-२. पठमचेतोविमुत्तिफलसुत्तादिवण्णना

७१-७२. ततियस्स पठमे अविज्जापलिघन्ति एत्थ अविज्जाति वट्टमूलिका अविज्जा, अयं पचुरजनेहि उक्खिपितुं असक्कुण्यभावतो दुक्खिपनट्टेन निब्बानद्वारप्पवेसविबन्धनेन च “पलिघो वियाति पलिघो”ति वुच्चति । तेनेस तस्सा उक्खित्तत्ता “उक्खित्तपलिघो”ति वुत्तो । पुनब्भवस्स करणसीलो, पुनब्भवं वा फलं अरहतीति पोनोभविका, पुनब्भवदायिकाति अत्थो । जातिसंसारोति जायनवसेन चेव संसरणवसेन च एवंलद्धनामानं पुनब्भवक्खन्धानं पच्चयो कम्माभिसङ्खारो । जातिसंसारोति हि फलूपचारेण कारणं वुत्तं । तज्जि पुनप्पुनं उप्पत्तिकारणवसेन परिक्खिपित्वा ठितत्ता “परिखा”ति वुच्चति सन्तानस्स परिक्खिपनतो । तेनेस तस्स संकिण्णत्ता विकिण्णत्ता सब्बसो खित्तत्ता विनासितत्ता “संकिण्णपरिखो”ति वुत्तो ।

तण्हासङ्खातन्ति एत्थ तण्हाति वट्टमूलिका तण्हा । अयज्जि गम्भीरानुगतट्टेन “एसिका”ति वुच्चति । लुञ्चित्वा उद्धरित्वा । ओरम्भागियानीति ओरम्भागजनकानि कामभवे उपपत्तिपच्चयानि कामरागसंयोजनादीनि । एतानि हि कवाटं विय नगरद्वारं चित्तं पिदहित्वा ठितत्ता “अग्गळा”ति वुच्चन्ति । तेनेस तेसं निग्गतत्ता भिन्नत्ता “निरग्गळो”ति वुत्तोति । अग्गमग्गेन पन्नो अपचितो मानद्धजो एतस्साति पन्नद्धजो । पन्नभारोति खन्धभारकिलेसभारअभिसङ्खारभारा ओरोपिता अस्साति पन्नभारो । विसंयुत्तोति चतूहि योगेहि सब्बकिलेसेहि च विसंयुत्तो । अस्मिमानोति रूपे अस्मीति मानो, वेदनाय, सञ्जाय, सङ्खारेसु, विज्जाणे अस्मिमानो । एत्थ हि पञ्चपि खन्धे अविसेसतो “अस्मी”ति गहेत्वा पवत्तमानो अस्मिमानोति

अधिप्पेतो ।

नगरद्वारस्स परिस्सयपटिबाहनत्थञ्चेव सोधनत्थञ्च उभोसु पस्सेसु एसिकाथम्भे निखणित्वा ठपेतीति आह “नगरद्वारे उस्सापिते एसिकाथम्भे”ति । पाकारविद्धंसनेनेव परिखाभूमिसमकरणं होतीति आह “पाकारं भिन्दित्वा परिखं विकिरित्वा”ति । “एव”न्तिआदि उपमासंसन्दनं । सन्तो संविज्जमानो कायो धम्मसमूहोति सक्कायो, उपादानक्खन्धपञ्चकं । द्वत्तिसकम्मकारणा दुक्खक्खन्धे आगतदुक्खानि । अक्खिरोगसीसरोगादयो । अट्टनवुति रोगा, राजभयादीनि पञ्चवीसतिमहाभयानि । दुतियं उत्तानमेव ।

पठमचेतोविमुत्तिफलसुत्तादिवण्णना निड्ढिता ।

३-४. पठमधम्मविहारीसुत्तादिवण्णना

७३-७४. ततिये नियकज्झत्तेति अत्तनो सन्ताने । मेत्ताय उपसंहरणवसेन हितं एसन्तेन । करुणाय वसेन अनुकम्पमानेन । परिग्गहेत्वाति परितो गहेत्वा, फरित्वाति अत्थो । परिच्चाति परितो कत्वा, समन्ततो फरित्वा इच्चेव अत्थो । “पटिच्चा”तिपि पाठो । मा पमज्जित्थाति “झायथा”ति वुत्तसमथविपस्सनानं अननुयुज्जनेन अज्जेन वा केनचि पमादकारणेन मा पमादं आपज्जित्थ । निय्यानिकसासने अकत्तब्बकरणं विय कत्तब्बाकरणम्पि पमादोति । विपत्तिकालेति सत्तअसप्पायादिविपत्तियुत्ते काले । सब्बेपि सासने गुणा इधेव सङ्गहं गच्छन्तीति आह “झायथ मा पमादत्थ...पे०... अनुसासनी”ति । चतुत्थे नत्थि वत्तब्बं ।

पठमधम्मविहारीसुत्तादिवण्णना निड्ढिता ।

५. पठमयोधाजीवसुत्तवण्णना

७५. पञ्चमे युज्झनं योधो, सो आजीवो एतेसन्ति योधाजीवा । तेनाह “युद्धूपजीविनो”ति । सन्थम्भित्वा ठातुं न सक्कोतीति बद्धो धितिसम्पन्नो ठातुं न सक्कोति । समागतेति सम्पत्ते । व्यापज्जतीति विकारमापज्जति । तेनाह “पकतिभावं जहती”ति ।

रजग्गस्मिन्ति पच्चत्ते भुम्मवचनन्ति आह “किं तस्स पुग्गलस्स रजग्गं नामा”ति । विनिब्बेठेत्वाति गहितग्गहणं विस्सज्जापेत्वा । मोचेत्वाति सरीरतो अपनेत्वा ।

पठमयोधाजीवसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

६. दुतिययोधाजीवसुत्तवण्णना

७६. छट्ठे चम्मन्ति इमिना चम्ममयं चम्ममिति सिब्बितं, अज्जं वा केटकफलकादिं सङ्गण्हाति । धनुकलापं सन्नद्धित्वाति धनुज्चेव तूणिरज्ज्य सन्नद्धित्वा सज्जेत्वा । धनुदण्डस्स जियायत्तभावकरणादिपि हि धनुनो सन्नद्धनं । तेनेवाह “धनुज्ज्य सरकलापज्ज्य सन्नद्धित्वा”ति । युद्धसन्निवेसेन ठितन्ति द्विन्नं सेनानं ब्यूहनसंविधाननयेन कतो यो सन्निवेसो, तस्स वसेन ठितं, सेनाब्यूहसंविधानवसेन सन्निविट्टन्ति वुत्तं होति । उस्साहज्ज्य वायामज्ज्य करोतीति

युञ्जनवसेन उस्साहं वायामञ्च करोति । **परियापादेन्तीति** मरणपरियन्तिकं अपरं पापेन्ति । तेनाह “**परियापादयन्ती**”ति, जीवितं परियापादयन्ति मरणं पटिपज्जापेन्तीति वुत्तं होति ।

अरक्खितेनेव कायेनातिआदीसु हत्थपादे कीळापेन्तो गीवं विपरिवत्तेन्तो कायं न रक्खति नाम । नानप्पकारं दुट्ठल्लं करोन्तो वाचं न रक्खति नाम । कामवितक्कादयो वितक्केन्तो चित्तं न रक्खति नाम । **अनुपट्ठिताय सति**याति कायगताय सति या अनुपट्ठिताय । **रागेन अनुगतो**ति रागेन अनुपहतो । **रागपरेतो**ति वा रागेन फुट्ठो फुट्ठवसेन विय सप्पेन ।

अनुदहनट्टेनाति अनुपायप्पटिपत्तिया । सम्पति आयतिञ्च **महाभितापट्टेन** । अनवत्थितसभावताय **इत्तरपच्चुपट्टानट्टेन** । मुहुत्तरमणीयताय **तावकालिकट्टेन** । ब्यत्तेहि अभिभवनीयताय **सब्बङ्गपच्चङ्गपलिभञ्जनट्टेन** । छेदनभेदनादिअधिकरणभावेन उग्घट्टनसदिसताय **अधिकुट्टनट्टेन** । अवणे वणं उप्पादेत्वा अन्तो अनुपविसनसभावताय **विनिविञ्जनट्टेन** । दिट्ठधम्मिकसम्परायिक अनत्थनिमित्तताय **सासङ्कसप्पटिभयट्टेन** ।

दुतिययोधाजीवसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७-८. पठमअनागतभयसुत्तादिवण्णना

७७-७८. सत्तमे **विसेसस्स पत्तिया** विसेसस्स पापुणनत्थं । **वीरियन्ति** पधानवीरियं । तं पन चङ्कमनवसेन करणे “कायिक”न्तिपि वत्तब्बतं लभतीति आह — “**दुविधम्पी**”ति । **सत्थकवाताति** सन्धिबन्धनानि कत्तरिया छिन्दन्ता विय पवत्तवाता । तेनाह — “**सत्थं विया**”तिआदि । **कतकम्मेहीति** कतचोरकम्मेहि । ते किर कतकम्मा यं नेसं देवतं आयाचित्वा कम्मं निप्फन्नं, तस्स उपकारत्थाय मनुस्से मारेत्वा गललोहितानि गणहन्ति । ते “अञ्जेसु मनुस्सेसु मारियमानेसु कोलाहलं उप्पज्जिस्सति, पब्बजितं परियेसन्तो नाम नत्थी”ति मञ्जमाना भिक्खू गहेत्वा मारेन्ति । तं सन्धायेतं वुत्तं । **अकतकम्मेहीति** अटवितो गामं आगमनकाले कम्मनिप्फत्तत्थं पुरेतरं बलिकम्मं कातुकामेहि । तेनेवाह — “**चोरिकं कत्वा निक्खन्ता कतकम्मा नामा**”तिआदि । अट्टमे नत्थि वत्तब्बं ।

पठमअनागतभयसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

९. ततियअनागतभयसुत्तवण्णना

७९. नवमे **पाळिगम्भीराति** (सं० नि० टी० २.२.२२९) पाळिवसेन गम्भीरा अगाधा दुक्खोगाहा सल्लसुत्तसदिसा । **सल्लसुत्तज्झि** (सु० नि० ५७९) “अनिमित्तमनञ्जात”न्तिआदिना पाळिवसेन गम्भीरं, न अत्थगम्भीरं । तथा हि तत्थ ता ता गाथा दुविज्जेय्यरूपा तिट्ठन्ति । दुविज्जेय्यज्झि जाणेन दुक्खोगाहन्ति कत्वा “गम्भीर”न्ति वुच्चति । पुब्बापरंपेत्थ कासज्जि गाथानं दुविज्जेय्यताय दुक्खोगाहमेव, तस्मा पाळिवसेन गम्भीरं । **अत्थगम्भीराति** अत्थवसेन गम्भीरा महावेदल्लसुत्तसदिसा, **महावेदल्लसुत्तस्स** (म० नि० १.४४९ आदयो) अत्थवसेन गम्भीरता पाकटायेव । लोकं उत्तरतीति लोकुत्तरो, सो अत्थभूतो एतेसं अत्थीति **लोकुत्तरा** । तेनाह — “**लोकुत्तरधम्मदीपका**”ति । **सुज्जतापटिसंयुत्ताति** सत्तसुज्जधम्मप्पकासका । तेनाह “**खन्धधातुआयतनपच्चयाकारप्पटिसंयुत्ता**”ति । **उग्गहेतब्बं परियापुणितब्बन्ति** च लिङ्गवचनविपल्लासेन वुत्तन्ति आह “**उग्गहेतब्बे चैव वळ्ज्जेतब्बे चा**”ति । कविनो कम्मं **कविता** । यस्स पन यं कम्मं, तं तेन कतन्ति वुच्चतीति आह “**कविताति कवीहि कता**”ति । **कावेय्यन्ति** कब्बं, **कब्बन्ति** च कविना वुत्तन्ति अत्थो । तेनाह “**तस्सेव वेवचन**”न्ति । **चित्तक्खराति** चित्राकारअक्खरा । इतरं तस्सेव वेवचनं । **सासनतो बहिद्धा ठिताति** न

सासनावचरा । बाहिरकसावकेहीति “बुद्धा”ति अप्पज्जातानं येसं केसञ्चि सावकेहि । सुस्सूसिस्सन्तीति अक्खरचित्ताय चैव सरसम्पत्तिया च अत्तमना हुत्वा सामणेरदहरभिक्षुमातुगाममहागहपतिकादयो “एस धम्मकथिको”ति सन्निपतित्वा सोतुकामा भविस्सन्ति ।

ततियअनागतभयसुत्तवण्णना निड्डिता ।

१०. चतुत्थअनागतभयसुत्तवण्णना

८०. दसमे पञ्चविधेन संसग्गेनाति “सवनसंसग्गो, दस्सनसंसग्गो, समुल्लापसंसग्गो, सम्भोगसंसग्गो, कायसंसग्गो”ति एवं वुत्तेन पञ्चविधेन संसग्गेन । संसज्जति एतेनाति संसग्गो, रागो । सवनहेतुको, सवनवसेन वा पवत्तो संसग्गो **सवनसंसग्गो** । एस नयो सेसेसुपि । **कायसंसग्गो** पन कायपरामासो । तेसु परेहि वा कथियमानं रूपादिसम्पत्तिं अत्तना वा सितलपितगीतसद्वं सुणन्तस्स सोतविज्जाणवीथिवसेन उप्पन्नो रागो **सवनसंसग्गो** नाम । विसभागरूपं ओलोकेन्तस्स पन चक्खुविज्जाणवीथिवसेन उप्पन्नो रागो **दस्सनसंसग्गो** नाम । अज्जमज्जआलापसल्लापवसेन उप्पन्नरागो **समुल्लापसंसग्गो** नाम । भिक्खुनो भिक्खुनिया सन्तकं, भिक्खुनिया भिक्खुस्स सन्तकं गहेत्वा परिभोगकरणवसेन उप्पन्नरागो **सम्भोगसंसग्गो** नाम । हत्थग्गाहादिवसेन उप्पन्नो रागो **कायसंसग्गो** नाम ।

अनेकविहितन्ति अन्नसन्निधिपानसन्निधिवत्थसन्निधियानसन्निधिसयनसन्निधिगन्धसन्निधि- आमिससन्निधिवसेन अनेकप्पकारं । **सन्निधिकतस्साति** एतेन “सन्निधिकारपरिभोग”न्ति (ध० स० तिकमातिका १०) एत्थ कार-सद्वस्स कम्मत्थतं दस्सेति । यथा वा “आचयं गामिनो”ति वत्तब्बे अनुनासिकलोपेन “आचयगामिनो”ति निद्वेसो कतो, एवं “सन्निधिकारं परिभोग”न्ति वत्तब्बे अनुनासिकलोपेन “**सन्निधिकारपरिभोग**”न्ति वुत्तं, सन्निधिं कत्वा परिभोगन्ति अत्थो ।

“सन्निधिकतस्स परिभोग”न्ति एत्थ (दी० नि० अट्ठ० १.१२) पन दुविधा कथा विनयवसेन सल्लेखवसेन च । विनयवसेन ताव यं किञ्चि अन्नं अज्ज पटिग्गहितं अपरज्जु सन्निधिकारं होति, तस्स परिभोगे पाचित्तियं । अत्तना लद्धं पन सामणेरानं दत्त्वा तेहि लद्धं वा पापेत्वा दुतियदिवसे भुज्जितुं वट्टति, सल्लेखो पन न होति । पानसन्निधिम्हिपि एसेव नयो । वत्थसन्निधिम्हि अनधिड्डिताविकप्पितं सन्निधि च होति, सल्लेखञ्च कोपेति । अयं निप्परियायकथा । परियायतो पन तिचीवरसन्तुट्ठेन भवितब्बं, चतुत्थं लभित्वा अज्जस्स दातब्बं । सचे यस्स कस्सचि दातुं न सक्कोति, यस्स पन दातुकामो होति, सो उद्वेसत्थाय वा परिपुच्छत्थाय वा गतो, आगतमत्ते दातब्बं, अदातुं न वट्टति । चीवरे पन अप्पहोन्ते, सतिया वा पच्चासाय अनुज्जातकालं ठपेतुं वट्टति । सूचिसुत्तचीवरकारकानं अलाभे ततोपि विनयकम्मं कत्वा ठपेतुं वट्टति “इमस्मिं जिण्णे पुन ईदिसं कुतो लभिस्सामी”ति पन ठपेतुं न वट्टति, सन्निधि च होति, सल्लेखञ्च कोपेति ।

यानसन्निधिम्हि **यानं** नाम वय्हं रथो सकटं सन्दमानिका पाटङ्कीति । न पनेतं पब्बजितस्स यानं, उपाहनं पन यानं । एकभिक्खुस्स हि एको अरज्जवासत्थाय, एको धोतपादकत्थायाति उक्कंसतो द्वे उपाहनसङ्घाटका वट्टन्ति, ततियं लभित्वा अज्जस्स दातब्बो । “इमस्मिं जिण्णे अज्जं कुतो लभिस्सामी”ति ठपेतुं न वट्टति, सन्निधि च होति, सल्लेखञ्च कोपेति । सयनसन्निधिम्हि **सयनन्ति** मज्जो । एकस्स भिक्खुनो एको सयनगम्भे, एको दिवाट्टानेति उक्कंसतो द्वे मज्जा वट्टन्ति । ततो उत्तरिं लभित्वा अज्जस्स भिक्खुनो, गणस्स वा दातब्बो, अदातुं न वट्टति, सन्निधि च होति, सल्लेखो च कुप्पति । गन्धसन्निधिम्हि भिक्खुनो कण्डुकच्छुविदोसादिआबाधे सति गन्धा वट्टन्ति । गन्धत्थिकेन गन्धञ्च आहरापेत्वा तस्मिं

रोगे वूपसन्ते अज्जेसं वा आबाधिकानं दातब्बं, द्वारे पञ्चङ्गुलिघरधूपनादीसु वा उपनेतब्बं । “पुन रोगे सति भविस्सती”ति ठपेतुं न वट्ठति, गन्धसन्निधि च होति, सल्लेखञ्च कोपेति ।

आमिसन्ति वृत्तावसेसं दट्ठब्बं । सेय्यथिदं — इधेकच्चो भिक्खु “तथारूपे काले उपकाराय भविस्सन्ती”ति तिलतण्डुलमुग्गमासनाळिकेरलोणमच्छसपितेलकुलालभाजनादीनि आहरापेत्वा ठपेति । सो वस्सकाले कालस्सेव सामणेरेहि यागुं पचापेत्वा परिभुज्जित्वा “सामणेर उदककदमे दुक्खं गामं पविसितुं, गच्छ असुककुलं गन्त्वा मय्हं विहारे निसिन्नभावं आरोचेहि, असुककुलतो दधिआदीनि आहरा”ति पेसेति । भिक्खूहि “किं, भन्ते, गामं पविसिस्सामा”ति वुत्तेपि “दुप्पवेसो, आवुसो, इदानि गामो”ति वदति । ते “होतु, भन्ते, अच्छथ तुम्हे, मयं भिक्खं परियेसित्वा आहरिस्सामा”ति गच्छन्ति । अथ सामणेरो दधिआदीनि आहरित्वा भत्तञ्च ब्यञ्जनञ्च सम्पादेत्वा उपनेति, तं भुज्जन्तस्सेव उपट्ठाका भत्तं पहिणन्ति, ततोपि मनापमनापं भुज्जति । अथ भिक्खू पिण्डपातं गहेत्वा आगच्छन्ति, ततोपि मनापमनापं भुज्जतियेव । एवं चतुमासम्पि वीतिनामेति । अयं वुच्चति भिक्खु मुण्डकुटुम्बिकजीविकं जीवति, न समणजीविकन्ति । एवरूपो **आमिससन्निधि** नाम होति । भिक्खुनो पन वसनट्ठाने एका तण्डुलनाळि एको गुळपिण्डो कुडुवमत्तं सप्पीति एत्तकं निधेतुं वट्ठति अकाले सम्पत्तचोरानं अत्थाय । ते हि एत्तकं आमिसपटिसन्थारं अलभन्ता जीविता वोरपेय्युं, तस्मा सचे हि एत्तकं नत्थि, आहरापेत्वापि ठपेतुं वट्ठति । अफासुककाले च यदेत्थ कप्पियं, तं अत्तनापि परिभुज्जितुं वट्ठति । कप्पियकुटियं पन बहुं ठपेन्तस्सपि सन्निधि नाम नत्थि ।

चतुत्थअनागतभयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

योधाजीववग्गवण्णना निट्ठिता ।

(९) ४. थेरवग्गो

१-२. रजनीयसुत्तादिवण्णना

८१-८२. चतुत्थस्स पठमं सुविज्जेय्यमेव । दुतिये गुणमक्खनाय पवत्तोपि अत्तनो कारकं गूथेन पहरन्तं गूथो विय पठमतरं मक्खेतीति मक्खो, सो एतस्स अत्थीति **मक्खी** । पळासतीति पळासो, परस्स गुणे डंसित्वा विय अपनेतीति अत्थो । सो एतस्स अत्थीति **पळासी** । पळासी पुग्गलो हि दुतियस्स धुरं न देति, सम्पसारेत्वा तिट्ठति । तेनाह “युग्गाहलक्खणेन पळासेन समन्नागतो”ति ।

रजनीयसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

३. कुहकसुत्तवण्णना

८३. ततिये तीहि **कुहनवत्थूही**ति सामन्तजप्पनइरियापथसन्निस्सितपच्चयप्पटिसेवनभेदतो तिप्पभेदेहि कुहनवत्थूहि । तिविधेन कुहनवत्थुना लोकं कुहयति विम्हापयति “अहो अच्छरियपुरिसो”ति अत्तनि परेसं विम्हयं उप्पादेतीति **कुहको** । लाभसक्कारत्थिको हुत्वा लपति अत्तानं दायकं वा उक्खिपित्वा यथा सो किञ्चि ददाति, एवं उक्काचेत्वा कथेतीति **लपको** । निमित्तं सीलं तस्साति **नेमित्तिको**, निमित्तेन वा चरति, निमित्तं वा करोतीति नेमित्तिको ।

निमित्तन्ति च परेसं पच्चयदानसञ्जुष्पादकं कायवचीकम्मं वुच्चति । निप्पेसो सीलमस्साति निप्पेसिको । निप्पिसतीति वा निप्पेसो, निप्पेसोयेव निप्पेसिको । निप्पेसोति च सठपुरिसो विय लाभसक्कारत्थं अवकोसनुप्पण्डनपरपिट्ठिमंसिकतादि ।

कुहकसुत्तवण्णना निड्डिता ।

६-७. पटिसम्भिदाप्पत्तसुत्तादिवण्णना

८६-८७. छट्ठे पटिसम्भिदासु यं वत्तब्बं, तं हेट्ठा वुत्तमेव । उच्चावचानीति उच्चनीचानि । तेनाह “महन्तखुद्दकानी”ति । किंकरणीयानीति “किं करोमी”ति एवं वत्त्वा कत्तब्बकम्मनि । तत्थ उच्चकम्मनि नाम चीवरस्स करणं, रजनं, चेतिये सुधाकम्मं, उपोसथागारचेतियघरबोधिघरेसु कत्तब्बकम्मन्ति एवमादि । अवचकम्मं नाम पादधोवनमक्खनादि खुद्दककम्मं । तत्तुपायासाति तत्तुपगमनिया, तत्र तत्र महन्ते खुद्दके च कम्मे साधनवसेन उपगच्छन्तियाति अत्थो । तस्स तस्स कम्मस्स निप्फादने समत्थायाति वुत्तं होति । तत्तुपायायाति वा तत्र तत्र कम्मे साधेतब्बे उपायभूताय । अलं कातुन्ति कातुं समत्थो होति । अलं संविधातुन्ति विचारेतुं समत्थो । सत्तमं उत्तानमेव ।

पटिसम्भिदाप्पत्तसुत्तादिवण्णना निड्डिता ।

८. थेरसुत्तवण्णना

८८. अट्ठमे थिरभावप्पत्तोति सासने थिरभावं अनिवत्तिभावं पत्थो । पब्बजितो हुत्वा बहू रत्तियो जानातीति रत्तञ्जू । तेनाह “पब्बजितदिवसतो पट्टाया”तिआदि । पाकटोति अयथाभूतगुणेहि चेव यथाभूतगुणेहि च समुगतो । यसो एतस्स अत्थीति यसस्सी, यसं सितो निस्सितो वा यसस्सी । तेनाह “यसनिस्सितो”ति । असतं असाधूनं धम्मा असद्धम्मा, असन्ता वा असुन्दरा गारह्हा लामका धम्माति असद्धम्मा । विपरियायेन सद्धम्मा वेदितब्बा ।

थेरसुत्तवण्णना निड्डिता ।

९. पठमसेखसुत्तवण्णना

८९. नवमे आरमितब्बट्टेन कम्मं आरामो एतस्साति कम्मरामो, तस्स भावो कम्मरामता । तत्थ कम्मन्ति इतिकत्तब्बं कम्मं वुच्चति । सेय्यथिदं — चीवरविचारणं चीवरकम्मकरणं उपत्थम्भनं पत्तत्थविकअंसबद्धककायबन्धनधम्मकरणआधारकपादकथलिकसम्मज्जनिआदीनं करणन्ति । एकच्चो हि एतानि करोन्तो सकलदिवसं एतानेव करोति, तं सन्धायेस पटिक्खेपो । यो पन एतेसं करणवेलायमेव तानि करोति, उद्देसवेलाय उद्देसं गण्हाति, सज्झायवेलाय सज्झायति, चेतियङ्गणवत्तवेलाय चेतियङ्गणवत्तं करोति, मनसिकारवेलाय मनसिकारं करोति, न सो कम्मरामो नाम । भस्सारामताति एत्थ यो इत्थिवण्णपुरिसवण्णादिवसेन आलापसल्लापं करोन्तोयेव दिवसञ्च रत्तिञ्च वीतिनामेति, एवरूपो भस्से परियन्तकारी न होति, अयं भस्सारामो नाम । यो पन रत्तिम्पि दिवसम्पि धम्मं कथेति, पज्जं विस्सज्जेति, अयं अप्पभस्सो भस्से परियन्तकारीयेव । कस्मा? “सन्निपतितानं वो, भिक्खवे, द्वयं करणीयं धम्मी वा कथा, अरियो वा तुण्हीभावो”ति (म० नि० १.२७३; उदा० १२, २८, २९) वुत्तत्ता ।

निद्वारामताति एत्थ यो गच्छन्तोपि निसिन्नोपि निपन्नोपि थिनमिद्धाभिभूतो निद्वारयतियेव, अयं निद्वारामो नाम । यस्स पन करजकाये गेलज्जेन चित्तं भवङ्गे ओतरति, नायं निद्वारामो । तेनेवाह — “अभिजानामि खो पनाहं, अग्गिवेस्सन, गिम्हानं पच्छिमे मासे पच्छाभत्तं पिण्डपातप्पटिक्कन्तो चतुग्गुणं सङ्घाटिं पज्जापेत्वा दक्खिणेन पस्सेन सतो सम्पजानो निद्वं ओक्कमिता”ति (म० नि० १.३८७) । **सङ्गणिकारामताति** एत्थ यो एकस्स दुतियो, द्विन्नं ततियो, तिण्णं चतुत्थोति एवं संसद्दोव विहरति, एक्को अस्सादं न लभति, अयं सङ्गणिकारामो । यो पन चतूसु इरियापथेसु एक्कोव अस्सादं लभति, नायं सङ्गणिकारामो वेदितब्बो । सेखानं पटिलद्धगुणस्स परिहानासम्भवतो “**उपरिगुणेही**”तिआदि वुत्तं ।

पठमसेखसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

१०. दुतियसेखसुत्तवण्णना

१०. दसमे अतिपातोवाति सब्बरत्तिं निद्वारयित्वा बलवपच्चूसे कोटिसम्मुज्जनिया थोकं सम्मज्जित्वा मुखं धोवित्वा यागुभिक्षत्थाय पातोव पविसति । तं **अतिक्कमित्वा**ति गिहिसंसग्गवसेन कालं वीतिनामेन्तो मज्झन्हिकसमयं अतिक्कमित्वा पक्कमति । पातोयेव हि गामं पविसित्वा यागुं आदाय आसनसालं गन्त्वा पिवित्वा एकस्मिं ठाने निपन्नो निद्वारयित्वा मनुस्सानं भोजनवेलाय “पणीतभिक्षं लभिस्सामी”ति उपकट्ठे मज्झन्हिके उट्ठाय धम्मकरणेन उदकं गहेत्वा अक्खीनि पुञ्चित्वा पिण्डाय चरित्वा यावदत्थं भुज्जित्वा गिहिसंसद्दो कालं वीतिनामेत्वा मज्झन्हे वीतिवत्ते पटिक्कमति ।

अप्पिच्छकथाति, “आवुसो, अत्रिच्छता पापिच्छताति इमे धम्मा पहातब्बा”ति तेसु आदीनवं दस्सेत्वा “एवरूपं अप्पिच्छतं समादाय वत्तितब्ब”न्तिआदिनयप्पवत्ता कथा । **तीहि विवेकेही**ति कायविवेको, चित्तविवेको, उपधिविवेकोति इमेहि तीहि विवेकेहि । तत्थ एको गच्छति, एको तिड्ढति, एको निसीदति, एको सेय्यं कप्पेति, एको गामं पिण्डाय पविसति, एको पटिक्कमति, एको चङ्कमं अधिट्ठाति, एको चरति, एको विहरतीति अयं **कायविवेको** नाम । अट्ठ समापत्तियो पन **चित्तविवेको** नाम । निब्बानं **उपधिविवेको** नाम । वुत्तम्पि हेतं — “कायविवेको च विवेकट्ठकायानं नेक्खम्माभिरतानं, चित्तविवेको च परिसुद्धचित्तानं परमवोदानप्पत्तानं, उपधिविवेको च निरुपधीनं पुग्गलानं विसङ्खारगतानं”न्ति (महानि० ५७) । **दुविधं वीरियन्ति** कायिकं, चेतसिकञ्च वीरियं । **सीलन्ति** चतुपारिसुद्धिसीलं । **समाधिन्ति** विपस्सनापादका अट्ठ समापत्तियो । **विमुत्तिकथा**ति वा अरियफलं आरब्ध पवत्ता कथा । सेसं उत्तानमेव ।

दुतियसेखसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

थेरवग्गवण्णना निड्ढिता ।

(१०) ५. ककुधवग्गो

१-१०. पठमसम्पदासुत्तादिवण्णना

११-१००. पञ्चमस्स पठमे दुतिये च नत्थि वत्तब्बं । ततिये आजाननतो **अज्जा**, उपरिमग्गपज्जा हेट्ठिममग्गेन जातपरिज्जाय एव जाननतो । तस्सा पन फलभावतो मग्गफलपज्जा तंसहगता सम्मासङ्कप्पादयो च इध “अज्जा”ति वुत्ता । अज्जाय ब्याकरणानि **अज्जाब्याकरणानि** । तेनेवाह “अज्जाब्याकरणानीति अरहत्तब्याकरणानी”ति ।

अधिगतमानेनाति अप्पत्ते पत्तसज्जी, अनधिगते अधिगतसज्जी हुत्वा अधिगतं मयाति मानेन । चतुत्थादीनि उत्तानत्थानेव ।

पठमसम्पदासुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

ककुधवग्गवण्णना निट्ठिता ।

दुतियपण्णासकं निट्ठितं ।

३. ततियपण्णासकं

(११) १. फासुविहारवग्गो

१-४. सारज्जसुत्तादिवण्णना

१०१-४. ततियस्स पठमे नत्थि वत्तब्बं । दुतिये पिण्डपातादिअत्थाय उपसङ्कमितुं युत्तद्धानं गोचरो, वेसिया गोचरो अस्साति वेसियागोचरो, मित्तसन्थववसेन उपसङ्कमितब्बद्धानन्ति अत्थो । वेसिया नाम रूपूपजीविनियो, ता मित्तसन्थववसेन न उपसङ्कमितब्बा समणभावस्स अन्तरायकरत्ता, परिसुद्धासयस्सपि गरहाहेतुतो, तस्मा दक्खिणादानवसेन सतिं उपट्ठपेत्वा उपसङ्कमितब्बं । विधवा वुच्चन्ति मतपतिका, पवुत्थपतिका वा । थुल्लकुमारियोति महल्लिका अनिविद्धा कुमारियो । पण्डकाति नपुंसका । ते हि उस्सन्नकिलेसा अवूपसन्तपरिळाहा लोकामिसनिस्सितकथाबहुला, तस्मा न उपसङ्कमितब्बा । भिक्खुनियो नाम उस्सन्नब्रह्मचरिया । तथा भिक्खूपि । अज्जमज्जं विसभागवत्थुभावतो सन्थववसेन उपसङ्कमने कतिपाहेनेव ब्रह्मचरियन्तरायो सिया, तस्मा न उपसङ्कमितब्बा, गिलानपुच्छनादिवसेन उपसङ्कमने सतोकारिना भवितब्बं । ततियचतुत्थानि उत्तानत्थानेव ।

सारज्जसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

५. फासुविहारसुत्तवण्णना

१०५. पज्जमे मेत्ता एतस्स अत्थीति मेत्तं, तंसमुद्धानं कायकम्मं मेत्तं कायकम्मं । एस नयो सेसद्वयेपि । आवीति पकासनं । पकासभावो चेत्यं उद्दिस्स तं कायकम्मं करीयति, तस्स सम्मुखभावतोति आह “सम्मुखा”ति । रहोति अप्पकासं । अप्पकासता च यं उद्दिस्स तं कायकम्मं करीयति, तस्स अपच्चक्खभावतोति आह “परम्मुखा”ति । इमानि मेत्तकायकम्मादीनि भिक्खूनं वसेन आगतानि तेसं सेट्ठपरिसभावतो, गिहीसुपि लब्भन्तियेव । भिक्खूनज्झि मेत्तचित्तेन आभिसमाचारिकपूरणं मेत्तं कायकम्मं नाम । गिहीनं चेतियवन्दनत्थाय बोधिवन्दनत्थाय सङ्गनिमन्तनत्थाय गमनं गामं पिण्डाय पविट्ठे भिक्खू दिस्वा पच्चुगमनं पत्तप्पटिग्गहणं आसनपज्जापनं अनुगमनन्ति एवमादिकं मेत्तं कायकम्मं नाम । भिक्खूनं मेत्तचित्तेन आचारपज्जत्तिसिक्खापनं कम्मद्धानकथनं धम्मदेसना तेपिटकम्पि बुद्धवचनं मेत्तं वचीकम्मं नाम । गिहीनं “चेतियवन्दनाय गच्छाम, बोधिवन्दनाय गच्छाम, धम्मस्सवनं करिस्साम, दीपमालं पुप्फपूजं करिस्साम, तीणि सुचरितानि समादाय वत्तिस्साम, सलाकभत्तादीनि दस्साम, वस्सावासिकं दस्साम, अज्ज सङ्गस्स चत्तारो पच्चये दस्साम, सङ्गं निमन्तेत्वा खादनीयादीनि संविदहथ, आसनानि पज्जपेथ, पानीयं उपट्ठपेथ, सङ्गं पच्चुगन्त्वा आनेथ, पज्जत्तासने

निसीदापेथ, छन्दजाता उस्साहजाता वेय्यावच्चं करोथा”ति आदिकथनकाले मेत्तं वचीकम्मं नाम । भिक्खून् पातोव उट्ठाय सरीरप्पटिजगगनं कत्वा चेति यङ्गणं गत्वा वत्तादीनि कत्वा विवित्तसेनासने निसीदित्वा “इमस्मिं विहारे भिक्खू सुखी होन्तु अवेरा अब्यापज्जा”ति चिन्तनं मेत्तं मनोकम्मं नाम, गिहीनं “अय्या सुखी होन्तु अवेरा अब्यापज्जा”ति चिन्तनं मेत्तं मनोकम्मं नाम ।

तत्थ नवकानं चीवरकम्मादीसु सहायभावगमनं सम्मुखा कायकम्मं नाम, थेरानं पन पादधोवनसिञ्चनबीजनदानादिभेदम्पि सब्बं सामीचिकम्मं सम्मुखा कायकम्मं नाम, उभयेहिपि दुन्निक्खित्तानं दारुभण्डादीनं तेसु अवज्जं अकत्वा अत्तना दुन्निक्खित्तानं विय पटिसामनं परम्मुखा मेत्तं कायकम्मं नाम । “देवत्थेरो तिस्सत्थेरो”ति वुत्तं एवं पगगहवचनं सम्मुखा मेत्तं वचीकम्मं नाम, विहारे असन्तं पन पटिपुच्छन्तस्स “कुहिं अम्हाकं देवत्थेरो, कुहिं अम्हाकं तिस्सत्थेरो, कदा नु खो आगमिस्सती”ति एवं पियवचनं परम्मुखा मेत्तं वचीकम्मं नाम । मेत्तासिनेहसिनिद्धानि पन नयनानि उम्मीलेत्वा पसन्नेन मुखेन ओलोकनं सम्मुखा मेत्तं मनोकम्मं नाम, “देवत्थेरो तिस्सत्थेरो अरोगो होतु अब्यापज्जो”ति समन्नाहरणं परम्मुखा मेत्तं मनोकम्मं नाम । कामज्चेत्थ मेत्तासिनेहसिनिद्धानं नयनानं उम्मीलनं, पसन्नेन मुखेन ओलोकनञ्च मेत्तं कायकम्ममेव । यस्स पन चित्तस्स वसेन नयनानं मेत्तासिनेहसिनिद्धता, मुखस्स च पसन्नता, तं सन्धाय वुत्तं “मेत्तं मनोकम्मं नामा”ति । समाधिसंवत्तनप्पयोजनानि समाधिसंवत्तनिकानि ।

समानसीलतं गतोति तेसु तेसु दिसाभागेसु विहरन्तेहि भिक्खूहि सद्धिं समानसीलतं गतो । **यायन्ति** या अयं मय्हज्जेव तुम्हाकज्ज पच्चक्खभूता । **दिट्ठीति** सम्मादिट्ठि । **अरियाति** निद्वोसा । **निय्यातीति** वट्टदुक्खतो निस्सरति निग्गच्छति । सयं निय्यन्तीयेव हि तंसमङ्गिपुग्गलं वट्टदुक्खतो निय्यापेतीति वुच्चति । या सत्थु अनुसिद्धिं, तं करोतीति **तक्करो**, तस्स, यथानुसिद्धं पटिपज्जकस्साति अत्थो । **दुक्खक्खयायाति** सब्बदुक्खक्खयत्थं । **दिट्ठिसामज्जगतोति** समानदिट्ठिभावं उपगतो ।

फासुविहारसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६-१०. आनन्दसुत्तादिवण्णना

१०६-११०. छट्ठे अधिसीलेति निमित्तत्थे भुम्मं, सीलनिमित्तं न उपवदति न निन्दतीति अत्थो । अत्तनि कम्मे च अनु अनु पेक्खति सीलेनाति **अत्तानुपेक्खी** । सत्तमादीनि उत्तानत्थानेव ।

आनन्दसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

फासुविहारवग्गवण्णना निट्ठिता ।

(१२) २. अन्धकविन्दवग्गो

१-४. कुलूपकसुत्तादिवण्णना

१११-११४. दुतियस्स पठमे असन्थवेसु कुलेसु विस्सासो एतस्साति **असन्थवविस्सासी** । अनिस्सरो हुत्वा विकप्पेति

संविदहति सीलेनाति **अनिस्सरविकप्पी** । विस्सट्ठानि विसुं खित्तानि भेदेन अवत्थितानि कुलानि घटनत्थाय उपसेवति सीलेनाति **विस्सट्ठुपसेवी** । दुतियादीनि उत्तानत्थानेव ।

कुलूपकसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

५-१३. मच्छरिनीसुत्तादिवण्णना

११५-१२३. पञ्चमे आवासमच्छरियादीनि पञ्च इध भिक्खुनिया वसेन आगतानि, भिक्खुस्स वसेनपि तानि वेदितब्बानि । आवासमच्छरियेन हि समन्नागतो भिक्खु आगन्तुकं दिस्वा “एत्थ चेतियस्स वा सङ्गस्स वा परिकखारो ठपितो”ति आदीनि वत्वा सङ्घिकआवासं न देति । कुलमच्छरियेन समन्नागतो भिक्खु तेहि तेहि कारणेहि आदीनवं दस्सेत्वा अत्तनो उपट्ठके कुले अज्जेसं पवेसम्पि निवारेति । लाभमच्छरियेन समन्नागतो सङ्घिकम्पि लाभं मच्छरायन्तो यथा अज्जे न लभन्ति, एवं करोति अत्तना विसमनिस्सितताय बलवनिस्सितताय च । वण्णमच्छरियेन समन्नागतो अत्तनो वण्णं वण्णेति, परेसं वण्णे “किं वण्णो एसो”ति तं तं दोसं वदति । **वण्णो**ति चेत्थ सरीरवण्णोपि, गुणवण्णोपि वेदितब्बो ।

धम्ममच्छरियेन समन्नागतो — “इमं धम्मं परियापुणित्वा एसो मं अभिभवस्सती”ति अज्जस्स न देति । यो पन — “अयं इमं धम्मं उगगहेत्वा अज्जथा अत्थं विपरिवत्तेत्वा नासेस्सती”ति धम्मनुगगहेन वा — “अयं इमं धम्मं उगगहेत्वा उद्धतो उन्नळो अवूपसन्तचित्तो अपुज्जं पसविस्सती”ति पुगगलानुगगहेन वा न देति, न तं मच्छरियं । **धम्मो**ति चेत्थ परियत्तिधम्मो अधिप्पेतो । पटिवेधधम्मो हि अरियानंयेव होति, ते च न न मच्छरायन्ति मच्छरियस्स सब्बसो पहीनत्ताति तस्स असम्भवो एव । तत्थ आवासमच्छरियेन लोहगेहे पच्चति, यक्खो वा पेतो वा हुत्वा तस्सेव आवासस्स सङ्कारं सीसेन उक्खिपित्वा चरति । कुलमच्छरियेन अप्पभोगो होति । लाभमच्छरियेन गूथनिरये निब्बत्तति, सङ्गस्स वा गणस्स वा लाभं मच्छरायित्वा पुगगलिकपरिभोगेन वा परिभुज्जित्वा यक्खो वा पेतो वा महाअजगरो वा हुत्वा निब्बत्तति । वण्णमच्छरियेन भवेसु निब्बत्तस्स वण्णो नाम न होति । धम्ममच्छरियेन कुक्कुळनिरये निब्बत्तति । छट्ठादीनि उत्तानत्थानेव ।

मच्छरिनीसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

अन्धकविन्दवग्गवण्णना निट्ठिता ।

(१३) ३. गिलानवग्गो

१२४-१३०. ततियो वग्गो उत्तानत्थोयेव ।

(१४) ४. राजवग्गो

१. पठमचक्कानुवत्तनसुत्तवण्णना

१३१. चतुत्थस्स पठमे अत्थज्जूति हितज्जू । हितपरियायो हेत्थ अत्थ-सद्धो “अत्तत्थो परत्थो”ति आदीसु (महानि० ६९; चूळनि० मोघराजमाणवपुच्छानिद्देसो ८५; पटि० म० ३.५) विय । यस्मा चेस परेसं हितं जानन्तो ते अत्तनि रज्जेति, तस्मा वुत्तं “**रज्जितुं जानाती**”ति । **दण्डे**ति अपराधानुरूपे दण्डने । **बलम्ही**ति बलकाये । **पञ्च अत्थे**ति अत्तत्थो, परत्थो,

उभयत्यो, दिदुधम्मिको अत्यो, सम्परायिको अत्योति एवं पञ्चपभेदे अत्ये । **चत्तारो धम्मे**ति चतुसच्चधम्मे, कामरूपारूपलोकुत्तरभेदे वा चत्तारो धम्मे । पटिग्गहणपरिभोगमत्तञ्जुताय एव परियेसनविस्सज्जनमत्तञ्जुतापि बोधिता होन्तीति “**पटिग्गहणपरिभोगमत्तं जानाति**” इच्चेव वुत्तं ।

उत्तरति अतिक्कमति, अभिभवतीति वा उत्तरं, नत्थि एत्थ उत्तरन्ति **अनुत्तरं** । अनतिसयं, अप्पटिभागं वा अनेकासु देवमनुस्सपरिसासु अनेकसतक्खत्तुं तेसं अरियसच्चप्पटिवेधसम्पादनवसेन पवत्ता भगवतो धम्मदेसना **धम्मचक्कं** । अपिच सब्बपठमं अज्जातकोण्डज्जप्पमुखाय अट्टारसपरिसगणाय ब्रह्मकोटिया चतुसच्चस्स पटिवेधविधायिनी या धम्मदेसना, तस्सा सातिसया धम्मचक्कसमज्जा । तत्थ सतिपट्टानातिधम्मो एव पवत्तनट्टेन चक्कन्ति **धम्मचक्कं** । **चक्कन्ति** वा आणा धम्मतो अनपेतत्ता, धम्मज्ज तं चक्कज्जाति **धम्मचक्कं** । धम्मेन जायेन चक्कन्तिपि **धम्मचक्कं** । यथाह “धम्मज्ज पवत्तेति चक्कज्जाति धम्मचक्कं, चक्कज्ज पवत्तेति धम्मज्जाति धम्मचक्कं, धम्मेन पवत्तेतीति धम्मचक्कं” न्तिआदि (पटि० म० २.४०-४१) । **अप्पटिवत्तियन्ति** धम्मिस्सरस्स भगवतो सम्मासम्बुद्धस्स धम्मचक्कस्स अनुत्तरभावतो अप्पटिसेधनीयं । केहि पन अप्पटिवत्तियन्ति आह — “**समणेन वा**” तिआदि । तत्थ **समणेनाति** पब्बज्जं उपगतेन । **ब्राह्मणेनाति** जातिब्राह्मणेन । सासनपरमत्थसमणब्राह्मणानज्झि पटिलोमचित्तयेव नत्थि । **देवेनाति** कामावचरदेवेन । **केनचीति** येन केनचि अवसिद्धपारिसज्जेन । एत्तावता अट्टन्नम्पि परिसानं अनवसेसपरियादानं दट्टब्बं । **लोकस्मिन्ति** सत्तलोके ।

पठमचक्कानुवत्तनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. दुतियचक्कानुवत्तनसुत्तवण्णना

१३२. दुतिये **चक्कवत्तिवत्तन्ति** दसविधं, द्वादसविधं वा चक्कवत्तिभावावहं वत्तं । तत्थ अन्तोजनस्मिं बलकाये धम्मिकायेव रक्खावरणगुत्तिया संविधानं, खत्तियेसु, अनुयन्तेसु, ब्राह्मणगहपतिकेसु, नेगमजानपदेसु, समणब्राह्मणेसु, मिगपक्खीसु, अधम्मिकपटिक्खेपो, अधनानं धनानुप्पदानं, समणब्राह्मणे उपसङ्कमित्वा पञ्चपुच्छन्ति इदं दसविधं चक्कवत्तिवत्तं । इदमेव च गहपतिके पक्खिजाते च विसुं कत्वा गहणवसेन द्वादसविधं । **पितरा पवत्तितमेव अनुप्पवत्तेतीति** दसविधं वा द्वादसविधं वा चक्कवत्तिवत्तं पूरेत्वा निसिन्नस्स पुत्तस्स अज्जं पातुभवति, सो तं पवत्तेति । रतनमयत्ता पन सदिसट्टेन तदेवेतन्ति कत्वा “**पितरा पवत्तित**” न्ति वुत्तं । यस्मा वा सो “अप्पोस्सुक्को, त्वं देव, होहि, अहमनुसासिस्सामी” ति आह । तस्मा पितरा पवत्तितं आणाचक्कं अनुप्पवत्तेति नामाति एवमेत्थ अत्यो दट्टब्बो । यज्झि अत्तनो पुज्जानुभावसिद्धं चक्करतनं, तं निप्परियायतो तेन पवत्तितं नाम, नेतरन्ति पठमनयो वुत्तो । यस्मा पवत्तितस्सेव अनुवत्तनं, पठमनयो च तंसदिसे तब्बोहारवसेन वुत्तोति तं अनादियित्वा दुतियनयो वुत्तो ।

दुतियचक्कानुवत्तनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. यस्संदिसंसुत्तवण्णना

१३४. चतुत्ये “**उभतो सुजातो**” ति एतके वुत्ते येहि केहिचि द्वीहि भागेहि सुजातता पज्जापेय्य, सुजात-सद्वो च “सुजातो चारुदस्सनो” तिआदीसु (म० नि० २.३९९; सु० नि० ५५३; थेरगा० ८१८) आरोहसम्पत्तिपरियायोति जातिवसेन सुजाततं विभावेतुं “**मातितो च पितितो चा**” ति वुत्तं । अनोरसपुत्तवसेनपि लोके मातुपितुसमज्जा दिस्सति, इध पन सा

ओरसपुत्तवसेन इच्छिताति दस्सेतुं “संसुद्धगहणिको”ति वुत्तं। गब्भं गण्हाति धारेतीति गहणी, गब्भासयसज्जितो मातुकुच्छिप्पदेसो। तेनाह “संसुद्धाय मातुकुच्छिया समन्नागतो”ति। यथाभुत्तस्स आहारस्स विपाचनवसेन गण्हनतो अछट्टनतो गहणी, तेजोधातु। पिता च माता च पितरो। पितूनं पितरो पितामहा। तेसं युगो पितामहयुगो, तस्मा याव सत्तमा पितामहयुगा, पितामहद्वन्दाति एवमेत्थ अत्थो दट्टब्बो। एवज्झि पितामहगहणेनेव मातामहोपि गहितोति सो अट्टकथायं विसुं न उद्धतो। युग-सद्वो चेत्थ एकसेसनयेन दट्टब्बो “युगो च युगो च युगो”ति। एवज्झि तत्थ तत्थ द्विन्नं गहितमेव होति। तेनाह “ततो उद्धं सब्बेपि पुब्बपुरिसा पितामहगहणेनेव गहिता”ति। पुरिसगहणज्जेत्थ उक्कट्टनिद्देसवसेन कतन्ति दट्टब्बं। एवज्झि “मातितो”ति पाळिवचनं समत्थितं होति।

अक्खित्तोति अप्पत्तक्खेपो। अनवक्खित्तोति सम्पत्तविवादादीसु न अवक्खित्तो न छट्टितो। जातिवादेनाति हेतुमिह करणवचनन्ति दस्सेतुं “केन कारणेना”तिआदि वुत्तं। एत्थ च “उभतो...पे०... पितामहयुगा”ति एतेन खत्तियस्स योनिदोसाभावो दस्सितो संसुद्धगहणिकभावकित्तनतो। “अक्खित्तो”ति इमिना किरियापराधाभावो। किरियापराधेन हि सत्ता खेपं पापुणन्ति। “अनुपक्कुट्टो”ति इमिना अयुत्तसंसग्गाभावो। अयुत्तसंसग्गज्झि पटिच्च सत्ता अक्कोसं लभन्ति।

अट्टता नाम विभवसम्पन्नता, सा तं तं उपादायुपादाय वुच्चतीति आह “यो कोचि अत्तनो सन्तकेन विभवेन अट्टो होती”ति। तथा महद्धनतापीति तं उक्कंसगतं दस्सेतुं “महता अपरिमाणसङ्गेन धनेन समन्नागतो”ति वुत्तं। भुज्जितब्बतो परिभुज्जितब्बतो विसेसतो कामा भोगा नामाति आह “पञ्चकामगुणवसेना”ति। कोटुं वुच्चति धज्जस्स आवसनट्टानं, कोट्टभूतं अगारं कोट्टागारं। तेनाह “धज्जेन च परिपुण्णकोट्टागारो”ति। एवं सारगब्भं कोसो, धज्जपरिट्टपनट्टानज्ज कोट्टागारन्ति दस्सेत्वा इदानी ततो अज्जथा तं दस्सेतुं “अथ वा”तिआदि वुत्तं। तत्थ यथा असिनो तिक्खभावपरिहारको पटिच्छदो “कोसो”ति वुच्चति। एवं रज्जो तिक्खभावपरिहारं कत्वा चतुरङ्गिनी सेना कोसोति आह “चतुब्बिधो कोसो हत्थी अस्सा रथा पत्ती”ति। वत्थकोट्टागारगहणेनेव सब्बस्सपि भण्डट्टपनट्टानस्स गहितत्ता “तिविधं कोट्टागार”न्ति वुत्तं।

यस्सा पज्जाय वसेन पुरिसो “पण्डितो”ति वुच्चति, तं पण्डिच्चन्ति आह “पण्डिच्चेन समन्नागतो”ति। तंतंइतिकत्तब्बतासु छेकभावो व्यत्तभावो वेय्यत्तियं। सम्मोहं हिंसति विधमतीति मेधा, सा एतस्स अत्थीति मेधावी। ठाने ठाने उप्पत्ति एतिस्सा अत्थीति ठानुप्पत्ति, ठानसो उप्पज्जनपज्जा। वट्ठिअत्थेति वट्ठिसङ्घाते अत्थे।

यस्संदिसंसुत्तवण्णना निट्ठिता।

५-९. पत्थनासुत्तादिवण्णना

१३५-९. पज्जमे हत्थिस्मिन्ति हत्थिसिप्पे। हत्थीति हि हत्थिविसयत्ता हत्थिसन्निस्सितत्ता च हत्थिसिप्पं गहितं। सेसपदेसुपि एसेव नयो। वयतीति वयो, सोभनेसु कत्थचि अपक्खलन्तो अवित्थायन्तो तानि सन्धारेतुं सक्कोतीति अत्थो। न वयो अवयो, तानि अत्थतो सद्वतो च सन्धारेतुं न सक्कोति। अवयो न होतीति अनवयो। द्वे पटिसेधा पकतिं गमेन्तीति आह “अनवयोति समत्थो”ति। छट्टादीनि उत्तानत्थानेव।

पत्थनासुत्तादिवण्णना निट्ठिता।

१०. सोतसुत्तवण्णना

१४०. दसमे तिब्बानन्ति तिक्खानं । खरानन्ति कक्कसानं । कटुकानन्ति दारुणानं । असातानन्ति नसातानं अप्पियानं । न तासु मनो अप्पेति, न ता मनं अप्पायन्ति वड्ढेन्तीति अमनापा ।

सोतसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

राजवग्गवण्णना निड्ढिता ।

(१५) ५. तिकण्डकीवग्गो

१. अवजानातिसुत्तवण्णना

१४१. पञ्चमस्स पठमे दत्त्वा अवजानातीति एत्थ एको भिक्खु महापुज्जो चतुपच्चयलाभी होति, सो चीवरादीनि लभित्वा अज्जं अप्पपुज्जं आपुच्छति । सोपि तस्मिं पुनप्पुनं आपुच्छन्तेपि गणहातियेव । अथस्स इतरो थोकं कुपितो हुत्वा मङ्कुभावं उप्पादेतुकामो वदति “अयं अत्तनो धम्मताय चीवरादीनि न लभति, अम्हे निस्साय लभती”ति । एवम्पि दत्त्वा अवजानाति नाम । एको पन एकेन सद्धिं द्वे तीणि वस्सानि वसन्तो पुब्बे तं पुग्गलं गरुं कत्वा गच्छन्ते गच्छन्ते काले चित्तीकारं न करोति, आसननिसिन्नद्वानम्पि न गच्छति । अयम्पि पुग्गलो संवासेन अवजानाति नाम । आधेय्यमुखोति आदितो धेय्यमुखो, पठमवचनस्मियेव ठपितमुखोति अत्थो । तत्थायं नयो — एको पुग्गलो सारुप्पयेव भिक्खुं “असारुप्पो एसो”ति कथेति । तं सुत्वा एस निड्ढं गच्छति, पुन अज्जेन सभागेन भिक्खुना “सारुप्पो अय”न्ति वुत्तेपि तस्स वचनं न गणहाति । असुकेन नाम “असारुप्पो अय”न्ति अम्हाकं कथितन्ति पुरिमभिक्खुनोव कथं गणहाति । अपरोपिस्स दुस्सीलं “सीलवा”ति कथेति । तस्स वचनं सद्वहत्वा पुन अज्जेन “असारुप्पो एसो भिक्खु, नायं तुम्हाकं सन्तिकं उपसङ्कमितुं युत्तो”ति वुत्तेपि तस्स वचनं अग्गहेत्वा पुरिमयेव कथं गणहाति । अपरो वण्णम्पि कथितं गणहाति, अवण्णम्पि कथितं गणहातियेव । अयम्पि आधेय्यमुखोयेव नाम आधातब्बमुखो, यं यं सुणाति, तत्थ तत्थ ठपितमुखोति अत्थो ।

लोलोति सद्धादीनं इत्तरकालप्पतितत्ता अस्सद्धियादीहि लुलितभावेन लोलो । इत्तरभत्तीति आदीसु पुनप्पुनं भजनेन सद्धाव भत्तिपेमं । सद्धापेमम्पि गेहस्सितपेमम्पि वट्ठति, पसादो सद्धापसादो । एवं पुग्गलो लोलो होतीति एवं इत्तरसद्धादिताय पुग्गलो लोलो नाम होति । हलिदिरागो विय, थुसरासिम्हि कोट्टितखानुको विय, अस्सपिड्डियं ठपितकुम्भण्डं विय च अनिबद्धद्वाने मुहुत्तेन कुप्पति । मन्दो मोमूहोति अज्जाणभावेन मन्दो, अविसयताय मोमूहो, महामूळहोति अत्थो ।

अवजानातिसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

२-३. आरभतिसुत्तादिवण्णना

१४२-३. दुतिये आरभतीति एत्थ आरम्भ-सद्धो कम्मकिरियहिंसनवीरियकोपनापत्तिवीतिकमेसु वत्तति । तथा हेस “यं किञ्चि दुक्खं सम्भोति, सब्बं आरम्भपच्चया”ति (सु० नि० ७४९) कम्मे आगतो । “महारम्भा महायज्जा, न ते होन्ति महप्फला”ति (सं० नि० १.१२०; अ० नि० ४.३९) किरियाय । “समणं गोतमं उद्दिस्स पाणं आरभन्ती”ति (म० नि० २.५१) हिंसने । “आरम्भथ निक्खमथ, युज्जथ बुद्धसासने”ति (सं० नि० १.१८५; नेत्ति० २९; पेटको० ३८; मि० प० ५.१.४)

वीरिये । “बीजगामभूतगामसमारम्भा पटिविरतो होती”ति (दी० नि० १.१०, १९५; म० नि० १.२९३) कोपने । “आरभति च विष्पटिसारी च होती”ति (अ० नि० ५.१४२; पु० प० १९१) अयं पन आपत्तिवीतिक्कमे आगतो, तस्मा आपत्तिवीतिक्कमवसेन आरभति चेव, तप्पच्चया च विष्पटिसारी होतीति अयमेत्थ अत्थो । **यथाभूतं नप्पजानातीति** अनधिगतत्ता यथासभावतो न जानाति । **यत्थस्साति** यस्मिं अस्स, यं ठानं पत्वा एतस्स पुग्गलस्स उप्पन्ना पापका अकुसला धम्मा अपरिसेसा निरुज्झन्तीति अत्थो । किं पन पत्वा ते निरुज्झन्तीति? अरहत्तमग्गं, फलप्पत्तस्स पन निरुद्धा नाम होन्ति । एवं सन्तेपि इध मग्गकिच्चवसेन पन फलमेव वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

आरभती न विष्पटिसारी होतीति आपत्तिं आपज्जति, तं पनेस देसेतुं सभागपुग्गलं परियेसति, तस्मा न विष्पटिसारी होति । **न आरभति विष्पटिसारी होतीति** आपत्तिं न आपज्जति, विनयपज्जत्तियं पन अकोविदत्ता अनापत्तिया आपत्तिसज्जी हुत्वा विष्पटिसारी होतीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । “**न आरभति न विष्पटिसारी होती**”ति यो वुत्तो, कतरो सो पुग्गलो? ओस्सट्ठवीरियपुग्गलो । सो हि “किं मे इमस्मिं काले परिनिब्बानेन, अनागते मेत्तेय्यसम्मासम्बुद्धकाले परिनिब्बायिस्सामी”ति विसुद्धसीलोपि पटिपत्तिं न पूरेति । सो हि “किमत्थं आयस्मा पमत्तो विहरति, पुत्थुज्जनस्स नाम गति अनिबद्धा, तस्मा हि मेत्तेय्यसम्मासम्बुद्धस्स सम्मुखीभावं लभेय्यासि, अरहत्तत्थाय विपस्सनं भावेही”ति ओवदितब्बोव ।

साधूति आयाचनत्थे निपातो । इदं वुत्तं होति — याव अपरद्धं वत आयस्मता, एवं सन्तेपि मयं आयस्मन्तं याचाम, देसेतब्बयुत्तकस्स देसनाय, वुद्धातब्बयुत्तकस्स वुद्धानेन, आविकातब्बयुत्तकस्स आविकिरियाय आरम्भजे आसवे पहाय सुद्धन्ते ठितभावपच्चवेक्खणेन विष्पटिसारजे आसवे पटिविनोदेत्वा नीहरित्वा विपस्सनाचित्तज्चेव विपस्सनापज्जज्च वट्ठेतूति । **अमुना पज्चमेन पुग्गलेनाति** एतेन पज्चमेन खीणासवपुग्गलेन । **समसमो भविस्सतीति** लोक्कुत्तरगुणेहि समभावेनेव समो भविस्सतीति एवं खीणासवेन ओवदितब्बोति अत्थो । ततियं उत्तानमेव ।

आरभतिसुत्तादिवण्णना निड्ढिता ।

४-६. तिकण्डकीसुत्तादिवण्णना

१४४-६. चतुत्थे पटिकूलेति अमनुज्जे अनिट्ठे । **अप्पटिकूलसज्जीति** इट्ठाकारेनेव पवत्तचित्तो । **इट्ठस्मिं वत्थुस्मिं असुभाय वा फरति, अनिच्चतो वा उपसंहरति** उपनेति पवत्तेति । **अनिट्ठस्मिं वत्थुस्मिन्ति** अनिट्ठे सत्तसज्जिते आरम्मणे । **मेत्ताय वा फरतीति** मेत्तं हितेसितं उपसंहरन्तो सब्बत्थकमेव वा तत्थ फरति । **धातुतो वा उपसंहरतीति** धम्मसभावचिन्तनेन धातुतो पच्चवेक्खणाय धातुमनसिकारं वा तत्थ पवत्तेति । **तदुभयं अभिनिवज्जेत्वाति** सभावतो आनुभावतो च उपतिट्ठन्तं आरम्मणे पटिकूलभावं अप्पटिकूलभावज्जाति तं उभयं पहाय अग्गहेत्वा, सब्बस्मिं पन तस्मिं मज्झत्तो हुत्वाति वुत्तं होति । मज्झत्तो हुत्वा विहरितुकामो पन किं करोतीति? इट्ठानिट्ठेसु आपाथं गतेसु नेव सोमनस्सितो होति, न दोमनस्सितो होति । **उपेक्खको विहरेय्याति** इट्ठे अरज्जन्तो अनिट्ठे अदुस्सन्तो यथा अज्जे असमपेक्खनेन मोहं उप्पादेन्ति, एवं अनुप्पादेन्तो छसु आरम्मणेसु छलङ्कुपेक्खाय उपेक्खको विहरेय्य । तेनेवाह “**छलङ्कुपेक्खावसेन पज्चमो**”ति । इट्ठानिट्ठछळारम्मणापाथे परिसुद्धपकतिभावाविजहनलक्खणाय छसु द्वारेसु पवत्तनतो “छलङ्कुपेक्खा”ति लद्धनामाय तत्रमज्झत्तुपेक्खाय वसेन पज्चमो वारो वुत्तोति अत्थो । पज्चमं छट्ठज्च उत्तानमेव ।

तिकण्डकीसुत्तादिवण्णना निड्ढिता ।

७-१०. असप्पुरिसदानसुत्तादिवण्णना

१४७-१५०. सत्तमे असक्कच्चन्ति अनादरं कत्वा । देय्यधम्मस्स असक्कच्चकरणं नाम असम्पन्नं करोतीति आह “न सक्करित्वा सुचिं कत्वा देती”ति, उत्तण्डुलादिदोसविरहितं सुचिसम्पन्नं कत्वा न देतीति अत्थो । अचिन्तीकत्वाति न चित्ते कत्वा, न पूजेत्वाति अत्थो । पूजेन्तो हि पूजेतब्बवत्थुं चित्ते ठपेति, न ततो बहिं करोति । चित्तं वा अच्छरियं कत्वा पटिपत्तिविकरणं सम्भावनकिरिया, तप्पटिकखेपतो अचिन्तीकरणं असम्भावनकिरिया । अगारवेन देतीति पुग्गले अगारं करोन्तो निसीदनट्टाने असम्मज्जित्वा यत्थ वा तत्थ वा निसीदापेत्वा यं वा तं वा आधारकं ठपेत्वा दानं देति । असहत्थाति न अत्तनो हत्थेन देति, दासकम्मकरोदीहि दापेति । अपविद्धं देतीति अन्तरा अपविद्धं विच्छेदं कत्वा देति । तेनाह “न निरन्तरं देती”ति । अथ वा अपविद्धं देतीति उच्छिद्वादिछुड्ढनीयधम्मं विय अवक्खित्तकं कत्वा देति । तेनाह “छुड्ढेतुकामो विय देती”ति । “अद्धा इमस्स दानस्स फलमेव आगच्छती”ति एवं यस्स कम्मस्सकतादिट्ठि अत्थि, सो आगमनदिट्ठिको, अयं पन न तादिसीति अनागमनदिट्ठिको । तेनाह “कतस्स नाम फलं आगमिस्सती”तिआदि । अट्टमादीसु नत्थि वत्तब्बं ।

असप्पुरिसदानसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

तिकण्डकीवग्गवण्णना निट्ठिता ।

ततियपण्णासकं निट्ठितं ।

४. चतुत्थपण्णासकं

(१६) १. सद्धम्मवग्गो

१५१-१६०. पठमो वग्गो उत्तानत्थोयेव ।

(१७) २. आघातवग्गो

१-५. पठमआघातपटिविनयसुत्तादिवण्णना

१६१-१६५. दुतियस्स पठमे नत्थि वत्तब्बं । दुतिये आघातो पटिविनयति एत्थ, एतेहीति वा आघातपटिविनया । तेनाह “आघातो एतेहि पटिविनेतब्बो”तिआदि ।

नन्तकन्ति अनन्तकं, अन्तविरहितं वत्थखण्डं । यदि हि तस्स अन्तो भवेय्य, “पिलोतिका”ति सङ्खं न गच्छेय्य ।

सेवालेनाति बीजकण्णिककेसरादिभेदेन सेवालेन । उदकपप्पटकेनाति नीलमण्डूकपिट्ठिवण्णेन उदकपिट्ठिं छादेत्वा निब्बत्तेन उदकपिट्ठिकेन । घम्मेन अनुगतोति घम्मेन फुट्ठो अभिभूतो । चित्तुप्पादन्ति पटिघसम्पयुत्तचित्तुप्पादं ।

विसभागवेदनुप्पत्तिया ककचेनेव इरियापथपवत्तिनिवारणेन छिन्दन्तो आबाधति पीळेतीति आबाधो, सो अस्स

अथीति आबाधिको । तंसमुद्धानेन दुक्खितो सज्जातदुक्खो । बाळहगिलानोति अधिमत्तगिलानो ।
गामन्तनायकस्साति गामन्तसम्पापकस्स ।

पसन्नभावेन उदकस्स अच्छभावो वेदितब्बोति आह “अच्छोदकाति पसन्नोदका”ति । सादुरसताय सातताति आह “मधुरोदका”ति । तनुकमेव सलिलं विसेसतो सीतलं, न बहलाति आह “तनुसीतसलिला”ति । सेतकाति निक्कहमा । सचिक्खल्लादिवसेन हि उदकस्स विवण्णता । सभावतो पन तं सेतवण्णमेव । ततियादीनि उत्तानत्थानेव ।

पठमआघातपटिविनयसुत्तादिवण्णना निड्ढिता ।

६. निरोधसुत्तवण्णना

१६६. छट्ठे अमरिसनत्थेति असहनत्थे । अनागतवचनं कतन्ति अनागतसद्वप्ययोगो कतो, अत्थो पन वत्तमानकालिकोव । अक्खरचिन्तका (पाणिनि० ३.३.१४५-१४६) हि ईदिसेसु ठानेसु अनोकप्पनामरिसनत्थवसेन अत्थिसद्वे उपपदे वत्तमानकालेपि अनागतवचनं करोन्ति ।

निरोधसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

७-९. चोदनासुत्तादिवण्णना

१६७-९. सत्तमे वत्थुसन्दस्सनाति यस्मिं वत्थुस्मिं आपत्ति, तस्स सरूपतो दस्सनं । आपत्तिसन्दस्सनाति यं आपत्तिं सो आपन्नो, तस्सा दस्सनं । संवासप्पटिक्खेपोति उपोसथप्पवारणादिसंवासस्स पटिक्खपनं अकरणं । सामीचिप्पटिक्खेपोति अभिवादनादिसामीचिकिरियाय अकरणं । चोदयमानेनाति चोदेन्तेन । चुदितकस्स कालोति चुदितकस्स चोदेतब्बकालो । पुग्गलन्ति चोदेतब्बपुग्गलं । उपपरिक्खित्वाति “अयं चुदितकलक्खणे तिड्ढति, न तिड्ढती”ति वीमंसित्वा । अयसं आरोपेतीति “इमे मं अभूतेन अब्भाचिक्खन्ता अयसं ब्यसनं उप्पादेन्ती”ति भिक्खून् अयसं उप्पादेति । अट्टमनवमानि उत्तानत्थानेव ।

चोदनासुत्तादिवण्णना निड्ढिता ।

१०. भद्दजिसुत्तवण्णना

१७०. दसमे अभिभवित्वा ठितो इमे सत्तेति अधिप्पायो । यस्मा पन सो “पासंसभावेन उत्तमभावेन च ते सत्ते अभिभवित्वा ठितो”ति अत्तानं मज्जति, तस्मा वुत्तं “जेट्ठको”ति । अज्जदत्थु दसोति दस्सने अन्तरायाभाववचनेन जेय्यविसेसपरिग्गाहिकभावेन च अनावरणदस्सावितं पटिजानातीति आह “सब्बं पस्सतीति अधिप्पायो”ति ।

भद्दजिसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

आघातवग्गवण्णना निड्ढिता ।

(१८) ३. उपासकवग्गो

१-६. सारज्जसुत्तादिवण्णना

१७१-१७६. ततियस्स पठमदुतियततियचतुत्थे नत्थि वत्तब्बं । पञ्चमे उपासकपच्छिमकोति उपासकनिहीनो । “इमिना दिट्ठादिना इदं नाम मङ्गलं भविस्सती”ति एवं बालजनपरिकप्पितकोतूहलसङ्घातेन दिट्ठसुतमुतमङ्गलेन समन्नागतो कोतूहलमङ्गलिको । तेनाह “इमिना इदं भविस्सती”ति आदि । मङ्गलं पच्चेतीति दिट्ठमङ्गलादिभेदं मङ्गलमेव पत्थियायति । नो कम्मन्ति कम्मस्सकतं नो पत्थियायति । इमम्हा सासनाति इतो सब्बज्जुबुद्धसासनतो । बहिद्धाति बाहिरकसमये । दक्खिणेय्यं परियेसतीति “दुप्पटिपन्ना दक्खिणेय्या”ति सज्जी गवेसति । एत्थ दक्खिणपरियेसनपुब्बकारे एकं कत्वा पञ्च धम्मा वेदितब्बा । छट्ठं उत्तानमेव ।

सारज्जसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

७-८. वणिज्जासुत्तादिवण्णना

१७७-८. सत्तमे सत्थवणिज्जाति आवुधभण्डं कत्वा वा कारेत्वा वा कतं वा पटिलभित्वा तस्स विक्कयो । आवुधभण्डं कारेत्वा तस्स विक्कयोति इदं पन निदस्सनमत्तं । सूकरमिगादयो पोसेत्वा तेसं विक्कयोति सूकरमिगादयो पोसेत्वा तेसं मंसं सम्पादेत्वा विक्कयो । एत्थ च सत्थवणिज्जा परोपराधनिमित्तताय अकरणीया वुत्ता, सत्तवणिज्जा अभुजिस्सभावकरणतो, मंसविसवणिज्जा वधहेतुतो, मज्जवणिज्जा पमादट्ठानतो । अट्ठमं उत्तानमेव ।

वणिज्जासुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

९. गिहिसुत्तवण्णना

१७९. नवमे आभिचेतसिकानन्ति अभिचेतोति अभिक्कन्तं विसुद्धचित्तं वुच्चति अधिचित्तं वा, अभिचेतसि जातानि आभिचेतसिकानि, अभिचेतो सन्निस्सितानीति वा आभिचेतसिकानि । तेनेवाह “उत्तमचित्तनिस्सितान”न्ति । दिट्ठधम्मसुखविहारानन्ति दिट्ठधम्मे सुखविहारानं । दिट्ठधम्मोति पच्चक्खो अत्तभावो वुच्चति, तत्थ सुखविहारानन्ति अत्थो । रूपावचरज्झानानमेतं अधिवचनं । तानि हि अप्पेत्वा निसिन्ना ज्ञायिनो इमस्मिंयेव अत्तभावे असंकिलिट्ठं नेक्खम्मसुखं विन्दन्ति, तस्मा “दिट्ठधम्मसुखविहारानी”ति वुच्चन्ति ।

चतुब्बिधमेरयन्ति पुप्फासवो, फलासवो, गुळासवो, मध्वासवोति एवं चतुप्पभेदं मेरयं । पञ्चविधञ्च सुरन्ति पूवसुरा, पिट्ठसुरा, ओदनसुरा, किण्णपक्खित्ता, सम्भारसंयुत्ताति एवं पञ्चप्पभेदं सुरं । पुज्जं अत्थो एतस्साति पुज्जत्थो । यस्मा पनेस पुज्जेन अत्थिको नाम होति, तस्मा वुत्तं “पुज्जेन अत्थिकस्सा”ति । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

गिहिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. गवेसीसुत्तवण्णना

१८०. दसमे सुकारणन्ति बोधिपरिपाचनस्स एकन्तिकं सुन्दरं कारणं । मन्दहसितन्ति ईसकं हसितं । कहं कहन्ति हाससदस्स अनुकरणमेतं । हट्ठप्पहट्ठाकारमत्तन्ति हट्ठस्स पहट्ठाकारमत्तं । यथा गहितसङ्केता “पहट्ठो भगवा”ति सज्जानन्ति, एवं आकारनिदस्सनमत्तं ।

इदानीं इमिना पसङ्गेन हाससमुद्धानं विभागतो दस्सेतुं “हसितञ्च नामेत”न्तिआदि आरब्धं। तत्थ अज्झुपेक्खनवसेनपि हासो न सम्भवति, पगेव दोमनस्सवसेनाति आह “तेरसहि सोमनस्ससहगतचित्तेही”ति। ननु च केचि कोधवसेनपि हसन्तीति? न, ते सम्पियन्ति कोधवत्थुं तत्थ “मयं दानि यथाकामकारितं आपज्जिस्सामा”ति दुविज्जेय्यन्तरेन सोमनस्सचित्तेनेव हासस्स उप्पज्जनतो। तेसूति पञ्चसु सोमनस्ससहगतकिरियचित्तेसु। बलवारम्मणेति उळारतमे आरम्मणे यमकपाटिहारियसदिसे। दुब्बलारम्मणेति अनुळारआरम्मणे।

“इमस्मिं पन ठाने...पे... उप्पादेती”ति इदं पोरणडुकथायं तथा आगतत्ता वुत्तं, न सहेतुकसोमनस्ससहगतचित्तेहि भगवतो सितं न होतीति दस्सनत्तं। अभिधम्मटीकायं (ध० स० मूलटी० ९६८) पन “अतीतंसादीसु अप्पटिहतं जाणं वत्वा ‘इमेहि धम्मेहि समन्नागतस्स बुद्धस्स भगवतो सब्बं कायकम्मं जाणपुब्बङ्गमं जाणानुपरिवत्ती’तिआदिवचनतो (महानि० १५६; पटि० म० ३.५) ‘भगवतो इदं चित्तं उप्पज्जती’ति वुत्तवचनं विचारेतब्ब”न्ति वुत्तं। तत्थ इमिना हसितुप्पादचित्तेन पवत्तियमानम्पि भगवतो सितकरणं पुब्बेनिवासअनागतंससब्बज्जुतज्जाणानं अनुवत्तकत्ता जाणानुपरिवत्तियेवाति एवं पन जाणानुपरिवत्तिभावे सति न कोचि पाळिअडुकथानं विरोधो। तथा हि अभिधम्मडुकथायं (ध० स० अट्ठ० ५६८) “तेसं जाणानं चिण्णपरियन्ते इदं चित्तं उप्पज्जती”ति वुत्तं। अवस्सज्जेतं एवं इच्छितब्बं, अज्जथा आवज्जनचित्तस्सपि भगवतो तथारूपे काले न युज्जेय्य। तस्सपि हि विज्जत्तिसमुद्वापकभावस्स निच्छितत्ता। तथा हि वुत्तं “एवञ्च कत्वा मनोद्वारावज्जनस्सपि विज्जत्तिसमुद्वापकत्तं उपपन्नं होती”ति (ध० स० मूलटी० १ कायकम्मद्वारकथावण्णना) न च विज्जत्तिसमुद्वापकत्ते तंसमुद्धानकायविज्जत्तिया कायकम्मादिभावं आपज्जनभावो विस्सज्जतीति।

हसितन्ति सितमेव सन्धाय वदति। तेनाह “एवं अप्पमत्तकम्पी”ति। समोसरिता विज्जुलता। सा हि इतरविज्जुलता विय खणट्टितिया सीधनिरोधा च न होति, अपिच खो दन्धनिरोधा, न च सब्बकालिका। दीधिति पावकमहामेघतो वा चातुद्दीपिकमहामेघतो वा निच्छरति। तेनाह “चातुद्दीपिकमहामेघमुखतो”ति। अयं किर तासं रस्मीनं धम्मता, यदिदं तिकखत्तुं सीसं पदक्खिणं कत्वा दाठगोसुयेव अन्तरधानं। सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव।

गवेसीसुत्तवण्णना निड्डिता।

उपासकवग्गवण्णना निड्डिता।

(१९) ४. अरज्जवग्गो

१. आरज्जिकसुत्तवण्णना

१८१. चतुत्थस्स पठमे अप्पीच्छतंयेव निस्सायातिआदीसु “इति अप्पिच्छो भविस्सामी”ति इदं मे आरज्जिकङ्गं अप्पिच्छताय संवत्तिस्सति, “इति सन्तुडो भविस्सामी”ति इदं मे आरज्जिकङ्गं सन्तुडिया संवत्तिस्सति, “इति किलेसे सल्लिखिस्सामी”ति इदं मे आरज्जिकङ्गं किलेससल्लिखनत्थाय संवत्तिस्सतीति आरज्जिको होति। अग्गोति जेड्डको। सेसानि तस्सेव वेवचनानि।

गवा खीरन्ति गावितो खीरं नाम होति, न गाविया दधि। खीरम्हा दधीतिआदीसुपि एसेव नयो। एवमेवन्ति यथा एतेसु पञ्चसु गोरसेसु सप्पिमण्डो अग्गो, एवमेवं इमेसु पञ्चसु आरज्जिकेसु यो अयं अप्पिच्छतादीनि निस्साय

आरज्जिको होति, अयं अगो चेव सेट्ठो च मोक्खो च पवरो च । इमेसु आरज्जिकेसु जातिआरज्जिका वेदितब्बा, न आरज्जिकनाममत्तेन आरज्जिकाति वेदितब्बा । **पंसुकूलिकादीसुपि एसेव नयो ।**

आरज्जिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

अरज्जवग्गवण्णना निट्ठिता ।

(२०) ५. ब्राह्मणवग्गो

१. सोणसुत्तवण्णना

१९१. पञ्चमस्स पठमे **सप्पियेनेवाति** अज्जमज्जपेमेनेव कायेन च चित्तेन च मिस्सीभूता सङ्घट्टिता संसट्ठा हुत्वा संवासं वत्तेन्ति, न अप्पियेन निग्गहेन वाति वुत्तं होति । तेनाह “**पिय**”न्तिआदि । उदरं अवदिहति उपचिनोति पूरेतीति **उदरावदेहकं** । भावनपुंसकज्चेतं, उदरावदेहकं कत्वा उदरं पूरेत्वाति अत्थो । तेनाह “**उदरं अवदिहित्वा**”तिआदि ।

सोणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. दोणब्राह्मणसुत्तवण्णना

१९२. दुतिये **पवत्तारोति** (दी० नि० टी० १.२८५) पावचनभावेन वत्तारो । यस्मा ते तेसं मन्तानं पवत्तनका, तस्मा आह “**पवत्तयितारो**”ति । सुद्धे बहि कत्वा रहोभासितब्बट्टेन मन्ता एव तंतं अत्थप्पटिपत्तिहेतुताय **मन्तपदं** । अनुपनीतासाधारणताय रहस्सभावेन वत्तब्बकिरियाय अधिगमूपायं । **सज्झायितन्ति** गायनवसेन सज्झायितं । तं पन उदत्तानुदत्तादीनं सरानं सम्पदावसेनेव इच्छितन्ति आह “**सरसम्पत्तिवसेना**”ति । **अज्जेसं वुत्तन्ति** पावचनभावेन अज्जेसं वुत्तं । **समुपब्यूळ्हन्ति** सङ्गहेत्वा उपरूपरि सज्जूळ्हं । **रासिकतन्ति** इरुवेदयजुवेदसामवेदादिवसेन, तत्थापि पच्चवेकं मन्तब्रह्मादिवसेन, अज्झायानुवाकादिवसेन च रासिकतं । **तेसन्ति** मन्तानं कत्तूनं । **दिब्बेन चक्खुना ओलोकेत्वाति** दिब्बचक्खुपरिभण्डेन यथाकम्मूपगजाणेन सत्तानं कम्मस्सकतादिं, पच्चक्खतो दस्सनट्टेन दिब्बचक्खुसदिसेन पुब्बेनिवासजाणेन अतीतकप्पे ब्राह्मणानं मन्तज्जेनविधिञ्च ओलोकेत्वा । **पावचनेन सह संसन्देत्वाति** कस्सपसम्मासम्बुद्धस्स यं वचनं वट्टसन्निस्सितं, तेन सह अविरुद्धं कत्वा । न हि तेसं विवट्टसन्निस्सितो अत्थो पच्चक्खो होति । **अपरापरेति** अट्टकादीहि अपरापरे पच्छिमा ओक्काकराजकालादीसु उप्पन्ना । **पक्खिपित्वाति** अट्टकादीहि गन्थितमन्तपदेसु किलेससन्निस्सितपदानं तत्थ तत्थ पदे पक्खिपनं कत्वा । **विरुद्धे अकंसूति ब्राह्मणधम्मिकसुत्तादीसु** (सु० नि० ब्राह्मणधम्मिकसुत्तं २८६ आदयो) आगतनयेन संकिलेसत्थदीपनतो पच्चनीकभूते अकंसु ।

उसूनं असनकम्मं इस्सत्थं, धनुसिप्पेन जीविका । इध पन इस्सत्थं वियाति **इस्सत्थं**, सब्बआवुधजीविकाति आह “**योधाजीवकम्मेना**”ति, आवुधं गहेत्वा उपट्टानकम्मेनाति अत्थो । **राजपोरिसं** नाम विना आवुधेन पोरोहेच्चामच्चकम्मादिराजकम्मं कत्वा राजुपट्टानं । **सिप्पज्जतरेनाति** गहितावसेसेन हत्थिअस्ससिप्पादिना । कुमारभावतो पभुति चरणेन **कोमारब्रह्मचरियं** ।

उदकं पातेत्वा देन्तीति द्वारे ठितस्सेव ब्राह्मणस्स हत्थे उदकं आसिज्चन्ता “इदं ते, ब्राह्मण, भरियं पोसापनत्थाय

देमा”ति वत्वा देन्ति । कस्मा पन ते एवं ब्रह्मचरियं चरित्वापि दारं परियेसन्ति, न यावजीवं ब्रह्मचारिनो होन्तीति? मिच्छादिद्विवसेन । तेसञ्ही एवं दिट्ठि होति “यो पुत्तं न उप्पादेति, सो कुलवंसच्छेदकरो होति, ततो निरये पच्चती”ति । चत्तारो किर अभायितब्बं भायन्ति गण्डुप्पादको, किकी, कोन्तिनी, ब्राह्मणोति । गण्डुप्पादा किर महापथविया खयनभयेन मत्तभोजना होन्ति, न बहं मत्तिकं खादन्ति । किकी सकुणिका आकासपतनभयेन अण्डस्स उपरि उत्ताना सेति । कोन्तिनी सकुणी पथवीकम्पनभयेन पादेहि भूमिं न सुट्ठु अक्कमति । ब्राह्मणा कुलवंसूपच्छेदभयेन दारं परियेसन्ति । आहु चेत्थ —

“गण्डुप्पादो किकी चेव, कोन्ती ब्राह्मणधम्मिको ।

एते अभयं भायन्ति, सम्मूळ्हा चतुरो जना”ति ॥ (सु० नि० अट्ठ० २.२९३) ।

सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

दोणब्राह्मणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. सङ्गारवसुत्तवण्णना

१९३. ततिये (सं० नि० टी० २.५.२३६) पठमञ्जेवाति पुरेतारंयेव, असज्झायकतानं मन्तानं अप्पटिभानं पगेव पठमंयेव सिद्धं, तत्थ वत्तब्बमेव नत्थीति अधिप्पायो । परियुट्ठानं नाम अभिभवो गहणन्ति आह “कामरागपरियुट्ठितेनाति कामरागगगहितेना”ति । विक्खम्भेति अपनेतीति विक्खम्भनं, पटिपक्खतो निस्सरति एतेनाति निस्सरणं । विक्खम्भनञ्च तं निस्सरणञ्चाति विक्खम्भननिस्सरणं । तेनाह “तत्था”तिआदि । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । अत्तना अरणीयो पत्तब्बो अत्थो अत्तत्थो । तथा परत्थो वेदितब्बो ।

“अनिच्चतो अनुपस्सन्तो निच्चसज्जं पजहती”तिआदीसु (पटि० म० १.५२) व्यापादादीनं अनागतत्ता व्यापादवारे तदङ्गनिस्सरणं न गहितं । किञ्चापि न गहितं, पटिसङ्खानवसेन तस्स विनोदेतब्बताय तदङ्गनिस्सरणम्पि लब्भतेवाति सक्का विज्जातुं । आलोकसज्जा उपचारप्पत्ता वा अप्पनाप्पत्ता वा । यो कोचि कसिणज्झानादिभेदो समथो । धम्मववत्थानं उपचारप्पनाप्पत्तवसेन गहेतब्बं ।

कुधितोति तत्तो । उस्सूरकजातोति तस्सेव कुधितभावस्स उस्सूरकं अच्चुण्हतं पत्तो । तेनाह “उसुमकजातो”ति । तिलबीजकादिभेदेनाति तिलबीजकणिककेसरादिभेदेन सेवालेन । पणकेनाति उदकपिच्छिल्लेन । अप्पसन्नो आकुलताय । असन्निसिन्नो कललुप्पत्तिया । अनालोकट्टानेति आलोकरहिते ठाने ।

सङ्गारवसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. कारणपालीसुत्तवण्णना

१९४. चतुत्थे पण्डितो मज्जेति एत्थ मज्जेति इदं “मज्जती”ति इमिना समानत्थं निपातपदं । तस्स इति-सदं आनेत्वा अत्थं दस्सेन्तो “पण्डितोति मज्जती”ति आह । अनुमतिपुच्छावसेन चेतं वुत्तं । तेनेवाह “उदाहु नो”ति । “तं किं मज्जति भवं पिङ्गियानी समणस्स गोतमस्स पज्जावेय्यत्तिय”न्ति वुत्तमेवत्थं पुन गणहन्तो “पण्डितो मज्जे”ति आह, तस्मा वुत्तं “भवं पिङ्गियानी समणं गोतमं पण्डितोति मज्जति उदाहु नो”ति, यथा ते खमेय्य, तथा नं कथेहीति

अधिष्पायो। अहं को नाम, मम अविसयो एसोति दस्सेति। को चाति हेतुनिस्सक्के पच्चत्तवचनन्ति आह “कुतो चा”ति। तथा चाह “केन कारणेन जानिस्सामी”ति, येन कारणेन समणस्स गोतमस्स पज्जावेय्यत्तियं जानेय्यं, तं कारणं मयि नत्थीति अधिष्पायो। बुद्धोयेव भवेय्य अबुद्धस्स सब्बथा बुद्धजाणानुभावं जानितुं असक्कुणेय्यत्ताति। वुत्तज्हेतं — “अप्पमत्तकं पनेतं, भिक्खवे, ओरमत्तकं सीलमत्तकं, येन पुथुज्जनो तथागतस्स वण्णं वदमानो वदेय्य (दी० नि० १.७)। अत्थि, भिक्खवे, अज्जेव धम्मा गम्भीरा दुद्दसा दुरनुबोधा...पे०... येहि तथागतस्स यथाभूतं वण्णं सम्मा वदमानो वदेय्या”ति (दी० नि० १.२८) च। एत्थाति “सोपि नूनस्स तादिसो”ति एतस्मिं पदे।

पसत्थप्पसत्थोति पसत्थेहि पासंसेहि अत्तनो गुणेहेव सो पसत्थो, न तस्स कित्तिना, पसंसासभावेनेव पासंसोति अत्थो। तेनाह “सब्बगुणान”न्तिआदि। मणिरतनन्ति चक्कवत्तिनो मणिरतनं।

सदेवके पासंसानम्पि पासंसोति दस्सेतुं “पसत्थेहि वा”ति दुतियविकप्पो गहितो। अरणीयतो अत्थो, सो एव वसतीति वसोति अत्थवसो। तस्स तस्स पयोगस्स आनिसंसंभूतं फलन्ति आह “अत्थवसन्ति अत्थानिसंसं”न्ति। अत्थो वा फलं तदधीनवुत्तिताय वसो एतस्साति अत्थवसो, कारणं।

खुद्दकमधूति खुद्दकमक्खिकाहि कतदण्डकमधु। अनेळकन्ति निदोसं अपगतमक्खिकण्डकं।

उदाहरीयति उब्बेगपीतिवसेनाति उदानं, तथा वा उदाहरणं उदानं। तेनाह “उदाहारं उदाहरी”ति। यथा पन तं वचनं उदानन्ति वुच्चति, तं दस्सेतुं “यथा ही”तिआदि वुत्तं। सेसं सुविज्जेय्यमेव।

कारणपालीसुत्तवण्णना निड्डिता।

५. पिङ्गियानीसुत्तवण्णना

१९५. पञ्चमे सब्बसङ्गाहिकन्ति सरीरगतस्स चेव वत्थालङ्कारगतस्स चाति सब्बस्स नीलभावस्स सङ्गाहकवचनं। तस्सेवाति नीलादिसब्बसङ्गाहिकवसेन वुत्तअत्थस्सेव। विभागदस्सनन्ति पभेददस्सनं। यथा ते लिच्छविराजानो अपीतादिवण्णा एव केचि केचि विलेपनवसेन पीतादिवण्णा खायिंसु, एवं अनीलादिवण्णा एव केचि विलेपनवसेन नीलादिवण्णा खायिंसु। ते किर सुवण्णविचित्तेहि मणिओभासेहि एकनीला विय खायन्ति।

कोकनदन्ति वा पदुमविसेसनं यथा “कोकासक”न्ति। तं किर बहुपत्तं वण्णसम्पन्नं अतिविय सुगन्धज्ज होति। अयज्हेत्थ अत्थो — यथा कोकनदसङ्घातं पदुमं पातो सूरियुगमनवेलाय फुल्लं विकसितं अवीतगन्धं सिया विरोचमानं, एवं सरीरगन्धेन गुणगन्धेन च सुगन्धं, सरदकाले अन्तलिक्खे आदिच्चमिव अत्तनो तेजसा तपन्तं, अङ्गेहि निच्छरन्तजुतिताय अङ्गीरसं सम्बुद्धं पस्साति।

पिङ्गियानीसुत्तवण्णना निड्डिता।

६. महासुपिनसुत्तवण्णना

१९६. छट्ठे धातुक्खोभकरणपच्चयो नाम विसभागभेसज्जसेनासनाहारादिपच्चयो। अत्थकामताय वा

अनत्थकामताय वाति पसन्ना अत्थकामताय, कुद्धा अनत्थकामताय । अत्थाय वा अनत्थाय वाति सभावतो भवितब्बाय अत्थाय वा अनत्थाय वा । उपसंहरन्तीति अत्तनो देवानुभावेन उपनेन्ति । बोधिसत्तमाता विय पुत्तपटिलाभनिमित्तन्ति तदा किर पुरे पुण्णमाय सत्तमदिवसतो पट्टाय विगतसुरापानं मालागन्धादिविभूतिसम्पन्नं नक्खत्तकीळं अनुभवमाना बोधिसत्तमाता सत्तमे दिवसे पातोव उट्ठाय गन्धोदकेन नहायित्वा सब्बालङ्कारभूसिता वरभोजनं भुञ्जित्वा उपोसथङ्गानि अधिट्ठाय सिरिगब्भं पविसित्वा सिरिसयने निपन्ना निदं ओक्कममाना इमं सुपिनं अद्वस — चत्तारो किर नं महाराजानो सयनेनेव सद्धिं उक्खिपित्वा अनोत्तदहं नेत्वा नहापेत्वा दिब्बवत्थं निवासेत्वा दिब्बगन्धेहि विलिम्पेत्वा दिब्बपुष्पानि पिळन्धेत्वा ततो अविदूरे रजतपब्बतो, तस्स अन्तो कनकविमानं अत्थि, तस्मिं पाचीनतो सीसं कत्वा निपज्जापेसुं । अथ बोधिसत्तो सेतवरवारणो हुत्वा ततो अविदूरे एको सुवण्णपब्बतो, तत्थ चरित्वा ततो ओरुय्ह रजतपब्बतं आरुहित्वा कनकविमानं पविसित्वा मातरं पदक्खिणं कत्वा दक्खिणपस्सं फालेत्वा कुच्छिं पविट्ठसदिसो अहोसि । इमं सुपिनं सन्धाय एतं वुत्तं “बोधिसत्तमाता विय पुत्तपटिलाभनिमित्त”न्ति ।

कोसलराजा विय सोळस सुपिनेति —

“उसभा रुक्खा गावियो गवा च,
अस्सो कंसो सिङ्गाली च कुम्भो ।
पोक्खरणी च अपाकचन्दनं,
लाबूनि सीदन्ति सिलाप्लवन्ति ॥

“मण्डूकियो कण्हसप्पे गिलन्ति,
काकं सुवण्णा परिवारयन्ति ।
तसा वका एळकानं भया ही”ति ॥ (जा० १.१.७७) —

इमे सोळस सुपिने पस्सन्तो कोसलराजा विय ।

१. एकदिवसं किर कोसलमहाराजा रत्तिं निद्वूपगतो पच्छिमयामे सोळस महासुपिने पस्सि (जा० अट्ठ० १.१.७६ महासुपिनजातकवण्णना) । तत्थ चत्तारो अञ्जनवण्णा काळउसभा “युज्झिस्सामा”ति चतूहि दिसाहि राजङ्गणं आगन्त्वा “उसभयुद्धं पस्सिस्सामा”ति महाजने सन्निपतिते युज्झनाकारं दस्सेत्वा नदित्वा गज्जित्वा अयुज्झित्वाव पटिक्कन्ता । इमं पठमं सुपिनं अद्वस ।

२. खुद्दका रुक्खा चेव गच्छा च पथविं भिन्दित्वा विदत्थिमत्तम्पि रतनमत्तम्पि अनुगन्त्वाव पुप्फन्ति चेव फलन्ति च । इमं दुतियं अद्वस ।

३. गावियो तदहुजातानं वच्छानं खीरं पिवन्तियो अद्वस । अयं ततियो सुपिनो ।

४. धुरवाहे आरोहपरिणाहसम्पन्ने महागोणे युगपरम्पराय अयोजेत्वा तरुणे गोदम्मे धुरे योजेन्ते अद्वस । ते धुरं वहितुं असक्कोन्ता छट्ठेत्वा अट्ठंसु, सकटानि नप्पवत्तिंसु । अयं चतुत्थो सुपिनो ।

५. एकं उभतोमुखं अस्सं अद्वस । तस्स उभोसु पस्सेसु यवसं देन्ति, सो द्वीहिपि मुखेहि खादति । अयं पञ्चमो सुपिनो ।

६. महाजनो सतसहस्सगघनिकं सुवण्णपातिं सम्मज्जित्वा “इध पस्सावं करोही”ति एकस्स जरसिङ्गालस्स उपनामेसि । तं तत्थ पस्सावं करोन्तं अद्दस । अयं छट्ठो सुपिनो ।

७. एको पुरिसो रज्जुं वट्टेत्वा पादमूले निक्खिपति । तेन निसिन्नपीठस्स हेट्ठा सयिता छातसिङ्गाली तस्स अजानन्तस्सेव तं खादति । इमं सत्तमं सुपिनं अद्दस ।

८. राजद्वारे बहूहि तुच्छकुम्भेहि परिवारेत्वा ठपितं एकं महन्तं पूरितकुम्भं अद्दस । चत्तारोपि पन वण्णा चतूहि दिसाहि चतूहि अनुदिसाहि च घटेहि उदकं आनेत्वा पूरितकुम्भमेव पूरेन्ति, पूरितं पूरितं उदकं उत्तरित्वा पलायति । तेपि पुनप्पुनं तत्थेव उदकं आसिञ्चन्ति, तुच्छकुम्भे ओलोकेन्तापि नत्थि । अयं अट्ठमो सुपिनो ।

९. एकं पञ्चपदुमसञ्छन्नं गम्भीरं सब्बतोतित्थं पोक्खरणिं अद्दस । समन्ततो द्विपदचतुप्पदा ओतरित्वा तत्थ पानीयं पिवन्ति । तस्स मज्झे गम्भीरद्वाने उदकं आविलं, तीरप्पदेसे द्विपदचतुप्पदानं अक्कमनद्वाने अच्छं विप्पसन्नमनाविलं । अयं नवमो सुपिनो ।

१०. एकस्सायेव कुम्भिया पच्चमानं ओदनं अपाकं अद्दस । “अपाक”न्ति विचारेत्वा विभजित्वा ठपितं विय तीहाकारेहि पच्चमानं एकस्मिं पस्से अतिकिलिन्नो होति, एकस्मिं उत्तण्डुलो, एकस्मिं सुपक्कोति । अयं दसमो सुपिनो ।

११. सतसहस्सगघनकं चन्दनसारं पूतितक्केन विक्किणन्ते अद्दस । अयं एकादसमो सुपिनो ।

१२. तुच्छलाबूनि उदके सीदन्तानि अद्दस । अयं द्वादसमो सुपिनो ।

१३. महन्तमहन्ता कूटागारप्पमाणा घनसिला नावा विय उदके प्लवमाना अद्दस । अयं तेरसमो सुपिनो ।

१४. खुद्दकमधुकपुप्फप्पमाणा मण्डूकियो महन्ते कण्हसप्पे वेगेन अनुबन्धित्वा उप्पलनाळे विय छिन्दित्वा मंसं खादित्वा गिलन्तियो अद्दस । अयं चुद्दसमो सुपिनो ।

१५. दसहि असद्धम्मेहि समन्नागतं गामगोचरं काकं कञ्चनवण्णवण्णताय “सुवण्णा”ति लद्धनामे सुवण्णराजहंसे परिवारेन्ते अद्दस । अयं पन्नरसमो सुपिनो ।

१६. पुब्बे दीपिनो एळके खादन्ति । ते पन एळके दीपिनो अनुबन्धित्वा मुरमुराति खादन्ते अद्दस । अथज्जे तसा वका एळके दूरतोव दिस्वा तसिता तासप्पत्ता हुत्वा एळकानं भया पलायित्वा गुम्बगहनानि पविसित्वा निलीयिंसु । अयं सोळसमो सुपिनो ।

१. तत्थ अधम्मिकानं राजूनं, अधम्मिकानञ्च मनुस्सानं काले लोके विपरिवत्तमाने कुसले ओसन्ने अकुसले उस्सन्ने लोकस्स परिहानकाले देवो न सम्मा वसिस्सति, मेघपादा पच्छिज्जिस्सन्ति, सस्सानि मिलायिस्सन्ति, दुब्बिक्खं भविस्सति, वस्सितुकामा विय चतूहि दिसाहि मेघा उट्ठित्वा इत्थिकाहि आतपे पत्थटानं वीहिआदीनं तेमनभयेन अन्तोपवेसितकाले पुरिसेसु कुदालपिटके आदाय आळिबन्धनत्थाय निक्खन्तेसु वस्सनाकारं दस्सेत्वा गज्जित्वा विज्जुलता निच्छारेत्वा उसभा विय अयुज्जित्वा अवस्सित्वाव पलायिस्सन्ति । अयं पठमस्स विपाको ।

२. लोकस्स परिहीनकाले मनुस्सानं परितायुककाले सत्ता तिब्बरागा भविस्सन्ति, असम्पत्तवयाव कुमारियो पुरिसन्तरं गन्त्वा उतुनियो चेव गब्भिनियो च हुत्वा पुत्तधीताहि वड्ढिस्सन्ति । खुद्दकरुक्खानं पुप्फं विय हि तासं उतुनिभावो, फलं विय च पुत्तधीतरो भविस्सन्ति । अयं दुतियस्स विपाको ।

३. मनुस्सानं जेट्ठापचायिककम्मस्स नट्टकाले सत्ता मातापितूसु वा सस्सुससुरेसु वा लज्जं अनुपट्टपेत्वा सयमेव कुटुम्बं संविदहन्ताव घासच्छादनमत्तम्पि महल्लकानं दातुकामा दस्सन्ति, अदातुकामा न दस्सन्ति । महल्लका अनाथा हुत्वा असयंवसी दारके आराधेत्वा जीविस्सन्ति तदहुजातानं वच्छकानं खीरं पिवन्तियो महागावियो विय । अयं ततियस्स विपाको ।

४. अधम्मिकराजूनं काले अधम्मिकराजानो पण्डितानं पवेणिकुसलानं कम्मनित्थरणसमत्थानं महामत्तानं यसं न दस्सन्ति, धम्मसभायं विनिच्छयट्ठानेपि पण्डिते वोहारकुसले महल्लके अमच्चे न ठपेस्सन्ति, तब्बिपरीतानं पन तरुणतरुणानं यसं दस्सन्ति, तथारूपे एव च विनिच्छयट्ठाने ठपेस्सन्ति । ते राजकम्मिनि चेव युत्तायुत्तञ्च अजानन्ता नेव तं यसं उक्खिपितुं सक्खिस्सन्ति, न राजकम्मिनि नित्थरितुं । ते असक्कोन्ता कम्मधुरं छट्ठेस्सन्ति, महल्लकापि पण्डितामच्चा यसं अलभन्ता किच्चाणि नित्थरितुं समत्थापि “किं अम्हाकं एतेहि, मयं बाहिरका जाता, अब्भन्तरिका तरुणदारका जानिस्सन्ती”ति उप्पन्नानि कम्मिनि न करिस्सन्ति । एवं सब्बथापि तेसं राजूनं हानियेव भविस्सति, धुरं वहितुं असमत्थानं वच्छदम्मानं धुरे योजितकालो विय दूरवाहानञ्च महागोणानं युगपरम्पराय अयोजितकालो विय भविस्सति । अयं चतुत्थस्स विपाको ।

५. अधम्मिकराजकालेयेव अधम्मिकबालराजानो अधम्मिके लोलमनुस्से विनिच्छये ठपेस्सन्ति, ते पापपुञ्जेसु अनादरा बाला सभायं निसीदित्वा विनिच्छयं देन्ता उभिन्नम्पि अत्थपच्चत्थिकानं हत्थतो लज्जं गहेत्वा खादिस्सन्ति अस्सो विय द्वीहि मुखेहि यवसं । अयं पञ्चमस्स विपाको ।

६. अधम्मिकायेव विजातिराजानो जातिसम्पन्नानं कुलपुत्तानं आसङ्काय यसं न दस्सन्ति, अकुलीनानंयेव दस्सन्ति । एवं महाकुलानि दुग्गतानि भविस्सन्ति, लामककुलानि इस्सरानि । ते च कुलीनपुरिसा जीवितुं असक्कोन्ता “इमे निस्साय जीविस्सामा”ति अकुलीनानं धीतरो दस्सन्ति, इति तासं कुलधीतानं अकुलीनेहि सद्धिं संवासो जरसिङ्गालस्स सुवण्णपातियं पस्सावकरणसदिसो भविस्सति । अयं छट्ठस्स विपाको ।

७. गच्छन्ते गच्छन्ते काले इत्थियो पुरिसलोला सुरालोला अलङ्कारलोला विसिखालोला आमिसलोला भविस्सन्ति दुस्सीला दुराचारा । ता सामिकेहि कसिगोरक्खादीनि कम्मिनि कत्वा किच्चेन कसिरेन सम्भतं धनं जारेहि सद्धिं सुरं पिवन्तियो मालागन्धविलेपनं धारयमाना अन्तोगेहे अच्चायिकम्पि किच्चं अनोलोकेत्वा गेहपरिक्खेपस्स उपरिभागेनपि छिद्दट्ठानेहिपि जारे उपधारयमाना स्वे वपितब्बयुत्तकं बीजम्पि कोट्टेत्वा यागुभत्तखज्जकानि पचित्वा खादमाना विलुम्पिस्सन्ति हेट्ठापीठके निपन्नछातसिङ्गाली विय वट्टेत्वा वट्टेत्वा पादमूले निक्खित्तरज्जुं । अयं सत्तमस्स विपाको ।

८. गच्छन्ते गच्छन्ते काले लोको परिहायिस्सति, रट्ठं निरोजं भविस्सति, राजानो दुग्गता कपणा भविस्सन्ति । यो इस्सरो भविस्सति, तस्स भण्डागारे सतसहस्समत्ता भविस्सन्ति । ते एवंदुग्गता सब्बे जानपदे अत्तनोव कम्मं कारेस्सन्ति, उपहुता मनुस्सा सके कम्मन्ते छट्टेत्वा राजूनंयेव अत्थाय पुब्बण्णापरण्णानि वपन्ता रक्खन्ता लायन्ता मद्दन्ता पवेसेन्ता उच्छुक्खेत्तानि करोन्ता यन्तानि वाहेन्ता फाणितादीनि पचन्ता पुप्फारामे फलारामे च करोन्ता तत्थ तत्थ निप्फन्नानि

पुब्बण्णादीनि आहरित्वा रज्जो कोट्टागारमेव पूरेस्सन्ति । अत्तनो गेहेसु तुच्छकोट्टे ओलोकेन्तापि न भविस्सन्ति, तुच्छकुम्भे अनोलोकेत्वा पूरितकुम्भपूरणसदिसमेव भविस्सति । अयं अट्टमस्स विपाको ।

९. गच्छन्ते गच्छन्ते काले राजानो अधम्मिका भविस्सन्ति, छन्दादिवसेन अगातिं गच्छन्ता रज्जं कारेस्सन्ति, धम्मेन विनिच्छयं नाम न दस्सन्ति लज्जवित्तका भविस्सन्ति धनलोला, रट्टवासिकेसु तेसं खन्तिमेत्तानुद्दया नाम न भविस्सन्ति, कक्खळा फरुसा उच्छुयन्ते उच्छुभण्डिका विय मनुस्से पीळेन्ता नानप्पकारं बलिं उप्पादेत्वा धनं गण्हिस्सन्ति । मनुस्सा बलिपीळिता किञ्चि दातुं असक्कोन्ता गामनिगमादयो छट्टेत्वा पच्चन्तं गन्त्वा वासं कप्पेस्सन्ति । मज्झिमजनपदो सुज्जो भविस्सति, पच्चन्तो घनवासो सेय्यथापि पोक्खराणिया मज्झे उदकं आविलं परियन्ते विप्पसन्नं । अयं नवमस्स विपाको ।

१०. गच्छन्ते गच्छन्ते काले राजानो अधम्मिका भविस्सन्ति, तेसु अधम्मिकेसु राजयुत्तापि ब्राह्मणगहपतिकापि नेगमजानपदापीति समणब्राह्मणे उपादाय सब्बे मनुस्सा अधम्मिका भविस्सन्ति । ततो तेसं आरक्खदेवता, बलिपटिग्गाहिकदेवता, रुक्खदेवता, आकासट्टदेवताति एवं देवतापि अधम्मिका भविस्सन्ति । अधम्मिकराजूनं रज्जे वाता विसमा खरा वायिस्सन्ति, ते आकासट्टकविमानानि कम्पेस्सन्ति । तेसु कम्पितेसु देवता कुपिता देवं वस्सितुं न दस्सन्ति । वस्समानोपि सकलरट्टे एकप्पहारेनेव न वस्सिस्सति, वस्समानोपि सब्बत्थ कसिकम्मस्स वा वप्पकम्मस्स वा उपकारो हुत्वा न वस्सिस्सति । यथा च रट्टे, एवं जनपदेपि गामेपि एकतळाकसरेपि एकप्पहारेन न वस्सिस्सति, तळाकस्स उपरिभागे वस्सन्तो हेट्ठाभागे न वस्सिस्सति, हेट्ठा वस्सन्तो उपरि न वस्सिस्सति । एकस्मिं भागे सस्सं अतिवस्सेन नस्सिस्सति, एकस्मिं अवस्सनेन मिलायिस्सति, एकस्मिं सम्मा वस्समानो सम्पादेस्सति । एवं एकस्स रज्जो रज्जे वुत्तसस्सा विपाको । तिप्पकारा भविस्सन्ति एककुम्भिया ओदनो विय । अयं दसमस्स विपाको ।

११. गच्छन्ते गच्छन्तेयेव काले सासने परिहायन्ते पच्चयलोला अलज्जिका बहू भिक्खू भविस्सन्ति । ते भगवता पच्चयलोलुपं निम्मथेत्वा कथितधम्मदेसनं चीवरादिचतुपच्चयहेतु परेसं देसेस्सन्ति । पच्चयेहि मुच्छित्वा नित्थरणपक्खे ठिता निब्बानाभिमुखं कत्वा देसेतुं न सक्खिस्सन्ति । केवलं “पदब्बज्जनसम्पत्तिञ्चेव मधुरसद्वज्ज सुत्वा महग्धानि चीवरादीनि दस्सन्ति” इच्चेवं देसेस्सन्ति । अपरे अन्तरवीथिचतुक्कराजद्वारादीसु निसीदित्वा कहापणअट्टकहापणपादमासकरूपादीनिपि निस्साय देसेस्सन्ति । इति भगवता निब्बानगघनकं कत्वा देसितं धम्मं चतुपच्चयत्थाय चेव कहापणादिअत्थाय च विक्किणित्वा देसेन्ता सतसहस्सगघनकं चन्दनसारं पूतितक्केन विक्किणन्ता विय भविस्सन्ति । अयं एकादसमस्स विपाको ।

१२. अधम्मिकराजकाले लोके विपरिवत्तन्तेयेव राजानो जातिसम्पन्नानं कुलपुत्तानं यसं न दस्सन्ति, अकुलीनानज्जेव दस्सन्ति । ते इस्सरा भविस्सन्ति, इतरा दलिद्वा । राजसम्मुखेपि राजद्वारेपि अमच्चसम्मुखेपि विनिच्छयद्वानेपि तुच्छलाबुसदिसानं अकुलीनानंयेव कथा ओसीदित्वा ठिता विय निच्चला सुप्पतिट्ठिता भविस्सति । सङ्घसन्निपातेपि सङ्घकम्मगणकम्मद्वानेसु चेव पत्तचीवरपरिवेणादिविनिच्छयद्वानेसु च दुस्सीलानं पापपुग्गलानंयेव कथा निव्यानिका भविस्सति, न लज्जिभिक्खूनन्ति एवं सब्बत्थापि तुच्छलाबूनं सीदनकालो विय भविस्सति । अयं द्वादसमस्स विपाको ।

१३. तादिसेयेव काले अधम्मिकराजानो अकुलीनानं यसं दस्सन्ति । ते इस्सरा भविस्सन्ति, कुलीना दुग्गता । तेसु न केचि गारवं करिस्सन्ति, इतरेसुयेव करिस्सन्ति । राजसम्मुखे वा अमच्चसम्मुखे वा विनिच्छयद्वाने वा विनिच्छयकुसलानं घनसिलासदिसानं कुलपुत्तानं कथा न ओगाहित्वा पतिट्ठहिस्सति । तेसु कथेन्तेसु “किं इमे कथेन्ती”ति इतरे परिहासमेव

करिस्सन्ति । भिक्खुसन्निपातेपि वुत्तप्पकारेसु ठानेसु नेव पेसले भिक्खू गरुकातब्बे मज्झिस्सन्ति, नापि नेसं कथा परियोगाहित्वा पतिट्ठहिस्सति, सिलानं प्लवनकालो विय भविस्सति । अयं तेरसमस्स विपाको ।

१४. लोके परिहायन्तेयेव मनुस्सा तिब्बरागादिजातिका किलेसानुवत्तका हुत्वा तरुणानं अत्तनो भरियानं वसे वत्तिस्सन्ति । गेहे दासकम्मकारादयोपि गोमहिंसादयोपि हिरज्जसुवण्णम्पि सब्बं तासंयेव आयत्तं भविस्सति । “असुकं हिरज्जसुवण्णं वा परिच्छदादिजातं वा कह”न्ति वुत्ते “यत्थ वा तत्थ वा होतु, किं तुय्हिमिना ब्यापारेन, त्वं मय्हं घरे सन्तं वा असन्तं वा जानितुकामो जातो”ति वत्वा नानप्पकारेहि अक्कोसित्वा मुखसत्तीहि कोट्टेत्वा दासचेटके विय वसे कत्वा अत्तनो इस्सरियं पवत्तेस्सन्ति । एवं मधुकपुप्फप्पमाणानं मण्डूकीनं आसिविसे कण्हसप्पे गिलनकालो विय भविस्सति । अयं चुदसमस्स विपाको ।

१५. दुब्बलराजकाले पन राजानो हत्थिसिप्पादीसु अकुसला युद्धेसु अविसारदा भविस्सन्ति । ते अत्तनो राजाधिपच्चं आसङ्कमाना समानजातिकानं कुलपुत्तानं इस्सरियं अदत्वा अत्तनो पादमूलिकनहापनकप्पकादीनं दस्सन्ति । जातिगोत्तसम्पन्ना कुलपुत्ता राजकुले पतिट्ठं अलभमाना जीविकं कप्पेतुं असमत्था हुत्वा इस्सरिये ठिते जातिगोत्तहीने अकुलीने उपट्ठहन्ता विचरिस्सन्ति, सुवण्णराजहंसेहि काकस्स परिवारितकालो विय भविस्सति । अयं पन्नरसमस्स विपाको ।

१६. अधम्मिकराजकालेयेव च अकुलीनाव राजवल्लभा इस्सरा भविस्सन्ति, कुलीना अपज्जाता दुग्गता । ते राजानं अत्तनो कथं गाहापेत्वा विनिच्छयट्ठानादीसु बलवन्तो हुत्वा दुब्बलानं पवेणिआगतानि खेत्तवत्थादीनि “अम्हाकं सन्तकानी”ति अभियुज्जित्वा ते “न तुम्हाकं, अम्हाक”न्ति आगन्त्वा विनिच्छयट्ठानादीसु विवदन्ते वेत्तलतादीहि पहरापेत्वा गीवायं गहेत्वा अपकट्ठापेत्वा “अत्तनो पमाणं न जानाथ, अम्हेहि सद्धिं विवदथ, इदानि वो पहरापेत्वा रज्जो कथेत्वा हत्थपादच्छेदादीनि कारेस्सामा”ति सन्तज्जेस्सन्ति । ते तेसं भयेन अत्तनो सन्तकानि वत्थूनि “तुम्हाकंयेव तानि, गण्हथा”ति निय्यातेत्वा अत्तनो गेहानि पविसित्वा भीता निपज्जिस्सन्ति । पापभिक्खूपि पेसले भिक्खू यथारुचि विहेठेस्सन्ति । पेसला भिक्खू पटिसरणं अलभमाना अरज्जं पविसित्वा गहनट्ठानेसु निलीयिस्सन्ति । एवं हीनजच्चेहि चेव पापभिक्खूहि च उपट्ठुतानं जातिमन्तकुलपुत्तानज्चेव पेसलभिक्खूनज्च एळकानं भयेन तसवकानं पलायनकालो विय भविस्सति । अयं सोळसमस्स विपाको । एवं तस्स तस्स अनत्थस्स पुब्बनिमित्तभूते सोळस महासुपिने पस्सि । तेन वुत्तं “कोसलराजा विय सोळस सुपिने”ति । एत्थ च पुब्बनिमित्ततो अत्तनो अत्थानत्थनिमित्तं सुपिनं पस्सन्तो अत्तनो कम्मानुभावेन पस्सति । कोसलराजा विय लोकस्स अत्थानत्थनिमित्तं सुपिनं पस्सन्तो पन सब्बसत्तसाधारणकम्मानुभावेन पस्सतीति वेदितब्बं ।

कुद्धा हि देवताति महानागविहारे महाथेरस्स कुद्धा देवता विय । रोहणे किर महानागविहारे महाथेरो भिक्खुसङ्घं अनपलोकेत्वाव एकं नागरुक्खं छिन्दापेसि । रुक्खे अधिवत्था देवता थेरस्स कुद्धा पठममेव नं सच्चसुपिनेन पलोभेत्वा पच्छा “इतो ते सत्तदिवसमत्थके उपट्ठाको राजा मरिस्सती”ति सुपिने आरोचेसि । थेरो तं कथं आहरित्वा राजोरोधानं आचिक्खि । ता एकप्पहारेनेव महाविरवं विरविंसु । राजा “किं एत”न्ति पुच्छि । ता “एवं थेरेन वुत्त”न्ति आरोचयिंसु । राजा दिवसं गणापेत्वा सत्ताहे वीतिवत्ते थेरस्स हत्थपादे छिन्दापेसि । एकन्तं सच्चमेव होतीति फलस्स सच्चभावतो वुत्तं, दस्सनं पन विपल्लत्थमेव । तेनेव पहीनविपल्लासा पुब्बनिमित्तभूतम्पि सुपिनं न पस्सन्ति । द्वीहि तीहिपि कारणेहि कदाचि सुपिनं पस्सतीति आह “संसग्गभेदतो”ति । “असेखा न पस्सन्ति पहीनविपल्लासता”ति वचनतो चतुन्नम्पि कारणानं

विपल्लासा एव मूलकारणन्ति दट्टब्बं ।

तन्ति सुपिनकाले पवत्तं भवङ्गचित्तं । **रूपनिमित्तादिआरम्भणन्ति** कम्मकम्मनिमित्तगतिनिमित्ततो अज्जं रूपनिमित्तादिआरम्भणं न होति । **ईदिसानीति** पच्चक्खतो अनुभूतपुब्बपरिकप्पितरूपादिआरम्भणानि चेव रागादिसम्पयुत्तानि च । **सब्बोहारिकचित्तेनाति** पकतिचित्तेन ।

द्वीहि अन्तेहि मुत्तोति कुसलाकुसलसङ्घातेहि द्वीहि अन्तेहि मुत्तो । **आवज्जनतदारम्भणक्खणेति** इदं याव तदारम्भणुप्पत्ति, ताव पवत्तचित्तवारं सन्धाय वुत्तं । “सुपिनेनेव दिट्ठं विय मे, सुतं विय मेति कथनकाले पन अब्बाकतोयेव आवज्जनमत्तस्सेव उप्पज्जनतो”ति वदन्ति । एवं वदन्तेहि पच्चद्वारे दुतियमोघवारे विय मनोद्वारेपि आवज्जनं द्वत्तिक्खत्तुं उप्पज्जित्वा जवनद्वाने ठत्वा भवङ्गं ओतरतीति अधिप्पेतन्ति दट्टब्बं एकचित्तक्खणिकस्स आवज्जनस्स उप्पत्तियं “दिट्ठं विय मे, सुतं विय मे”ति कप्पनाय असम्भवतो । एत्थ च “सुपिनन्तेपि तदारम्भणवचनतो पच्चुप्पन्नवसेन अतीतवसेन वा सभावधम्मा सुपिनन्ते आरम्भणं होन्ती”ति वदन्ति । “यदिपि सुपिनन्ते विभूतं हुत्वा उपट्ठिते रूपादिवत्थुम्हि तदारम्भणं वुत्तं, तथापि सुपिनन्ते उपट्ठितनिमित्तस्स परिकप्पवसेन गहेतब्बताय दुब्बलभावतो दुब्बलवत्थुकत्ताति वुत्तं”न्ति वदन्ति । केचि पन “करजकायस्स निरुस्साहसन्तभावप्पत्तितो तन्निस्सितहदयवत्थु न सुप्पसन्नं होति, ततो तन्निस्सितापि चित्तप्पवत्ति न सुप्पसन्ना असुप्पसन्नवट्ठिनिस्सितदीपप्पभा विय, तस्मा **दुब्बलवत्थुकत्ताति** एत्थ दुब्बलहदयवत्थुकत्ता”ति अत्थं वदन्ति । वीमंसित्वा युत्तरं गहेतब्बं ।

सुपिनन्तचेतनाति मनोद्वारिकजवनवसेन पवत्ता सुपिनन्तचेतना । सुपिनज्झि पस्सन्तो मनोद्वारिकेनेव जवनेन पस्सति, न पच्चद्वारिकेन । पटिबुज्झन्तो च मनोद्वारिकेनेव पटिबुज्झति, न पच्चद्वारिकेन । निद्वायन्तस्स हि महावट्ठिं जालेत्वा दीपे चक्खुसमीपं उपनीते पठमं चक्खुद्वारिकं आवज्जनं भवङ्गं न आवट्टेति, मनोद्वारिकमेव आवट्टेति । अथ जवनं जवित्वा भवङ्गं ओतरति । दुतियवारे चक्खुद्वारिकआवज्जनं भवङ्गं आवट्टेति, ततो चक्खुविज्जाणादीनि जवनपरियोसानानि पवत्तन्ति, तदनन्तरं भवङ्गं पवत्तति । ततियवारे मनोद्वारिकआवज्जनेन भवङ्गे आवट्टिते मनोद्वारिकजवनं जवति । तेन चित्तेन “किं अयं इमस्मिं ठाने आलोको”ति जानाति । तथा निद्वायन्तस्स कण्णसमीपे तूरियेसु पग्गहितेसु, घानसमीपे सुगन्धेसु वा दुग्गन्धेसु वा पुप्फेसु उपनीतेसु, मुखे सप्पिम्हि वा फाणिते वा पक्खित्ते, पिट्ठियं पाणिना पहारे दिन्ने पठमं सोतद्वारिकादीनि आवज्जनानि भवङ्गं न आवट्टेन्ति, मनोद्वारिकमेव आवट्टेति, अथ जवनं जवित्वा भवङ्गं ओतरति । दुतियवारे सोतद्वारिकादीनि आवज्जनानि भवङ्गं आवट्टेन्ति, ततो सोतघानजिह्वाकायविज्जाणादीनि जवनपरियोसानानि पवत्तन्ति, तदनन्तरं भवङ्गं वत्तति । ततियवारे मनोद्वारिकआवज्जनेन भवङ्गे आवट्टिते मनोद्वारिकजवनं जवति, तेन चित्तेन जत्वा “किं अयं इमस्मिं ठाने सद्दो, सङ्खसद्दो भेरिसद्दो”ति वा “किं अयं इमस्मिं ठाने गन्धो, मूलगन्धो”ति वा “किं इदं मय्हं मुखं पक्खित्तं, सप्पीति वा फाणित”न्ति वा “केनम्हि पिट्ठियं पहटो, अतिबद्धो मे पहारो”ति वा वत्ता होति । एवं मनोद्वारिकजवनेनेव पटिबुज्झति, न पच्चद्वारिकेन । सुपिनम्पि तेनेव पस्सति, न पच्चद्वारिकेन । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

महासुपिनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. वस्ससुत्तवण्णना

१९७. सत्तमे उतुसमुट्ठानन्ति वस्सिके चत्तारो मासे उप्पन्नं । **अकालेपीति** चित्तवेसाखमासेसुपि । वस्सवलाहकदेवपुत्तानज्झि अत्तनो रतिया कीळितुकामताचित्ते उप्पन्ने अकालेपि देवो वस्सति । तत्रिदं वत्थु — एको किर

वस्सवलाहकदेवपुत्तो वाकरकुटकवासिखीणासवत्थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा वन्दित्वा अट्ठासि । थेरो “कोसि त्व”न्ति पुच्छि । अहं, भन्ते, वस्सवलाहकदेवपुत्तोति । तुम्हाकं किर चित्तेन देवो वस्सतीति । आम, भन्तेति । पस्सितुकामा मयन्ति । तेमिस्सथ, भन्तेति । मेघसीसं वा गज्जितं वा न पज्जायति, कथं तेमिस्सामाति । भन्ते, अम्हाकं चित्तेन देवो वस्सति, तुम्हे पण्णसालं पविसथाति । “साधु, देवपुत्ता”ति पादे धोवित्वा पण्णसालं पाविसि । देवपुत्तो तस्मिं पविसन्तेयेव एकं गीतं गायित्वा हत्थं उक्खिपि, समन्ता तियोजनट्ठानं एकमेघं अहोसि । थेरो अट्ठतित्तो पण्णसालं पविट्ठोति ।

वस्ससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८-९. वाचासुत्तादिवण्णना

१९८-९. अट्ठमे अङ्गेहीति कारणेहि । अङ्गीयन्ति हेतुभावेन जायन्तीति अङ्गानि, कारणानि । कारणत्थे च अङ्ग-सद्वो । पञ्चहीति हेतुमिह निस्सक्कवचनं । समन्नागताति समनुआगता पवत्ता युत्ता च । वाचाति समुल्लपन-वाचा । या “वाचा गिरा ब्यप्पथो”ति (ध० स० ६३६) च, “नेला कण्णसुखा”ति (दी० नि० १.९) च आगच्छति । या पन “वाचाय चे कतं कम्म”न्ति (ध० स० अट्ठ० १ कायकम्मद्वार) एवं विज्जति च, “या चतूहि वचीदुच्चरितेहि आरति...पे... अयं वुच्चति सम्मावाचा”ति (ध० स० २९९) एवं विरति च, “फरुसवाचा, भिक्खवे, आसेविता भाविता बहुलीकता निरयसंवत्तनिका होती”ति (अ० नि० ८.४०) एवं चेतना च वाचाति आगता, न सा इध अधिप्पेता । कस्मा? अभासितब्बतो । “सुभासिता होति, नो दुब्भासिता”ति हि वुत्तं । सुभासिताति सुट्ठु भासिता । तेनस्सा अत्थावहतं दीपेति । अनवज्जाति रागादिअवज्जरहिता । इमिनास्स कारणसुद्धिं अगतिगमनादिप्पवत्तदोसाभावञ्च दीपेति । रागदोसादिविमुत्तज्झि यं भासतो अनुरोधविवज्जनतो अगतिगमनं दुरसमुस्सितमेवाति । अननुवज्जाति अनुवादविमुत्ता । इमिनास्सा सब्बाकारसम्पत्तिं दीपेति । सति हि सब्बाकारसम्पत्तियं अननुवज्जताति । विज्जनन्ति पण्डितानं । तेन निन्दापसंसासु बाला अप्पमाणाति दीपेति ।

इमेहि खोतिआदीनि तानि अङ्गानि पच्चक्खतो दस्सेन्तो तं वाचं निगमेति । यञ्च अञ्जे पटिज्जादीहि अवयवेहि, नामादीहि पदेहि, लिङ्गवचनविभक्तिकालकारकसम्पत्तीहि च समन्नागतं मुसावादादिवाचमि सुभासितन्ति मज्जन्ति, तं पटिसेधेति । अवयवादिअसमन्नागतापि हि तथारूपी वाचा दुब्भासिताव होति अत्तनो च परेसञ्च अनत्थावहत्ता । इमेहि पन पञ्चहङ्गेहि समन्नागता सचेपि मिलक्खुभासापरियापन्ना घटचेटिकागीतिकपरियापन्नापि होति, तथापि सुभासिताव लोकियलोकुत्तरहितसुखावहत्ता । तथा हि मग्गपस्से सस्सं रक्खन्तिया सीहळचेटिकाय सीहळकेनेव जातिजरामरणयुत्तं गीतिकं गायन्तिया सद्धं सुत्वा मग्गं गच्छन्ता सट्ठिमत्ता विपस्सकभिक्खू अरहत्तं पापुणिसु ।

तथा तिस्सो नाम आरद्धविपस्सको भिक्खु पदुमस्सरसमीपेन गच्छन्तो पदुमस्सरे पदुमानि भज्जित्वा —

“पातोव फुल्लितकोकनदं,
सूरियालोकेन भिज्जियते ।
एवं मनुस्सत्तं गता सत्ता,

जराभिवेगेन मदीयन्ती”ति ॥ (सं० नि० अट्ठ० १.१.२१३; सु० नि० अट्ठ० २.४५२ सुभासितसुत्तवण्णना) —

इमं गीतिं गायन्तिया चेटिकाय सुत्वा अरहत्तं पत्तो ।

बुद्धन्तरेपि अञ्जतरो पुरिसो सत्तहि पुत्तेहि सद्धिं अटवितो आगम्म अञ्जतराय इत्थिया मुसलेन तण्डुले कोट्टेन्तिया

“जराय परिमद्धितं एतं, मिलातचम्मनिस्सितं ।
मरणेन भिज्जति एतं, मच्चुस्स घासमामिसं ॥

“किमीनं आलयं एतं, नानाकुणपेन पूरितं ।
असुचिभाजनं एतं, तदल्लिखन्धसमं इदं”न्ति ॥ (सं० नि० अट्ठ० १.१.२१३; सु० नि० अट्ठ० २.४५२
सुभासितसुत्तवण्णना) —

इमं गीतं सुत्वा पच्चवेक्खन्तो सह पुत्तेहि पच्चेकबोधिं पत्तो । एवं इमेहि पच्चहि अङ्गेहि समन्नागता वाचा सचेपि मिलक्खुभासाय परियापन्ना घटचेटिकागीतिकपरियापन्ना वाचा होति, तथापि सुभासिताति वेदितब्बा । सुभासिता एव अनवज्जा अननुवज्जा च विज्जूनं अत्थत्थिकानं कुलपुत्तानं अत्थप्पटिसरणानं, नो ब्यञ्जनप्पटिसरणानन्ति । नवमं उत्तानमेव ।

वाचासुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

१०. निस्सारणीयसुत्तवण्णना

२००. दसमे निस्सरन्तीति निस्सरणीयाति वत्तब्बे दीघं कत्वा निद्वेसो । कत्तरि हेस अनीय-सद्वो यथा “निय्यानिया”ति । तेनाह “निस्सटा”ति । कुतो पन निस्सटा? यथासकं पटिपक्खतो । निज्जीवट्टेन धातुयोति आह “अत्तसुज्जसभावा”ति । अत्थतो पन धम्मधातुमनोविज्जाणधातुविसेसो । तादिसस्स भिक्खुनो किलेसवसेन कामेसु मनसिकारो नत्थीति आह “वीमंसनत्थ”न्ति, “नेक्खम्मनियतं इदानी मे चित्तं, किं नु खो कामवितक्कोपि उप्पज्जिस्सती”ति वीमंसन्तस्साति अत्थो । पक्खन्दनं नाम अनुप्पवेसो । सो पन तत्थ नत्थीति आह “नप्पविसती”ति । पसीदनं नाम अभिरुचि । सन्तिट्ठनं पतिट्ठानं । विमुच्चनं अधिमुच्चनन्ति । तं सब्बं पटिक्खपन्तो वदति “पसादं नापज्जती”तिआदि । एवंभूतं पनस्स चित्तं तस्स कथं तिट्ठतीति आह “यथा”तिआदि ।

तन्ति पठमज्झानं । अस्साति भिक्खुनो । चित्तं पक्खन्दतीति परिकम्मचित्तेन सद्धिं ज्ञानचित्तं एकत्तवसेन एकज्झं कत्वा वदति । गोचरे गतत्ताति अत्तनो आरम्मणे एव पवत्तता । अहानभागियत्ताति ठितिभागियत्ता । सुट्ठु विमुत्तन्ति विक्खम्भनविमुत्तिया सम्मदेव विमुत्तं । चित्तस्स च कायस्स च विहननतो विघातो । दुक्खं परिदहनतो परिळाहो । कामवेदनं न वेदियति अनुप्पज्जनतो । निस्सरन्ति ततोति निस्सरणं । के निस्सरन्ति? कामा । एवञ्च कामानन्ति कत्तुसामिवचनं सुट्ठु युज्जति । यदग्गेन कामा ततो निस्सटाति वुच्चन्ति, तदग्गेन ज्ञानम्पि कामतो निस्सटन्ति वत्तब्बतं लभतीति वुत्तं “कामेहि निस्सटत्ता”ति । एवं विक्खम्भनवसेन कामनिस्सरणं वत्वा इदानी समुच्छेदवसेन अच्चन्ततो निस्सरणं दस्सेतुं “यो पना”तिआदि वुत्तं । सेसपदेसूति सेसकोट्टासेसु ।

अयं पन विसेसोति विसेसं वदन्तेन तं ज्ञानं पादकं कत्वातिआदिको अविसेसोति कत्वा दुतियततियवारेसु सब्बसो अनामट्ठो, चतुत्थवारे पन अयम्पि विसेसोति दस्सेतुं “अच्चन्तनिस्सरणञ्चेत्थ अरहत्तफलं योजेतब्ब”न्ति वुत्तं । यस्मा अरूपज्झानं पादकं कत्वा अगगमगं अधिगन्त्वा अरहत्ते ठितस्स चित्तं सब्बसो रूपेहि निस्सटं नाम होति । तस्स हि

फलसमापत्तितो वुट्ठाय वीमंसनत्थं रूपाभिमुखं चित्तं पेसेन्तस्स । इदमक्खातन्ति समथयानिकानं वसेन हेट्ठा चत्तारो वारा गहिता । इदं पन सुखविपस्सकस्स वसेनाति आह “सुद्धसङ्खारे”तिआदि । “पुन सक्कायो नत्थी”ति उप्पन्नन्ति “इदानि मे सक्कायप्पबन्धो नत्थी”ति वीमंसन्तस्स उप्पन्नं ।

निस्सारणीयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

ब्राह्मणवग्गवण्णना निट्ठिता ।

चतुत्थपण्णासकं निट्ठितं ।

५. पञ्चमपण्णासकं

(२१) १. किमिलवग्गो

१-४. किमिलसुत्तादिवण्णना

२०१-४. पञ्चमस्स पठमदुतियानि उत्तानत्थानेव । ततिये अधिवासनं खमनं, परेसं दुक्कटं दुरुत्तञ्च पटिविरोधाकरणेन अत्तनो उपरि आरोपेत्वा वासनं अधिवासनं, तदेव खन्तीति अधिवासनक्खन्ति । सुभे रतोति सूरतो, सुट्ठु वा पापतो ओरतो विरतो सोरतो, तस्स भावो सोरच्चं । तेनाह “सोरच्चेनाति सुचिसीलताया”ति । सा हि सोभनकम्मरतता, सुट्ठु वा पापतो ओरतभावो विरतता । चतुत्थे नत्थि वत्तब्बं ।

किमिलसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

५. चेतोखिलसुत्तवण्णना

२०५. पञ्चमे चेतोखिला नाम अत्थतो विचिकिच्छा कोधो च । ते पन यस्मिं सन्ताने उप्पज्जन्ति, तस्स खरभावो कक्खळभावो हुत्वा उपतिट्ठन्ति, पगेव अत्तना सम्पयुत्तचित्तस्साति आह “चित्तस्स थद्धभावा”ति । यथा लक्खणपारिपूरिया गहिताय सब्बा सत्थु रूपकायसिरी गहिता एव नाम होति एवं सब्बज्जुताय सब्बधम्मकायसिरी गहिता एव नाम होतीति तदुभयवत्थुकमेव कङ्खं दस्सेन्तो “सरीरे कङ्खमानो”तिआदिमाह । विचिनन्तोति धम्मसभावं वीमंसन्तो । किच्छतीति किलमति । विनिच्छेतुं न सक्कोतीति सन्निट्ठातुं न सक्कोति । आतपति किलेसेति आतप्पं, सम्मावायामोति आह “आतप्पायाति किलेससन्तापनवीरियकरणत्थाया”ति । पुनप्पुनं योगायाति भावनं पुनप्पुनं युज्जनाय । सततकिरियायाति भावनाय निरन्तरप्पयोगाय ।

पटिवेधधम्मे कङ्खमानोति एत्थ कथं लोकुत्तरधम्मे कङ्खा पवत्तीति? न आरम्मणकरणवसेन, अनुस्सुताकारपरिवितक्कलद्धे परिकप्पितरूपे कङ्खा पवत्तीति दस्सेन्तो आह “विपस्सना...पे०... वदन्ति, तं अत्थि नु खो नत्थीति कङ्खती”ति । सिक्खाति चेत्य पुब्बभागसिक्खा वेदितब्बा । कामञ्चेत्थ विसेसुप्पत्तिया महासावज्जताय चैव संवासनिमित्तं घटनाहेतु अभिण्हुप्पत्तिकताय च सब्रह्मचारीसूति कोपस्स विसयो विसेसेत्वा वुत्तो, अज्जत्थापि कोपो न चेतोखिलोति न सक्का विज्जातुन्ति केचि । यदि एवं विचिकिच्छायपि अयं नयो आपज्जति, तस्मा यथारुतवसेन गहेतब्बं ।

चेतोखिलसुत्तवण्णना निड्डिता ।

६-८. विनिबन्धसुत्तादिवण्णना

२०६-८. छट्ठे पवत्तितुं अप्पदानवसेन कुसलचित्तं विनिबन्धन्तीति चेतसोविनिबन्धा । तं पन विनिबन्धन्ता मुट्ठिग्गाहं गणहन्ता विय होन्तीति आह “चित्तं विनिबन्धित्वा”तिआदि । कामगिद्धो पुग्गलो वत्थुकामेपि किलेसकामेपि अस्सादेति अभिनन्दतीति वुत्तं “वत्थुकामेपि किलेसकामेपी”ति । अत्तनो कायेति अत्तनो नामकाये, अत्तभावे वा । बहिद्धारूपेति परेसं काये अनिन्द्रियबद्धरूपे च । उदरं अवदिहति उपचिनोति पूरेतीति उदरावदेहकं । सेय्यसुखन्ति सेय्याय सयनवसेन उप्पज्जनकसुखं । सम्परिवत्तकन्ति सम्परिवत्तित्वा । पणिधायति तण्हावसेनेव पणिदहित्वा । इति पञ्चविधोपि लोभविसेसो एव “चेतोविनिबन्धो”ति वुत्तोति वेदितब्बो । सत्तमट्ठमेसु नत्थि वत्तब्बं ।

विनिबन्धसुत्तादिवण्णना निड्डिता ।

९-१०. गीतस्सरसुत्तादिवण्णना

२०९-२१०. नवमे आयतको नाम गीतस्सरो तं तं वत्तं भिन्दित्वा अक्खरानि विनासेत्वा पवत्तोति आह “आयतकेना”तिआदि । धम्मोहि सुत्तवत्तं नाम अत्थि, गाथावत्तं नाम अत्थि, तं विनासेत्वा अतिदीघं कातुं न वट्ठति । धम्मज्झि भासन्तेन चतुरस्सेन वत्तेन परिमण्डलानि पदव्यञ्जनानि दस्सेतब्बानि । “अनुजानामि, भिक्खवे, सरभज्ज”न्ति (चूळव० २४९) च वचनतो सरेन धम्मं भणितुं वट्ठति । सरभज्जे किर तरङ्गवत्तधोतकवत्तभागगहकवत्तादीनि द्वत्तिस वत्तानि अत्थि । तेसु यं इच्छति, तं कातुं लभतीति । दसमे नत्थि वत्तब्बं ।

गीतस्सरसुत्तादिवण्णना निड्डिता ।

किमिलवग्गवण्णना निड्डिता ।

(२२) २. अक्कोसकवग्गो

१-२. अक्कोसकसुत्तादिवण्णना

२११-२. दुतियस्स पठमे दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसकोति “बालोसि, मूळ्होसि, ओट्ठोसि, गोणोसि, गट्ठभोसी”तिआदिना दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसको । “होतु, मुण्डकसमण, अदण्डो अहन्ति करोसि, इदानि ते राजकुलं गन्त्वा दण्डं आरोपेस्सामी”तिआदीनि वदन्तो परिभासको नामाति आह “भयदस्सनेन परिभासको”ति । लोकुत्तरधम्मा अपायमग्गस्स परिपन्थभावतो परिपन्थो नामाति आह “लोकुत्तरपरिपन्थस्स छिन्नत्ता”ति, लोकुत्तरसङ्घातस्स अपायमग्गपरिपन्थस्स छिन्नत्ताति अत्थो । दुतिये नत्थि वत्तब्बं ।

अक्कोसकसुत्तादिवण्णना निड्डिता ।

३-१०. सीलसुत्तादिवण्णना

२१३-२२०. ततिये (दी० नि० टी० २.१४९) दुस्सीलोति एत्थ दु-सद्वो अभावत्थो “दुप्पज्जो”ति आदीसु (म० नि० १.४४९) विय, न गरहणत्थोति आह “असीलो निस्सीलो”ति । भिन्नसंवरोति एत्थ समादिन्नसीलो केनचि कारणेन सीलभेदं पत्तो, सो ताव भिन्नसंवरो होतु । यो पन सब्बेन सब्बं असमादिन्नसीलो आचारहीनो, सो कथं भिन्नसंवरो नाम होतीति? सोपि साधुसमाचारस्स परिहरणीयस्स भेदितत्ता भिन्नसंवरो एव नाम । विनट्टसंवरो संवररहितोति हि वुत्तं होति । तं तं सिप्पट्टानं । माघातकालेति “मा घातेथ पाणीन”न्ति एवं माघातघोसनं घोसितदिवसे । अब्भुग्गच्छति पापको कित्तिसद्वो । अज्झासयेन मङ्कु होतियेव विप्पटिसारिभावतो ।

तस्साति दुस्सीलस्स । समादाय वत्तितट्टानन्ति उट्ठाय समुट्ठाय कतकारणं । आपाथं आगच्छतीति तं मनसो उपट्ठाति । उम्मीलेत्वा इधलोकन्ति उम्मीलनकाले अत्तनो पुत्तदारादिवसेन इधलोकं पस्सति । निमीलेत्वा परलोकन्ति निमीलनकाले गतिनिमित्तपट्टानवसेन परलोकं पस्सति । तेनाह “चत्तारो अपाया”ति आदि । पञ्चमपदन्ति “कायस्स भेदा”ति आदिना वुत्तो पञ्चमो आदीनवकोट्टासो । वुत्तविपरियायेनाति वुत्तत्थाय आदीनवकथाय विपरियायेन “अप्पमत्तो तं तं कसिवणिज्जादिं यथाकालं सम्पादेतुं सक्कोती”ति आदिना । पासंसं सीलमस्स अत्थीति सीलवा । सीलसम्पन्नोति सीलेन समन्नागतो सम्पन्नसीलोति एवमादिकं पन अत्थवचनं सुकरन्ति अनामट्टं । चतुत्थादीनि उत्तानत्थानेव ।

सीलसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

अक्कोसकवग्गवण्णना निट्ठिता ।

(२३) ३. दीघचारिकवग्गो

१-१०. पठमदीघचारिकसुत्तादिवण्णना

२२१-२३०. ततियस्स पठमादीनि सुविज्जेय्यानि । पञ्चमे रहो निसज्जाय आपज्जतीति “यो पन भिक्खु मातुगामेन सद्धि एको एकाय रहो निसज्जं कप्पेय्य, पाचित्तिय”न्ति इमस्मिं सिक्खापदे (पाचि० २९०) वुत्तं आपत्तिं आपज्जति । पटिच्छन्ने आसने आपज्जतीति “यो पन भिक्खु मातुगामेन रहो पटिच्छन्ने आसने निसज्जं कप्पेय्य, पाचित्तिय”न्ति इमस्मिं वुत्तं आपत्तिं आपज्जति । मातुगामस्स उत्तरि छप्पज्जवाचाहि धम्मं देसेन्तो आपज्जतीति “यो पन भिक्खु मातुगामस्स उत्तरि छप्पज्जवाचाहि धम्मं देसेय्य अज्जत्र विज्जुना पुरिसविग्गहेना”ति (पाचि० ६३) एवं वुत्तं आपत्तिं आपज्जति । तेनाह “तेसं तेसं सिक्खापदानं वसेन वेदितब्बानी”ति । छट्ठादीनि उत्तानत्थानि ।

पठमदीघचारिकसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

दीघचारिकवग्गवण्णना निट्ठिता ।

२३१-३०२. चतुत्थवग्गादीनि उत्तानत्थानि ।

इति मनोरथपूरणिया अङ्कुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

पञ्चकनिपातवण्णनाय अनुत्तानत्थदीपना समत्ता ।

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये

छक्कनिपात-टीका

१. पठमपण्णासकं

१. आहुनेय्यवग्गो

१. पठमआहुनेय्यसुत्तवण्णना

१. छक्कनिपातस्स पठमे चक्खुना रूपं दिस्वाति निस्सयवोहारेण वुत्तं । ससम्भारकनिद्देसोयं यथा “धनुना विज्झती”ति, तस्मा निस्सयसीसेन निस्सितस्स गहणं दट्ठब्बं । तेनायमत्थो “चक्खुद्वारे रूपारम्भणे आपाथगते तं रूपं चक्खुविज्जाणेन दिस्वा”ति । नेव सुमनो होतीति जवनक्खणे इट्ठे आरम्भणे रागं अनुष्णादेन्तो नेव सुमनो होति गेहस्सितपेमवसेनपि मग्गेन सब्बसो रागस्स समुच्छिन्नत्ता । न दुम्मनोति अनिट्ठे अदुस्सन्तो न दुम्मनो । पसादज्जथत्तवसेनपि इट्ठेपि अनिट्ठेपि मज्झत्तेपि आरम्भणे न समं सम्मा अयोनिस्सो गहणं असमपेक्खनं । अयज्जस्स पटिपत्ति सतिवेपुल्लप्पत्तिया पज्जावेपुल्लप्पत्तिया चाति आह “सतो सम्पजानो हुत्वा”ति । सतिया युत्तत्ता सतो । सम्पजज्जेन युत्तत्ता सम्पजानो । आणुप्पत्तिपच्चयरहितकालेपि पवत्तिभेदनतो “सततविहारो कथितो”ति वुत्तं । सततविहारोति खीणासवस्स निच्चविहारो सब्बदा पवत्तनकविहारो । ठपेत्वा हि समापत्तिवेलं भवङ्गवेलज्ज खीणासवा इमिनाव छळङ्गुपेक्खाविहारेण विहरन्ति ।

एत्थ च “छसु द्वारेसुपि उपेक्खको विहरती”ति इमिना छळङ्गुपेक्खा कथिता । “सम्पजानो”ति वचनतो पन चत्तारि जाणसम्पयुत्तचित्तानि लब्भन्ति तेहि विना सम्पजानताय असम्भवतो । सततविहारभावतो अट्ठ महाकिरियचित्तानि लब्भन्ति । “नेव सुमनो न दुम्मनो”ति वचनतो अट्ठ महाकिरियचित्तानि, हसितुष्पादो, वोट्ठब्बनज्जाति दस चित्तानि लब्भन्ति । रागदोससहजातानं सोमनस्सदोमनस्सानं अभावो तेसम्पि साधारणोति छळङ्गुपेक्खावसेन आगतानं इमेसं सततविहारानं सोमनस्सं कथं लब्भतीति चे? आसेवनतो । किञ्चापि खीणासवो इट्ठानिट्ठेपि आरम्भणे मज्झत्तो विय बहुलं उपेक्खको विहरति अत्तनो परिसुद्धपकतिभावाविजहनतो, कदाचि पन तथा चेतोभिसङ्घाराभावे यं तं सभावतो इट्ठं आरम्भणं, तस्स याथावसभावग्गहणवसेनपि अरहतो चित्तं पुब्बासेवनवसेन सोमनस्ससहगतं हुत्वा पवत्ततेव ।

पठमआहुनेय्यसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२-७. दुतियआहुनेय्यसुत्तादिवण्णना

२-७. दुतिये (विसुद्धि० २.३८०) अनेकविहितन्ति अनेकविधं नानप्पकारं । इद्धिविधन्ति इद्धिकोट्टासं । पच्चनुभोतीति पच्चनुभवति, फुसति सच्छिकरोति पापुणातीति अत्थो । इदानिस्स अनेकविहितभावं दस्सेन्तो “एकोपि

हुत्वा”तिआदिमाह । तत्थ “एकोपि हुत्वा”ति इमिना करणतो पुब्बेव पकतिया एकोपि हुत्वा । बहुधा होतीति बहून् सन्तिके चङ्कमितुकामो वा सज्झायं कातुकामो वा पण्हं पुच्छितुकामो वा हुत्वा सतम्पि सहस्सम्पि होति । आविभावं तिरोभावन्ति एत्थ आविभावं करोति, तिरोभावं करोतीति अयमत्थो । इदमेव हि सन्धाय पटिसम्भिदायं (पटि० म० ३.११) वुत्तं — “आविभावन्ति केनचि अनावुटं होति अप्पटिच्छन्नं विवटं, तिरोभावन्ति केनचि आवुटं होति पटिच्छन्नं पिहितं पटिकुज्जितं”न्ति । तिरोकुट्टं तिरोपाकारं तिरोपब्बतं असज्जमानो गच्छति सेय्यथापि आकासेति एत्थ तिरोकुट्टन्ति परकुट्टं, कुट्टस्स परभागन्ति वुत्तं होति । एस नयो इतरेसु । कुट्टोति च गेहभित्तिया एतं अधिवचनं । पाकारोति गेहविहारगामादीनं परिक्खेपपाकारो । पब्बतोति पंसुपब्बतो वा पासाणपब्बतो वा । असज्जमानोति अलग्गमानो सेय्यथापि आकासे विय ।

उम्मुज्जनिमुज्जन्ति एत्थ उम्मुज्जन्ति उट्ठानं वुच्चति । निमुज्जन्ति संसीदनं । उम्मुज्जञ्च निमुज्जञ्च उम्मुज्जनिमुज्जं । उदकेपि अभिज्जमानेति एत्थ यं उदकं अक्कमित्वा संसीदति, तं भिज्जमानन्ति वुच्चति, विपरीतं अभिज्जमानं । पल्लङ्केन गच्छति । पक्खी सकुणोति पक्खेहि युत्तसकुणो । इमेपि चन्दिमसूरिये एवंमहिद्धिके एवंमहानुभावे पाणिना परामसतीति एत्थ चन्दिमसूरियानं द्वाचत्तालीसयोजनसहस्सस्स उपरि चरणेन महिद्धिकता, तीसु दीपेसु एकक्खणे आलोककरणेन महानुभावता वेदितब्बा । एवं उपरिचरणआलोककरणेहि महिद्धिके महानुभावे । परामसतीति गण्हाति, एकदेसे वा छुपति । परिमज्जतीति समन्ततो आदासतला विय परिमज्जति । याव ब्रह्मलोकापीति ब्रह्मलोकम्पि परिच्छेदं कत्वा । कायेन वसं वत्तेतीति तत्र ब्रह्मलोके कायेन अत्तनो वसं वत्तेति ।

दिब्बाय सोतधातुयाति एत्थ दिब्बसदिसत्ता दिब्बा । देवतानज्झि सुचरितकम्मनिब्बत्ता पित्तसेम्हरुहिरादीहि अपलिबुद्धा उपक्किलेसविमुत्तताय दूरेपि आरम्भणसम्पटिच्छनसमत्था दिब्बा पसादसोतधातु होति । अयञ्चापि इमस्स भिक्खुनो वीरियभावनाबलेन निब्बत्ता जाणसोतधातु तादिसायेवाति दिब्बसदिसत्ता दिब्बा । अपिच दिब्बविहारवसेन पटिलद्धत्ता अत्तना च दिब्बविहारसन्निस्सितत्तापि दिब्बा । सवनट्ठेन निज्जीवट्ठेन च सोतधातु । सोतधातुकिच्चकरणेन सोतधातु वियातिपि सोतधातु । ताय सोतधातुया । विसुद्धायाति सुद्धाय निरुपक्किलेसाय । अतिक्कन्तमानुसिकायाति मनुस्सूपचारं अतिक्कमित्वा सदसवने मानुसिकं मंससोतधातुं अतिक्कन्ताय वीतिवत्तेत्वा ठिताय । उभो सद्दे सुणातीति द्वे सद्दे सुणाति । कतमे द्वे? दिब्बे च मानुसे च, देवानञ्च मनुस्सानञ्च सद्देति वुत्तं होति । एतेन पदेसपरियादानं वेदितब्बं । ये दूरे सन्तिके चाति ये सद्दा दूरे परचक्कवाळेपि, ये च सन्तिके अन्तमसो सदेहसन्निस्सितपाणकसद्दापि, ते सुणातीति वुत्तं होति । एतेन निप्पदेसपरियादानं वेदितब्बं ।

परसत्तानन्ति अत्तानं ठपेत्वा सेससत्तानं । परपुग्गलानन्ति इदम्पि इमिना एकत्थमेव । वेनेय्यवसेन पन देसनाविलासेन च ब्यञ्जननानत्तं कतं । चेतसा चेतोति अत्तनो चित्तेन तेसं चित्तं । परिच्चाति परिच्छिन्दित्वा । पजानातीति सरागादिवसेन नानप्पकारतो जानाति । सरागं वा चित्तन्तिआदीसु पन अट्टलोभसहगतचित्तं सरागं चित्तन्ति वेदितब्बं । अवसेसं चातुभूमकं कुसलाब्बाकतचित्तं वीतरागं । द्वे दोमनस्सचित्तानि, द्वे विचिकिच्छुद्धच्चचित्तानीति इमानि पन चत्तारि चित्तानि इमस्मिं दुके सङ्गहं न गच्छन्ति । केचि पन थेरा तानिपि सङ्गहन्ति । दुविधं पन दोमनस्सचित्तं सदोसं चित्तं नाम । सब्बम्पि चातुभूमकं कुसलाब्बाकतचित्तं वीतदोसं । सेसानि दस अकुसलचित्तानि इमस्मिं दुके सङ्गहं न गच्छन्ति । केचि पन थेरा तानिपि सङ्गहन्ति । समोहं वीतमोहन्ति एत्थ पन पाटिपुग्गलिकनयेन विचिकिच्छुद्धच्चसहगतद्वयमेव समोहं । मोहस्स पन सब्बाकुसलेसु सम्भवतो द्वादसविधम्पि अकुसलचित्तं समोहं चित्तन्ति वेदितब्बं । अवसेसं वीतमोहं । थिनमिद्धानुगतं पन संखित्तं, उद्धच्चानुगतं विक्खित्तं । रूपावचरारूपावचरं महग्गतं,

अवसेसं अमहगतं । सब्बम्पि तेभूमकं सउत्तरं, लोकुत्तरं अनुत्तरं । उपचारप्पत्तं अप्पनाप्पत्तञ्च समाहितं, उभयमप्पत्तं असमाहितं । तदङ्गविकखम्भनसमुच्छेदप्पटिप्पस्सद्धिनिस्सरणविमुत्तिं पत्तं पञ्चविधम्पि एतं विमुत्तं, विमुत्तिमप्पत्तं वा अविमुत्तन्ति वेदितब्बं ।

अनेकविहितन्ति (पारा० अट्ठ० १.१२) अनेकविधं, अनेकेहि वा पकारेहि पवत्तितं संवण्णितन्ति अत्थो । पुब्बेनिवासन्ति समनन्तरातीतभवं आदिं कत्वा तत्थ तत्थ निवुत्थसन्तानं । अनुस्सरतीति खन्धपटिपाटिवसेन, चुतिपटिसन्धिवसेन वा अनुगन्त्वा अनुगन्त्वा सरति । सेय्यथिदं — एकम्पि जातिं...पे०... पुब्बेनिवासं अनुस्सरतीति । तत्थ एकम्पि जातिन्ति एकम्पि पटिसन्धिमूलं चुतिपरियोसानं एकभवपरियापन्नं खन्धसन्तानं । एस नयो द्वेपि जातियोतिआदीसुपि । अनेकेपि संवट्टकप्पेतिआदीसु पन परिहायमानो कप्पो संवट्टकप्पो, वट्टमानो विवट्टकप्पोति वेदितब्बो । तत्थ संवट्टेन संवट्टट्टायी गहितो होति तंमूलकत्ता, विवट्टेन विवट्टट्टायी । एवञ्चि सति यानि तानि “चत्तारिमानि, भिक्खवे, कप्पस्स असङ्ख्येय्यानि । कतमानि चत्तारि? संवट्टो संवट्टट्टायी विवट्टो विवट्टट्टायी”ति (अ० नि० ४.१५६) वुत्तानि, तानि परिगगहितानि होन्ति ।

अमुत्रासिन्ति अमुम्हि संवट्टकप्पे अहं अमुम्हि भवे वा योनिया वा गहिया वा विज्जाणड्डितिया वा सत्तावासे वा सत्तनिकाये वा आसिं । एवंनामोति तिस्सो वा फुस्सो वा । एवंगोत्तोति गोतमो वा कच्चायनो वा कस्सपो वा । इदमस्स अतीतभवे अत्तनो नामगोत्तानुस्सरणवसेन वुत्तं । सचे पन तस्मिं काले अत्तनो वण्णसम्पत्तिलूखपणीतजीविकभावं सुखदुक्खबहुलतं अप्पायुकदीघायुकभावं वा अनुस्सरितुकामो होति, तम्पि अनुस्सरतियेव । तेनाह “एवंवण्णो...पे०... एवमायुपरियन्तो”ति । तत्थ एवंवण्णोति ओदातो वा सामो वा । एवमाहारोति सालिमंसोदनाहारो वा पवत्तफलभोजनो वा । एवंसुखदुक्खप्पटिसंवेदीति अनेन पकारेन कायिकचेतसिकानं सामिसनिरामिसादिप्पभेदानं सुखदुक्खानं पटिसंवेदी । एवमायुपरियन्तोति एवं वस्ससतपरिमाणायुपरियन्तो वा चतुरासीतिकप्पसहस्सायुपरियन्तो वा । सो ततो चुतो अमुत्र उदपादिन्ति सो अहं ततो भवतो योनितो गहितो विज्जाणड्डितितो सत्तावासतो सत्तनिकायतो वा चुतो पुनअमुकस्मिं नाम भवे योनिया गतिया विज्जाणड्डितिया सत्तावासे सक्कनिकाये वा उदपादिं । तत्रापासिन्ति तत्रापि भवे योनिया गतिया विज्जाणड्डितिया सत्तावासे सत्तनिकाये वा पुन अहोसिं । एवंनामोतिआदि वुत्तनयमेव ।

अपिच अमुत्रासिन्ति इदं अनुपुब्बेन आरोहन्तस्स यावदिच्छकं अनुस्सरणं । सो ततोति पटिनिवत्तन्तस्स पच्चवेक्खणं, तस्मा “इधूपपन्नो”ति इमिस्सा इधूपपत्तिया अनन्तरमेव उप्पत्तिट्ठानं सन्धाय “अमुत्र उदपादि”न्ति इदं वुत्तन्ति वेदितब्बं । तत्रापासिन्ति एवमादि पनस्स तत्रापि इमिस्सा उपपत्तिया अन्तरे उपपत्तिट्ठाने नामगोत्तादीनं अनुस्सरणदस्सनत्थं वुत्तं । सो ततो चुतो इधूपपन्नोति स्वाहं ततो अनन्तरुप्पत्तिट्ठानतो चुतो इध अमुकस्मिं नाम खत्तियकुले वा ब्राह्मणकुले वा निब्बत्तोति । इतीति एवं । साकारं सउद्देसन्ति नामगोत्तवसेन सउद्देसं, वण्णादिवसेन साकारं । नामगोत्तेन हि सत्तो “तिस्सो कस्सपो”ति उद्दिसीयति, वण्णादीहि “सामो ओदातो”ति नानत्ततो पज्जायति, तस्मा नामगोत्तं उद्देसो, इतरे आकारा ।

दिब्बेनातिआदीसु दिब्बसदिसत्ता दिब्बं । देवतानञ्चि सुचरितकम्मनिब्बत्तं पित्तसेम्हरुहिरादीहि अपलिबुद्धं उपविकलेसविमुत्तताय दूरेपि आरम्मणसम्पटिच्छनसमत्थं दिब्बं पसादचक्खु होति । इदञ्चापि वीरियभावनाबलेन निब्बत्तं जाणचक्खु तादिसमेवाति दिब्बसदिसत्ता दिब्बं । दिब्बविहारवसेन पटिलद्धत्ता अत्तनो च दिब्बविहारसन्निस्सितत्तापि दिब्बं । आलोकपरिगगहेन महाजुतिकत्तापि दिब्बं । तिरोकुट्टादिगतरूपदस्सनेन महागतिकत्तापि दिब्बं । तं सब्बं सद्वसत्थानुसारेन

वेदितब्बं । दस्सनद्वेन चक्खु । चक्खुकिच्चकरणेन चक्खुमिवातिपि चक्खु । चतूपपातदस्सनेन दिट्ठिविसुद्धिहेतुत्ता विसुद्धं । यो हि चुतिमेव पस्सति, न उपपातं, सो उच्छेददिट्ठिं गण्हाति । यो उपपातमेव पस्सति, न चुतिं, सो नवसत्तपातुभावदिट्ठिं गण्हाति । यो पन तदुभयं पस्सति, सो यस्मा दुविधम्मि तं दिट्ठिगतं अतिवत्तति, तस्मा तं दस्सनं दिट्ठिविसुद्धिहेतु होति । उभयम्मि चेत्तं बुद्धपुत्ता पस्सन्ति । तेन वुत्तं “चतूपपातदस्सनेन दिट्ठिविसुद्धिहेतुत्ता विसुद्धं”न्ति । मनुस्सूपचारं अतिक्कमित्वा रूपदस्सनेन अतिक्कन्तमानुसकं, मानुसं वा मंसचक्खुं अतिक्कन्तत्ता अतिक्कन्तमानुसकन्ति वेदितब्बं । तेन दिब्बेन चक्खुना विसुद्धेन अतिक्कन्तमानुसकेन ।

सत्ते पस्सतीति मनुस्सानं मंसचक्खुना विय सत्ते ओलोकेति । **चवमाने उपपज्जमानेति** एत्थ चुतिक्खणे वा उपपत्तिक्खणे वा दिब्बचक्खुना दट्ठं न सक्का । ये पन आसन्नचुतिका इदानि चविस्सन्ति, ते चवमानाति, ये च गहितप्पटिसन्धिका सम्पत्तिनिब्बत्ता च, ते उपपज्जमानाति अधिप्पेता । ते एवरूपे चवमाने उपपज्जमाने च पस्सतीति दस्सेति । **हीनेति** मोहनस्सन्दयुत्तत्ता हीनानं जातिकुलभोगादीनं वसेन हीळिते उज्जाते । **पणीतेति** अमोहनस्सन्दयुत्तत्ता तब्बिपरीते । **सुवण्णेति** अदोसनिस्सन्दयुत्तत्ता इड्ढकन्तमनापवण्णयुत्ते । **दुब्बण्णेति** दोसनिस्सन्दयुत्तत्ता अनिड्ढकन्तमनापवण्णयुत्ते, विरूपविरूपेतिपि अत्थो । **सुगतेति** सुगतिगते, अलोभनिस्सन्दयुत्तत्ता वा अट्ठे महद्धने । **दुग्गतेति** दुग्गतिगते, लोभनिस्सन्दयुत्तत्ता वा दलिद्वे अप्पन्नपाने ।

यथाकम्मूपगेति यं यं कम्मं उपचितं, तेन तेन उपगते । **कायदुच्चरितेनाति** आदीसु दुट्ठु चरितं किलेसपूतिकत्ताति दुच्चरितं । कायेन दुच्चरितं, कायतो वा उप्पन्नं दुच्चरितन्ति **कायदुच्चरितं** । इतरेसुपि एसेव नयो । **समन्नागताति** समङ्गिभूता । **अरियानं उपवादकाति** बुद्धपच्चेकबुद्धसावकानं अरियानं अन्तमसो गिहिसोतापन्नानम्मि अनत्थकामा हुत्वा अन्तिमवत्थुना वा गुणपरिधंसनेन वा उपवादका, अक्कोसका गरहकाति वुत्तं होति । **मिच्छादिट्ठिकाति** विपरीतदस्सना । **मिच्छादिट्ठिकम्मसमादानाति** मिच्छादिट्ठिवसेन समादिन्ननानाविधकम्मा, येपि मिच्छादिट्ठिमूलकेसु कायकम्मादीसु अज्जेपि समादापेन्ति ।

कायस्स भेदाति उपादिन्नक्खन्धपरिच्चागा । **परं मरणाति** तदनन्तरं अभिनिब्बत्तक्खन्धगहणा । अथ वा **कायस्स भेदाति** जीवितिन्द्रियस्सूपच्छेदा । **परं मरणाति** चुतिचित्ततो उद्धं । **अपायन्ति** एवमादि सब्बं निरयवेवचनमेव । निरयो हि सग्गमोक्खहेतुभूता पुज्जसम्मता अया अपेतत्ता, सुखानं वा आयस्स अभावा **अपायो** । दुक्खस्स गति पटिसरणन्ति **दुग्गति**, दोसबहुलताय वा दुट्ठेन कम्मेन निब्बत्ता गतीति **दुग्गति** । विवसा निपतन्ति तत्थ दुक्कट्टकारिनोति **विनिपातो**, विनस्सन्ता वा एत्थ पतन्ति सम्भिज्जमानङ्गपच्चङ्गाति **विनिपातो** । नत्थि एत्थ अस्सादसज्जितो अयोति **निरयो** ।

अथ वा **अपायगहणेन** तिरच्छानयोनिं दीपेति । तिरच्छानयोनि हि अपायो सुगतितो अपेतत्ता, न दुग्गति महेसक्खानं नागराजादीनं सम्भवतो । **दुग्गतिगहणेन** पेत्तिविसयज्ज । सो हि अपायो चेव दुग्गति च सुगतितो अपेतत्ता दुक्खस्स च गतिभूतत्ता, न तु विनिपातो असुरसदिसं अविनिपतितत्ता । **विनिपातगहणेन** असुरकायं । सो हि यथावुत्तेन अत्थेन अपायो चेव दुग्गति च सब्बसमुस्सयेहि विनिपतितत्ता विनिपातोति वुच्चति । **निरयगहणेन** अवीचिआदिकमनेकप्पकारं निरयमेवाति । **उपपन्नाति** उपगता, तत्थ अभिनिब्बत्ताति अधिप्पायो । वुत्तविपरियायेन सुक्कपक्खो वेदितब्बो । अयं पन विसेसो — तत्थ **सुगतिगहणेन** मनुस्सागतिपि सङ्गहति, **सग्गगहणेन** देवगतियेव । तत्थ सुन्दरा गतीति **सुगति** । रूपादीहि विसयेहि सुट्ठु अग्गोति **सग्गो** । सो सब्बोपि लुज्जनप्पलुज्जनद्वेन लोकोति अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारो पन सब्बाकारेन **विसुद्धिमग्गसंवण्णनातो** गहेतब्बो । ततियादीनि उत्तानत्थानि ।

दुतियआहुनेय्यसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

८. अनुत्तरियसुत्तवण्णना

८. अट्ठमे नत्थि एतेसं उत्तरानि विसिद्धानीति अनुत्तरानि, अनुत्तरानि एव **अनुत्तरियानि** यथा “अनन्तमेव अनन्तरिय”न्ति आह “**निरुत्तरानी**”ति । **दस्सनानुत्तरियं** नाम फलविसेसावहत्ता । एस नयो सेसेसुपि । **सत्तविधअरियधनलाभो**ति सत्तविधसद्धादिलोकुत्तरधनलाभो । **सिक्खात्तयस्स पूरणन्ति** अधिसीलसिक्खादीनं तिस्सन्नं सिक्खानं पूरणं । तत्थ पूरणं निप्परियायतो असेक्खानं वसेन वेदितब्बं । कल्याणपुथुज्जनतो पट्ठाय हि सत्त सेखा तिस्सो सिक्खा पूरेन्ति नाम, अरहा परिपुण्णसिक्खोति । इति इमानि अनुत्तरियानि लोकियलोकुत्तरानि कथितानि ।

अनुत्तरियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. अनुस्सतिट्ठानसुत्तवण्णना

९. नवमे अनुस्सतियो एव दिट्ठधम्मिकसम्परायिकादिहितसुखानं कारणभावतो ठानानीति **अनुस्सतिट्ठानानि** । **बुद्धगुणारम्भणा सती**ति यथा बुद्धानुस्सति विसेसाधिगमस्स ठानं होति, एवं “इतिपि सो भगवा”तिआदिना बुद्धगुणे आरम्भे उप्पन्ना सति । एवं अनुस्सरतो हि पीति उप्पज्जति, सो तं पीतिं खयतो वयतो पट्ठपेत्वा अरहत्तं पापुणाति । उपचारकम्मट्ठानं नामेतं गिहीनम्मि लब्धमिति । **उपचारकम्मट्ठानन्ति** च पच्चक्खतो उपचारज्झानावहं कम्मट्ठानपरम्पराय सम्मसनं याव अरहत्ता लोकियलोकुत्तरविसेसावहं । एस नयो सब्बत्थ ।

अनुस्सतिट्ठानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. महानामसुत्तवण्णना

१०. दसमे तस्मिं समयेति बुद्धागुणानुस्सरणसमये । **रागपरियुट्ठितन्ति** रागेन परियुट्ठितं । परियुट्ठानप्पत्तिपि, रागेन वा संहितं चित्तं अरज्जमिव चोरेहि तेन परियुट्ठितन्ति वुत्तं, तस्स परियुट्ठानट्ठानभावतोपि परियुट्ठितरागन्ति अत्थो । ब्यज्जनं पन अनादियित्वा अत्थमत्तं दस्सेन्तो “**उप्पज्जमानेन रागेन उट्ठित्वा गहित**”न्ति आह । **उजुकमेवा**ति पगेव कायवड्ढादीनं अपनीतत्ता चित्तस्स च अनुजुभावकरानं मानादीनं अभावतो, रागादिपरियुट्ठानाभावेन वा ओणतिउण्णतिविरहतो उजुभावमेव गतं । अथ वा **उजुकमेवा**ति कम्मट्ठानस्स थिनं मिद्धं ओतिण्णताय लीनुद्धच्चविगमतो मज्झिमसमथनिमित्तप्पटिपत्तिया उजुभावमेव गतं । **अट्ठकथं निस्साया**ति भवजातिआदीनं पदानं अत्थं निस्साय । **अत्थवेदन्ति** वा हेतुफलं पटिच्च उप्पन्नं तुट्ठिमाह । **धम्मवेदन्ति** हेतुं पटिच्च उप्पन्नं तुट्ठिं । “आरकत्ता अरह”न्ति अनुस्सरन्तस्स हि यदिदं भगवतो किलेसेहि आरकत्तं, सो हेतु । जापको चेत्थ हेतु अधिप्पेतो, न कारको सम्पापको । ततोनेन जायमानो अरहत्तत्थो फलं । इमिना नयेन सेसपदेसुपि हेतुसो फलविपाको वेदितब्बो । **धम्मनुस्सति**आदीसुपि हि आदिमज्झपरियोसानकल्याणतादयो सुप्पटिपत्तिआदयो च तत्थ तत्थ हेतुभावेन निट्ठिद्वयेव । **धम्मूपसंहितन्ति** यथावुत्तहेतुफलसङ्घातगुणूपसंहितं ।

महानामसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

आहुनेय्यवग्गवण्णना निड्डिता ।

२. सारणीयवग्गो

१. पठमसारणीयसुत्तवण्णना

११. दुतियस्स पठमे सरितब्बयुत्तकाति अनुस्सरणारहा । मिज्जति सिनिह्मति एतायाति मेत्ता, मित्तभावो । मेत्ता एतस्स अत्थीति **मेत्तं**, कायकम्मं । तं पन यस्मा मेत्तासहगतचित्तसमुद्धानं, तस्मा वुत्तं **“मेत्तेन चित्तेन कातब्बं कायकम्म”**न्ति । एस नयो सेसद्वयेपि । **इमानीति** मेत्तकायकम्मादीनि । **भिक्षून् वसेन आगतानि** तेसं सेट्ठपरिसभावतो । यथा पन भिक्षुनीसुपि लब्धन्ति, एवं गिहीसुपि लब्धन्ति चतुपरिससाधारणत्ताति तं दस्सेन्तो **“भिक्षून्ज्ही”**तिआदिमाह । भिक्षुनो सब्बम्पि अनवज्जकायकम्मं आभिसमाचारिककम्मन्तो गधमेवाति आह **“मेत्तेन चित्तेन... पे०... कायकम्मं नामा”**ति । भत्तिवसेन पवत्तियमाना चेतियबोधीनं वन्दना मेत्तासिद्धाति कत्वा तदत्थाय गमनं **“मेत्तं कायकम्म”**न्ति वुत्तं । **आदि-**सद्देन चेतियबोधिभिक्षूसु वुत्तावसेसापचायनादिवसेन पवत्तमेत्तावसेन पवत्तं कायिकं किरियं सङ्गण्हाति ।

तेपिटकम्पि बुद्धवचनं कथियमानन्ति अधिप्पायो । तेपिटकम्पि बुद्धवचनं परिपुच्छनअत्थकथनवसेन पवत्तियमानमेव **मेत्तं वचीकम्मं नाम** हितज्झासयेन पवत्तितब्बतो । **तीणि सुचरितानीति** कायवचीमनोसुचरितानि । **चिन्तनन्ति** एवं चिन्तनमत्तम्पि मनोकम्मं, पगेव पटिपन्ना भावनाति दस्सेति ।

आवीति पकासं । पकासभावो चेत्थ यं उद्दिस्स तं कायकम्मं करीयति, तस्स सम्मुखभावतोति आह **“सम्मुखा”**ति । रहोति अप्पकासं । अप्पकासता च यं उद्दिस्स तं कायकम्मं करीयति, तस्स अपच्चक्खभावतोति आह **“परम्मुखा”**ति । **सहायभावगमनं** तेसं पुरतो । तेसु करोन्तेसुयेव हि सहायभावगमनं सम्मुखा कायकम्मं नाम होति । **उभयेहीति** नवकेहि थरेहि च । **पग्गय्हाति** पग्गण्हित्वा उद्धं कत्वा केवलं **“देवो”**ति अवत्वा गुणेहि थिरभावजोतनं **“देवत्थेरो”**ति वचनं पग्गय्हा वचनं । ममत्तबोधनं वचनं **ममायनवचनं** । एकन्तपरम्मुखस्स मनोकम्मस्स सम्मुखता नाम विज्जत्तिसमुद्धानपनवसेन होति, तज्ज खो लोके कायकम्मन्ति पाकटं पज्जातं । हत्थविकारादीनि अनामसित्वा एव दस्सेन्तो **“नयनानि उम्मीलेत्वा”**तिआदिमाह । कामं मेत्तासिनेहसिनिद्धानं नयनानं उम्मीलना पसन्नेन मुखेन ओलोकनज्ज मेत्तं कायकम्ममेव, यस्स पन चित्तस्स वसेन नयनानं मेत्तासिनेहसिनिद्घता मुखस्स च पसन्नता, तं सन्धाय वुत्तं **“मेत्तं मनोकम्मं नामा”**ति ।

लाभ-सद्दो कम्मसाधनो **“लाभा वत, भो, लद्धो”**तिआदीसु विय । सो चेत्थ **“धम्मलद्धा”**ति वचनतो अतीतकालिकोति आह **“चीवरादयो लद्धपच्चया”**ति । धम्मतो आगताति **धम्मिका**, परिसुद्धगमना पच्चया । तेनाह **“धम्मलद्धा”**ति । इममेव हि अत्थं दस्सेतुं **“कुहनादी”**तिआदि वुत्तं । न सम्मा गय्हमाना हि धम्मलद्धा नाम न होन्तीति तप्पटिसेधनत्थं पाळियं **“धम्मलद्धा”**ति वुत्तं । देय्यं दक्खिण्येय्यज्ज अप्पटिविभत्तं कत्वा भुज्जतीति **अप्पटिविभत्तभोगी** नाम होति । तेनाह **“द्वे पटिविभत्तानि नामा”**तिआदि । **चित्तेन विभजनन्ति** एतेन चित्तुप्पादमत्तेनपि विभजनं पटिविभत्तं नाम, पगेव पयोगतोति दस्सेति । चित्तेन विभजनपुब्बकं वा कायेन विभजनन्ति मूलमेव दस्सेतुं **“एवं चित्तेन विभजन”**न्ति वुत्तं । तेन चित्तुप्पादमत्तेन पटिविभागो कातब्बोति दस्सेति । **अप्पटिविभत्तन्ति** भावनपुंसकनिद्देसो, अप्पटिविभत्तं लाभं भुज्जतीति कम्मनिद्देसो वा । तं **नेव गिहीनं देति** अत्तनो आजीवसोधनत्थं । न अत्तना परिभुज्जति **“मय्हं असाधारणभोगिता मा होतू”**ति । **पटिगण्हन्तो च... पे०... पस्सतीति** इमिना आगमनतो पट्टाय साधारणबुद्धिं उपट्टापेति । एवं हिस्स साधारणभोगिता सुकरा, सारणीयधम्मो चस्स पूरो होति ।

अथ वा पटिग्गहन्तो च...पे०... पस्सतीति इमिना तस्स लाभस्स तीसु कालेसु साधारणतो ठपनं दस्सितं । पटिग्गहन्तो च सङ्गेन साधारणं होतूति इमिना पटिग्गहणकालो दस्सितो । गहेत्वा...पे०... पस्सतीति इमिना पटिग्गहितकालो । तदुभयं पन तादिसेन पुब्बभागेन विना न होतीति अत्थसिद्धो पुरिमकालो । तयिदं पटिग्गहणतो पुब्बेवस्स होति “सङ्गेन साधारणं होतूति पटिग्गणिहस्सामी”ति, पटिग्गहन्तस्स होति “सङ्गेन साधारणं होतूति पटिग्गहामी”ति, पटिग्गहेत्वा होति “सङ्गेन साधारणं होतूति हि पटिग्गहितं मया”ति । एवं तिलक्खणसम्पन्नं कत्वा लद्धं लाभं ओसारणलक्खणं अविकोपेत्वा परिभुञ्जन्तो साधारणभोगी अप्पटिविभत्तभोगी च होति ।

इमं पन सारणीयधम्मन्ति इमं चतुत्थं सरितब्बयुत्तधमं । न हि...पे०... गणहन्ति, तस्मा साधारणभोगिता दुस्सीलस्स नत्थीति आरम्भोपि ताव न सम्भवति, कुतो पूरणन्ति अधिप्पायो । परिसुद्धसीलोति इमिना लाभस्स धम्मिकभावं दस्सेति । वत्तं अखण्डेन्तोति इमिना अप्पटिविभत्तभोगितं साधारणभोगितञ्च दस्सेति । सति पन तदुभये सारणीयधम्मो पूरितो एव होतीति आह “पूरेती”ति । ओदिस्सकं कत्वाति एतेन अनोदिस्सकं कत्वा पितुनो, आचरियुपज्झायादीनं वा थेरासनतो पट्टाय देन्तस्स सारणीयधम्मोयेव होतीति दस्सेति । दातब्बन्ति अवस्सं दातब्बं । सारणीयधम्मो पनस्स न होति पटिजगगट्टाने ओदिस्सकं कत्वा दिन्नत्ता । तेनाह “पलिबोधजगगनं नाम होती”ति । मुत्तपलिबोधस्स वट्टति अमुत्तपलिबोधस्स पूरेतुं असक्कुण्यत्ता । यदि एवं सब्बेन सब्बं सारणीयधम्मं पूरेन्तस्स ओदिस्सकदानं वट्टति, न वट्टतीति? नो न वट्टति युत्तट्टानेति दस्सेन्तो “तेन पना”तिआदिमाह । इमिना ओदिस्सकदानं पनस्स न सब्बत्थ वारितन्ति दस्सेति । गिलानादीनञ्च ओदिस्सकं कत्वा दानं अप्पटिविभागपक्खिकं “असुकस्स न दस्सामी”ति पटिक्खेपस्स अभावतो । ब्यतिरेकप्पधानो हि पटिभागो । तेनाह “अवसेस”न्तिआदि । अदातुम्पीति पि-सद्देन दातुम्पि वट्टतीति दस्सेति । तञ्च खो करुणायनवसेन, न वत्तपरिपूरणवसेन, तस्मा दुस्सीलस्सपि अत्थिकस्स सति सम्भवे दातब्बं । दानञ्चि नाम न कस्सचि निवारितं ।

सुसिक्खितायाति सारणीयपूरणविधिम्हि सुसिक्खिताय, सुकुसलायाति अत्थो । इदानी तस्स कोसल्लं दस्सेतुं “सुसिक्खिताय ही”तिआदि वुत्तं । द्वादसहि वस्सेहि पूरेहि, न ततो ओरन्ति इमिना तस्स दुप्पूरतं दस्सेति । तथा हि सो महप्फलो महानिसंसो दिट्ठधम्मिकेहिपि तावगरुतरेहि फलानिसंसोहि अनुगतोति तंसमङ्गी च पुग्गलो विसेसलाभी अरियपुग्गलो विय लोके अच्छरियब्भुतधम्मसमन्नागतो होति । तथा हि सो दुप्पजहदानमयस्स सीलमयस्स पुज्जस्स पटिपक्खधम्मं सुदूरे विक्खम्भितं कत्वा विसुद्धेन चेतसा लोके पाकटो पज्जातो हुत्वा विहरति । तस्सिममत्थं ब्यतिरेकतो अन्वयतो च विभावेतुं “सचे ही”तिआदि वुत्तं । तं सुविज्जेय्यमेव ।

इदानीस्स सम्प्रायिके दिट्ठधम्मिके च आनिसंसो दस्सेतुं “एवं पूरितसारणीयधम्मस्सा”तिआदि वुत्तं । नेव इस्सा न मच्छरियं होति चिरकालभावनाय विधुतभावतो । मनुस्सानं पियो होति परिच्चागसीलताय विस्सुतत्ता । तेनाह “ददं पियो होति भजन्ति नं बहू”तिआदि (अ० नि० ५.३४) । सुलभपच्चयो होति दानवसेन उळारज्झासयानं पच्चयलाभस्स इधानिसंससभावतो दानस्स । पत्तगतमस्स दिव्यमानं न खीयति पत्तगतस्सेव द्वादसवस्सिकस्स महावत्तस्स अविच्छेदेन पूरितत्ता । अगगभण्डं लभति देवसिकं दक्खिण्येय्यानं अगगतो पट्टाय दानस्स दिन्नत्ता । भये वा...पे०... आपज्जन्ति देव्यप्पटिग्गाहकविकप्पं अकत्वा अत्तनि निरपेक्खचित्तेन चिरकालं दानस्स पूरितताय पसारितचित्तत्ता ।

तत्राति तेसु आनिसंसोसु विभावेतब्बेसु । इमानि फलानि वत्थूनि कारणानि । महागिरिगामो नाम नागदीपपस्से एको गामोव । अलभन्तापीति अप्पपुज्जताय अलाभिनो समानापि । भिक्खाचारमग्गसभागन्ति सभागं तब्भागियं

भिक्षाचारमगं जानन्ति । अनुत्तरिमनुस्सधम्मत्ता थेरानं संसयविनोदनत्थञ्च “सारणीयधम्मो मे, भन्ते, पूरितो”ति आह । तथा हि दुतियवत्थुस्मिम्पि थेरेन अत्ता पकासितो । दहरकाले एवं किर सारणीयधम्मपूरको अहोसि । मनुस्सानं पियताय सुलभपच्चयतायपि इदं वत्थुमेव । पत्तगताखीयनस्स पन विसेसं विभावनतो “इदं ताव...पे०... एत्थ वत्थू”ति वुत्तं ।

गिरिभण्डमहापूजायाति चेति यगिरिम्हि सकललङ्कादीपे योजनप्पमाणे समुद्धे च नावासङ्घाटादिके ठपेत्वा दीपपुष्पगन्धादीहि करियमानाय महापूजाय । तस्सा च पटिपत्तिया अवज्झभावविभावनत्थं “एते मय्हं पापुणिस्सन्ती”ति आह । परियायेनपि लेसेनपि । अनुच्छविकन्ति “सारणीयधम्मपूरको”ति यथाभूतपवेदनं तुम्हाकं अनुच्छविकन्ति अत्थो ।

अनारोचेत्वाव पलायिंसु चोरभयेन । “अत्तनो दुज्जीविकाया”तिपि वदन्ति । अहं सारणीयधम्मपूरिका, मम पत्तपरियापन्नेनपि सब्बापिमा भिक्खुनियो यापेस्सन्तीति आह “मा तुम्हे तेसं गतभावं चिन्तयित्था”ति । वट्टिस्सतीति कप्पिस्सति । थेरी सारणीयधम्मपूरिका अहोसि, थेरस्स पन सीलतेजेनेव देवता उस्सुक्कं आपज्जि ।

नत्थि एतेसं खण्डन्ति अखण्डानि । तं पन नेसं खण्डं दस्सेतुं “यस्सा”तिआदि वुत्तं । तत्थ उपसम्पन्नसीलानं उद्देसक्कमेन आदिअन्ता वेदितब्बा । तेनाह “सत्तसू”तिआदि । न हि अज्जो कोचि आपत्तिक्खन्धानं अनुक्कमो अत्थि, अनुपसम्पन्नसीलानं समादानक्कमेनपि आदिअन्ता लब्धन्ति । परियन्ते छिन्नसाटको वियाति तत्रन्ते दसन्ते वा छिन्नवत्थं विय । विसदिसुदाहरणञ्चेतं “अखण्डानी”ति इमस्स अधिकतत्ता । एवं सेसानम्पि उदाहरणानि । खण्डिकता भिन्नता खण्डं, तं एतस्स अत्थीति खण्डं, सीलं । छिदन्तिआदीसुपि एसेव नयो । वेमज्झे भिन्नं विनिविज्जनवसेन । विसभागवण्णेन गावी वियाति सम्बन्धो । विसभागवण्णेन उपट्ठं ततियभागगतं सम्भिन्नवण्णं सबलं, विसभागवण्णेहेव बिन्दूहि अन्तरन्तराहि विमिस्सं कम्मासं । अयं इमेसं विसेसो । सबलरहितानि असबलानि, तथा अकम्मासानि । सीलस्स तण्हादासब्यतो मोचनं विवट्ठूपनिस्सयभावापादनं, तस्मा तण्हादासब्यतो मोचनवचनेन तेसं सीलानं विवट्ठूपनिस्सयतमाह । भुजिस्सभावकरणतोति इमिना भुजिस्सकरानि भुजिस्सानीति उत्तरपदलोपेनायं निद्देसोति दस्सेति । यस्मा वा तंसमङ्गिपुग्गलो सेरी सयंवसी भुजिस्सो नाम होति, तस्मापि भुजिस्सानि । अविज्जूनं अप्पमाणताय “विज्जुप्पसत्थानी”ति वुत्तं । सुपरिसुद्धभावेन वा सम्पन्नत्ता विज्जूहि पसत्थानीति विज्जुप्पसत्थानि ।

तण्हादिट्ठीहि अपरामट्ठत्ताति “इमिनाहं सीलेन देवो वा भविस्सामि देवज्जतरो वा”ति तण्हापरामासेन, “इमिनाहं सीलेन देवो हुत्वा तत्थ निच्चो धुवो सस्सतो भविस्सामी”ति दिट्ठिपरामासेन च अपरामट्ठत्ता । परामट्ठन्ति “अयं ते सीलेसु दोसो”ति चतूसु विपत्तीसु याय कायचि विपत्तिया दस्सनेन परामट्ठुं, अनुद्धंसेतुं चोदेतुन्ति अत्थो । सीलं नाम अविष्पटिसारादिपारम्परियेन यावदेव समाधिसम्पादनत्थन्ति आह “समाधिसंवत्तनिकानी”ति । समाधिसंवत्तनप्पयोजनानि समाधिसंवत्तनिकानि ।

समानभावो सामज्जं, परिपुण्णचतुपारिसुद्धिभावेन मज्झे भिन्नसुवण्णस्स विय भेदाभावतो सीलेन सामज्जं सीलसामज्जं, तं गतो उपगतोति सीलसामज्जगतो । तेनाह “समानभावूपगतसीलो”ति, सीलसम्पत्तिया समानभावं उपगतसीलो सभागवुत्तिकोति अत्थो । कामं पुत्थुज्जनानम्पि चतुपारिसुद्धिसीले नानत्तं न सिया, तं पन न एकन्तिकं, इदं एकन्तिकं नियतभावतोति आह “नत्थि मग्गसीले नानत्त”न्ति । तं सन्थायेतं वुत्तन्ति मग्गसीलं सन्थाय तं “यानि तानि सीलानी”तिआदि वुत्तं ।

यायन्ति या अयं मय्यञ्चेव तुम्हाकञ्च पच्चक्खभूता । दिट्ठीति मग्गसम्मादिट्ठि । निद्वोसाति निद्वुत्तदोसा, समुच्छिन्नरागादिपापधम्माति अत्थो । निव्यातीति वट्टदुक्खतो निस्सरति निग्गच्छति । सयं निव्यन्तीयेव हि तंसमङ्गिपुग्गलं वट्टदुक्खतो निव्यापेतीति वुच्चति । या सत्थु अनुसिट्ठि, तं करोतीति तक्करो, तस्स, यथानुसिट्ठं पटिपज्जन्तस्साति अत्थो । समानदिट्ठिभावन्ति सदिसदिट्ठिभावं सच्चसम्पटिवेधेन अभिन्नदिट्ठिभावं ।

पठमसारणीयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. दुतियसारणीयसुत्तवण्णना

१२. दुतिये सब्रह्मचारीनन्ति सहधम्मिकानं । पियं पियायितब्बकं करोन्तीति पियकरणा । गरुं गरुडानियं करोन्तीति गरुकरणा । सङ्गहणनत्थायाति सङ्गहवत्थुविसेसभावतो सब्रह्मचारीनं सङ्गहणाय संवत्तन्तीति सम्बन्धो । अविवदनत्थायाति सङ्गहवत्थुभावतो एव न विवदनत्थाय । सति च अविवदनहेतुभूतसङ्गहकत्ते तेसं वसेन सब्रह्मचारीनं समग्गभावो भेदाभावो सिद्धोयेवाति आह “सामग्गिया”तिआदि ।

दुतियसारणीयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. निस्सारणीयसुत्तवण्णना

१३. ततिये वट्ठिताति भावनापारिपूरिवसेन परिबूहिता । पुनप्पुनं कताति भावनाय बहुलीकरणेन अपरापरं पवत्तिता । युत्तयानसदिसा कताति यथा युत्तमाजञ्जयानं छेकेन सारथिना अधिद्वितं यथारुचि पवत्तति, एवं यथारुचि पवत्तिरहं गहिता । वत्थुकताति वा अधिद्वानट्ठेन वत्थु विय कता, सब्बसो उपक्विलेसविसोधनेन इद्विविसेसताय पवत्तिद्वानभावतो सुविसोधितपरिस्सयवत्थु विय कताति वुत्तं होति । अधिद्विताति पटिपक्खदूरीभावतो सुभावितभावेन तंतं अधिद्वानयोग्यताय ठपिता । समन्ततो चिताति सब्बभागेन भावनूपचयं गमिता । तेनाह “उपचिता”ति । सुट्ठु समारद्धाति इद्विभावनासिखाप्पत्तिया सम्मदेव सम्भाविता । अभूतव्याकरणं व्याकरोतीति “मेत्ता हि खो मे चेतोविमुत्ति भाविता”तिआदिना अत्तनि अविज्जमानगुणाभिव्याहारं व्याहरति । चेतोविमुत्तिसद्वं अपेक्खित्वा “निस्सटा”ति वुत्तं । पुन व्यापादो नत्थीति इदानीं मम व्यापादो नाम सब्बसो नत्थीति जत्वा ।

बलवविपस्सनाति भयतुपट्टाने जाणं, आदीनवानुपस्सने जाणं मुच्चितुकम्यताजाणं, भङ्गजाणन्ति चतुन्नं जाणानं अधिवचनं । येसं निमित्तानं अभावेन अरहत्तफलसमापत्तिया अनिमित्ता, तं दस्सेतुं “सा ही”तिआदि वुत्तं । तत्थ रागस्स निमित्तं, रागो एव वा निमित्तं रागनिमित्तं । आदि-सद्देन दोसनिमित्तादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । रूपवेदनादिसङ्खारनिमित्तं रूपनिमित्तादि । तेसंयेव निच्चादिवसेन उपट्टानं निच्चनिमित्तादि । तयिदं निमित्तं यस्मा सब्बेन सब्बं अरहत्तफले नत्थि, तस्मा वुत्तं “सा हि...पे... अनिमित्ता”ति । निमित्तं अनुस्सरति अनुगच्छति आरब्भ पवत्तति सीलेनाति निमित्तानुसारी । तेनाह “वुत्तप्पभेदं निमित्तं अनुसरणसभाव”न्ति ।

अस्मिमानोति “अस्मी”ति पवत्तो अत्तविसयो मानो । अयं नाम अहमस्मीति रूपलक्खणो वेदनादीसु वा अज्जतरलक्खणो अयं नाम अत्ता अहं अस्मीति । अस्मिमानो समुग्धातीयति एतेनाति अस्मिमानसमुग्धातो, अरहत्तमग्गो । पुन अस्मिमानो नत्थीति तस्स अनुप्पत्तिधम्मतापादनं कित्तेन्तो समुग्धातत्तमेव विभावेति ।

निस्सारणीयसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

४-५. भद्दकसुत्तादिवण्णना

१४-१५. चतुत्थे आरमितब्बट्ठेन वा कम्मं आरामो एतस्साति **कम्मारामो** । कम्मे रतो न गन्थधुरे विपस्सनाधुरे वाति **कम्मरतो** । पुनप्पुनं युत्तोति तप्परभावेन अनु अनु युत्तो पसुतो । **आलापसल्लापो**ति इत्थिवण्णपुरिसवण्णादिवसेन पुनप्पुनं लपनं । पञ्चमे नत्थि वत्तब्बं ।

भद्दकसुत्तादिवण्णना निड्ढिता ।

६. नकुलपितुसुत्तवण्णना

१६. छट्ठे विसभागवेदनुप्पत्तिया ककचेनेव चतुइरियापथं छिन्दन्तो आबाधयतीति आबाधो, सो यस्स अत्थीति **आबाधिको** । तंसमुट्ठानदुक्खेन **दुक्खितो** । **अधिमत्तगिलानो**ति धातुसङ्ख्येन परिक्खीणसरीरो ।

सप्पटिभयकन्तारसदिसा सोळसवत्थुका अट्ठवत्थुका च विचिकिच्छा तिण्णा इमायाति **तिण्णविचिकिच्छा** । विगता समुच्छिन्ना पवत्तिआदीसु “एवं नु खो न नु खो”ति एवं पवत्तिका कथंकथा अस्साति **विगतकथंकथा** । सारज्जकरानं पापधम्मानं पहीनत्ता रागविकखेपेसु सीलादिगुणेसु च तिट्ठकत्ता वेसारज्जं, विसारदभावं वेय्यत्तियं पत्ताति **वेसारज्जप्पत्ता** । अत्तना एव पच्चक्खतो दिट्ठत्ता न परं पच्चेति, नस्स परो पच्चेतब्बो अत्थीति **अपरप्पच्चया** ।

गिलाना वुट्ठितोति गिलानभावतो वुट्ठाय ठितो । भावप्पधानो हि अयं निद्वेसो । **गिलानो हुत्वा वुट्ठितो**ति इदं पन अत्थमत्तनिदस्सनं ।

नकुलपितुसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

७. सोप्पसुत्तवण्णना

१७. सत्तमे **पटिसल्लाना वुट्ठितो**ति एत्थ **पटिसल्लानन्ति** तेहि तेहि सद्धिविहारिकअन्तेवासिकउपासकादिसत्तेहि चेव रूपारम्मणादिसङ्खारेहि च पटिनिवत्तित्वा अपसक्कित्वा निलीयनं विवेचनं । कायचित्तेहि ततो विवित्तो एकीभावो पविवेकोति आह “**एकीभावाया**”तिआदि । **एकीभावतो**ति च इमिना कायविवेकतो वुट्ठानमाह । **धम्मनिज्झानक्खन्तितो**तिआदिना चित्तविवेकतो । **वुट्ठितो**ति ततो दुविधविवेकतो भवङ्गुप्पत्तिया सब्रह्मचारीहि समागमेन उपेतो ।

सोप्पसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

८. मच्छबन्धसुत्तवण्णना

१८. अट्ठमे **मच्छघातकन्ति** मच्छबन्धं केवट्ठं । **ओरब्भिकादीसु उरब्भा वुच्चन्ति** एळका, उरब्भे हन्तीति **ओरब्भिको** । **सूकरिकादीसुपि** एसेव नयो ।

मच्छबन्धसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

९. पठममरणस्सतिसुत्तवण्णना

१९. नवमे एवंनामके गामेति नातिकानामकं गामं निस्साय । द्विन्नं चूळपितिमहापितिपुत्तानं द्वे गामा, तेसु एकस्मिं गामे । जातीनञ्हि निवासट्ठानभूतो गामो जातिको, जातिकोयेव नातिको ज-कारस्स न-कारादेसो “अनिमित्ता न नायरे”तिआदीसु (विसुद्धि० १.१७४; सं० नि० अट्ठ० १.१.२०; जा० अट्ठ० २.२.३४) विय । सो किर गामो येसं तदा तेसं पुब्बपुरिसेन अत्तनो जातीनं साधारणभावेन निवसितो, तेन जातिकोति पज्जायित्थ । अथ पच्छा द्वीहि दायादेहि द्विधा विभजित्वा परिभुत्तो । गिज्जका वुच्चति इट्ठका, गिज्जकाहियेव कतो आवसथोति गिज्जकावसथो । सो हि आवासो यथा सुधापरिकम्मेन पयोजनं नत्थि, एवं इट्ठकाहि एव चिन्तित्वा छादेत्वा कतो । तस्मिं किर पदेसे मत्तिका सक्खरमरुम्पवालुकादीहि असम्मिस्सा कथिना सण्हसुखुमा, ताय कतानि कुलालभाजनानिपि सिलामयानि विय दळ्हानि । तस्मा ते उपासका ताय मत्तिकाय दीघपुथू इट्ठका कारेत्वा ठपेत्वा ठपेत्वा द्वारवातपानकवाटतुलायो सब्बं दब्बसम्भारेन विना ताहि इट्ठकाहियेव पासादं कारेसुं । तेन वुत्तं “इट्ठकामये पासादे”ति ।

रत्तिन्दिवन्ति एकरत्तिदिवं । भगवतो सासनन्ति अरियमग्गप्पटिवेधावहं सत्थु ओवादं । बहु वत मे कतं अस्साति बहु वत मया अत्तहितं पब्बजितकिच्चं कतं भवेय्य ।

तदन्तरन्ति तत्तकं वेलं । एकपिण्डपातन्ति एकं दिवसं यापनप्पहोनेकं पिण्डपातं । याव अन्तो पविट्ठवातो बहि निक्खमति, बहि निक्खन्तवातो वा अन्तो पविसतीति एकस्सेव पवेसनिक्खमो विय वुत्तं, तं नासिकावातभावसामञ्जेनाति दट्ठब्बं ।

पठममरणस्सतिसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

१०. दुतियमरणस्सतिसुत्तवण्णना

२०. दसमे निक्खन्तेति वीतिवत्ते । पतिगतायाति पच्चागताय, सम्पत्तायाति अत्थो । तेनाह “पटिपन्नाया”ति । सो ममस्स अन्तरायोति यथावुत्ता न केवलं कालकिरियाव, मम अतिदुल्लभं खणं लभित्वा तस्स सत्थुसासनमनसिकारस्स चेव जीवितस्स च सग्गमोक्खानञ्च अन्तरायो अस्स, भवेय्याति अत्थो । तेनाह “तिविधो अन्तरायो”तिआदि । विपज्जेय्याति विपत्तिं गच्छेय्य । सत्थकेन विय अङ्गपच्चङ्गानं कन्तनकारका काये सन्धिबन्धनच्छेदकवाता सत्थकवाता । कत्तुकम्यताछन्दोति निय्यानावहो कत्तुकम्यताकुसलच्छन्दो । पयोगवीरियन्ति भावनानुयोगवीरियं । न पटिवाति न पटिनिवत्ततीति अप्पटिवानी, अन्तरा वोसानानापज्जनवीरियं । तेनाह “अनुक्कण्ठना अप्पटिसङ्करणा”ति ।

दुतियमरणस्सतिसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

सारणीयवग्गवण्णना निड्ढिता ।

३. अनुत्तरियवग्गो

१-२. सामकसुत्तादिवण्णना

२१-२२. ततियस्स पठमे केवलकप्पन्ति एत्थ केवल-सद्दो अनवसेसत्थो, कप्प-सद्दो समन्तभावत्थो । तस्मा केवलकप्पं पोक्खरणिंयन्ति एवमत्थो दट्ठब्बो । अनवसेसं फरितुं समत्थस्सपि ओभासस्स केनचि कारणेन एकदेसफरणम्पि सिया, अयं पन सब्बसोव फरतीति दस्सेतुं समन्तत्थो कप्प-सद्दो गहितो । अत्तनो ओभासेन फरित्वाति वत्थालङ्कारसरीरसमुट्ठितेन ओभासेन फरित्वा, चन्दिमा विय एकोभासं एकपज्जोतं करित्वाति अत्थो । समनुज्जोति सम्मदेव कतमनुज्जो । तेनाह “समानचित्तो”ति, समानज्झासयोति अत्थो । दुक्खं वचो एतस्मिन्ति दुब्बचो, तस्स कम्मं दोवचस्सं, तस्स पुग्गलस्स अनादरियवसेन पवत्ता चेतना, तस्स भावो अत्थिता दोवचस्सता । अथ वा दोवचस्समेव दोवचस्सता । सा अत्थतो सङ्खारक्खन्धो होति । चेतनापधानो हि सङ्खारक्खन्धो । चतुन्नं वा खन्धानं अपदक्खिणग्गाहिताकारेण पवत्तानं एतं अधिवचनन्ति वदन्ति । पापा अस्सद्वादयो पुग्गला एतस्स मित्ताति पापमित्तो, तस्स भावो पापमित्तता । सापि अत्थतो दोवचस्सता विय दट्ठब्बा । याय हि चेतनाय पुग्गलो पापमित्तो पापसम्पवङ्को नाम होति, सा चेतना पापमित्तता । चत्तारोपि वा अरूपिनो खन्धा तदाकारप्पवत्ता पापमित्तता । दुतियं उत्तानमेव ।

सामकसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

३. भयसुत्तवण्णना

२३. ततिये सम्भवति जातिमरणं एतेनाति सम्भवो, उपादानन्ति आह “जातिया च मरणस्स च सम्भवे पच्चयभूते”ति । अनुपादाति अनुपादाय । तेनाह “अनुपादियित्वा”ति । जातिमरणानि सम्मा खीयन्ति एत्थाति जातिमरणसङ्खयो, निब्बानन्ति आह “जातिमरणानं सङ्खयसङ्घाते निब्बाने”ति । सब्बदुक्खं उपच्चगुन्ति सकलम्पि वट्टदुक्खं अतिक्कन्ता चरिमचित्तनिरोधेन वट्टदुक्खलेसस्सपि असम्भवतो ।

भयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. हिमवन्तसुत्तवण्णना

२४. चतुत्थे समापत्तिकुसलो होतीति समापज्जनकुसलो होति । तेनाह “समापज्जितुं कुसलो”ति । तत्थ अन्तोगतहेतुअत्थो ठिति-सद्दो, तस्मा ठपनकुसलोति अत्थोति आह “समाधिं ठपेतुं सक्कोतीति अत्थो”ति । तत्थ ठपेतुं सक्कोतीति सत्तट्ठअच्छरामत्तं खणं झानं ठपेतुं सक्कोति अधिद्वानवसिभावस्स निष्फादितत्ता । यथापरिच्छेदेनाति यथापरिच्छिन्नकालेन । वुट्ठातुं सक्कोति वुट्ठानवसिभावस्स निष्फादितत्ता । कल्लं सज्जातं अस्साति कल्लितं, तस्मिं कल्लिते कल्लितभावे कुसलो कल्लितकुसलो । हासेतुं तोसेतुं सम्पहंसेतुं । कल्लं कातुन्ति समाधानस्स पटिपक्खधम्मनं दूरीकरणेन सहकारीकारणानञ्च समप्पधानेन समापज्जने चित्तं समत्थं कातुं । समाधिस्स गोचरकुसलोति समाधिस्मिं निष्फादेतब्बे तस्स गोचरे कम्मट्ठानसज्जिते पवत्तिट्ठाने भिक्खाचारगोचरे सतिसम्पज्जयोगतो कुसलो छेको । तेनाह “समाधिस्स असप्पाये अनुपकारके धम्मे वज्जेत्वा”तिआदि । पठमज्झानादिसमाधिं अभिनीहरितुन्ति पठमज्झानादिसमाधिं विसेसभागियताय अभिनीहरितुं उपनेतुं ।

हिमवन्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. अनुस्सतिट्ठानसुत्तवण्णना

२५. पञ्चमे अनुस्सतिकारणानीति अनुस्सतियो एव दिट्ठधम्मिकसम्परायिकादिहितसुखानं हेतुभावतो कारणानि । निक्खन्तन्ति निस्सटं । मुत्तन्ति विस्सट्ठं । वुट्ठितन्ति अपेतं । सब्बमेतं विक्खम्भनमेव सन्धाय वदति । गेधम्हाति पञ्चकामगुणतो । इदम्पीति बुद्धानुस्सतिवसेन लद्धं उपचारज्ज्ञानमाह । आरम्भणं करित्वाति पच्चयं करित्वा, पादकं कत्वाति अत्थो ।

अनुस्सतिट्ठानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. महाकच्चानसुत्तवण्णना

२६. छट्ठे सम्भाधेति वा तण्हासंकिलेसादीनं सम्पीळे सङ्करे घरावासे । ओकासा वुच्चन्तीति मग्गफलसुखाधिगमाय ओकासभावतो ओकासाति वुच्चन्ति । ओकासाधिगमोति लोकुत्तरधम्मस्स अधिगमाय अधिगन्तब्बओकासो । विसुज्झनत्थायाति रागादीहि मलेहि अभिज्झाविसमलोभादीहि च उपक्किलिट्ठचित्तानं विसुद्धत्थाय । सा पनायं चित्तस्स विसुद्धिं सिज्झमाना यस्मा सोकादीनं अनुपादाय संवत्तति, तस्मा वुत्तं “सोकरिदेवानं समतिक्कमाया”तिआदि । तत्थ सोचनं जातिव्यसनादिनिमित्तं चेतसो सन्तापो अन्तोतापो अन्तोनिज्झानं सोको, जातिव्यसनादिनिमित्तमेव सोचिकता । “कहं एकपुत्तका”तिआदिना (म० नि० २.३५३-३५४; सं० नि० २.६३) परिदेवनवसेन लपनं परिदेवो । समतिक्कमनत्थायाति पहानाय । आयतिं अनुप्पज्जनज्झि इध समतिक्कमो । दुक्खदोमनस्सानं अत्थङ्गमायाति कायिकदुक्खस्स च चेतसिकदोमनस्सस्स चाति इमेसं द्विन्नं अत्थङ्गमाय, निरोधायाति अत्थो । जायति निच्छयेन कमति निब्बानं, तं वा जायति पटिविज्झति एतेनाति जायो, अरियमग्गो । इध पन सह पुब्बभागेन अरियमग्गो गहितोति आह “सहविपस्सनकस्स मग्गस्स अधिगमनत्थाया”ति । अपच्चयपरिनिब्बानस्साति अनुपादिसेसनिब्बानं सन्धाय वदति । पच्चयवसेन अनुप्पन्नं असङ्खतं अमत्तधातुमेव । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

महाकच्चानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. पठमसमयसुत्तवण्णना

२७. सत्तमे वट्ठेतीति मनसो विवट्ठनिस्सितं वट्ठिं आवहति । मनोभावनीयोति वा मनसा भावितो सम्भावितो । यज्ज आवज्जतो मनसि करोतो चित्तं विनीवरणं होति । इमस्मिं पक्खे कम्मसाधनो सम्भावनत्थो भावनीय-सद्दो । “थिनमिद्धविनोदनकम्मट्ठान”न्ति वत्त्वा तदेव विभावेन्तो “आलोकसज्जं वा”तिआदिमाह । वीरियारम्भवत्थुआदीनं वाति एत्थ आदि-सद्देन इध अवुत्तानं अतिभोजने निमित्तग्गाहादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । वुत्तज्जेतं “छ धम्मा थिनमिद्धस्स पहानाय संवत्तन्ति अतिभोजने निमित्तग्गाहो, इरियापथसम्परिवत्तनता, आलोकसज्जामनसिकारो, अब्भोकासवासो, कल्याणमित्तता, सप्पायकथा”ति (इतिवु० अट्ठ० १११) । अन्तरायसद्दपरियायो इध अन्तरा-सद्दोति आह “अनन्तरायेना”ति ।

पठमसमयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. दुतियसमयसुत्तवण्णना

२८. अट्टमे मण्डलसण्ठानमाळसङ्खेपेन कता भोजनसाला मण्डलमाळाति अधिप्पेताति आह “भोजनसालाया”ति । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

दुतियसमयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. उदायीसुत्तवण्णना

२९. नवमे दिट्ठधम्मो वुच्चति पच्चक्खो अत्तभावोति आह “इमस्मिंयेव अत्तभावे”ति । सुखविहारत्थायाति निक्किलेसताय निरामिसेन सुखेन विहारत्थाय । आलोकसज्जं मनसि करोतीति । सूरियचन्दपज्जोतमणिउक्काविज्जुआदीनं आलोको दिवा रत्तिञ्च उपलब्धो, यथालब्धवसेनेव आलोकं मनसि करोति, चित्ते ठपेति । तथा च नं मनसि करोति, यथास्स सुभावितालोककसिणस्स विय कसिणालोको यथिच्छकं यावदिच्छकञ्च सो आलोको रत्तियं उपतिट्ठति । येन तत्थ दिवासज्जं ठपेति, दिवारिव विगतथिनमिद्धो होति । तेनाह “यथा दिवा तथा रत्ति”न्ति । दिवाति सज्जं ठपेतीति वुत्तनयेन मनसि कत्वा दिवारिव सज्जं उप्पादेति । यथानेन दिवा...पे०... तथेव तं मनसि करोतीति यथानेन दिवा उपलब्धो सूरियालोको, एवं रत्तिमि दिवा दिट्ठाकारेनेव तं आलोकं मनसि करोति । यथा चनेन रत्ति...पे०... मनसि करोतीति यथा रत्तियं चन्दालोको उपलब्धो, एवं दिवापि रत्तिं दिट्ठाकारेनेव तं आलोकं मनसि करोति, चित्ते ठपेति । विवटेनाति थिनमिद्धेन अपिहितत्ता विवटेन । अनोनद्धेनाति असज्जदितेन । सहोभासकन्ति सज्जाणोभासं । दिब्बचक्खुजाणं रूपगतस्स दिब्बस्स इतरस्स च दस्सनट्ठेन इध जाणदस्सनन्ति अधिप्पेतन्ति आह “दिब्बचक्खुसङ्गातस्सा”तिआदि ।

उद्धं जीवितपरियादानाति जीवितक्खयतो उपरि मरणतो परं । समुग्गतेनाति उट्ठितेन । धुमात्ताति उद्धं उद्धं धुमात्ता सूनत्ता । सेतरत्तेहि विपरिभिन्नं विमिस्सितं नीलं, पुरिमवण्णविपरिणामभूतं वा नीलं विनीलं, विनीलमेव विनीलकन्ति क-कारेन पदवड्ढनमाह अनत्थन्तरतो यथा “पीतकं लोहितक”न्ति । पटिकूलत्ताति जिगुच्छनीयत्ता । कुच्छितं विनीलं विनीलकन्ति कुच्छनत्थो वा अयं क-कारोति दस्सेतुं वुत्तं यथा “पापको कित्तिसद्दो अब्भुग्गच्छती”ति (दी० नि० ३.३१६; अ० नि० ५.२१३) । परिभिन्नट्ठानेहि काकधङ्कादीहि । विस्सन्दमानं पुब्बन्ति विस्सवन्तपुब्बं, तहं तहं पग्घरन्तपुब्बन्ति अत्थो । तथाभावन्ति विस्सन्दमानपुब्बतं ।

सो भिक्खूति यो “पस्सेय्य सरीरं सीवथिकाय छड्ढित”न्ति वुत्तो, सो भिक्खु । उपसंहरति सदिसतं । अयम्पि खोतिआदि उपसंहरणाकारदस्सनं । आयूति रूपजीवितन्द्रियं । अरूपजीवितन्द्रियं पनेत्थ विज्जाणगतिकमेव । उस्माति कम्मजतेजो । एवंपूतिकसभावोति एवं अतिविय पूतिसभावो आयुआदिविगमे वियाति अधिप्पायो । एदिसो भविस्सतीति एवंभावीति आह “एवमेवं उद्धुमातादिभेदो भविस्सती”ति ।

लुज्जित्वा लुज्जित्वाति उप्पाटेत्वा उप्पाटेत्वा । सेसावसेसमंसलोहितयुत्तन्ति सब्बसो अक्खादितत्ता तहं तहं सेसेन अप्पावसेसेन मंसलोहितेन युत्तं । अज्जेन हत्थट्ठिकन्ति अविसेसेन हत्थट्ठिकानं विप्पकिण्णता जोतिताति अनवसेसतो तेसं विप्पकिण्णतं दस्सेन्तो “चतुसट्ठिभेदम्पी”तिआदिमाह । तेरोवस्सिकानीति तिरोवस्सगतानि । तानि पन संवच्छरं वीतिवत्तानि होन्तीति आह “अतिक्कन्तसंवच्छरानी”ति । पुराणताय घनभावविगमेन विचुण्णता इध पूतिभावो । सो यथा होति, तं दस्सेन्तो “अब्भोकासे”तिआदिमाह । अनेकधातूनन्ति चक्खुधातुआदीनं, कामधातुआदीनं वा । सतिया च जाणस्स च अत्थायाति “अभिक्कन्ते पटिक्कन्ते सम्पजानकारी होती”तिआदिना (दी० नि० १.२१४; २.३७६; म० नि०

१.१०९) वुत्ताय सत्तट्ठानिकाय सतिया चेव तंसम्पयुत्तजाणस्स च अत्थाय ।

उदायीसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. अनुत्तरियसुत्तवण्णना

३०. दसमे निहीनन्ति लामकं, किलिडुं वा । गामवासिकानन्ति बालानं । पुथुज्जनानं इदन्ति पोथुज्जनिकं । तेनाह “पुथुज्जनानं सन्तक”न्ति, पुथुज्जनेहि सेवितब्बत्ता तेसं सन्तकन्ति वुत्तं होति । अनरियन्ति न निदोसं । निदोसट्ठो हि अरियट्ठो । तेनाह “न उत्तमं न परिसुद्ध”न्ति । अरियेहि वा न सेवितब्बन्ति अनरियं । अनत्थसंहितन्ति दिट्ठधम्मिकसम्परायिकादिविविधविपुलानत्थसहितं । तादिसञ्च अत्थसन्निस्सितं न होतीति आह “न अत्थसन्निस्सित”न्ति । न वट्ठे निब्बिन्दनत्थायाति चतुसच्चकम्मट्ठानाभावतो । असति पन वट्ठे निब्बिदाय विरागादीनं असम्भवोयेवाति आह “न विरागाया”तिआदि ।

अनुत्तमं अनुत्तरियन्ति आह “एतं अनुत्तर”न्ति । हत्थिस्मिन्ति निमित्तत्थे भुम्मन्ति आह “हत्थिनिमित्तं सिक्खितब्ब”न्ति । हत्थिविसयत्ता हत्थिसन्निस्सितत्ता च हत्थिसिप्पं “हत्थी”ति गहेत्वा “हत्थिस्मिम्पि सिक्खती”ति वुत्तं । तस्मा हत्थिसिप्पे सिक्खतीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

लिङ्गव्यत्तयेन विभत्तिव्यत्तयेन पारिचरियेति वुत्तन्ति आह “पारिचरियाय पच्चुपट्ठिता”ति । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

अनुत्तरियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

अनुत्तरियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

४. देवतावग्गो

१-४. सेखसुत्तादिवण्णना

३१-३४. चतुत्थस्स पठमे सेखानं पटिलद्धगुणस्स परिहानि नाम नत्थीति आह “उपरूपरिगुणपरिहानाया”ति, उपरूपरिलद्धब्बानं मग्गफलानं परिहानाय अनुप्पादायाति अत्थो । ततियादीनि उत्तानत्थानेव ।

सेखसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

५. विज्जाभागियसुत्तवण्णना

३५. पञ्चमे सम्पयोगवसेन विज्जं भजन्ति, सहजातअज्जमज्जनिस्सयसम्पयुत्तअत्थिअविगतादिपच्चयवसेन ताय सह एकीभावं गच्छन्तीति विज्जाभागिया । अथ वा विज्जाभागे विज्जाकोट्ठासे वत्तन्ति विज्जासभागायाय तदेकदेसे विज्जाकोट्ठासे पवत्तन्तीति विज्जाभागिया । तत्थ विपस्सनाजाणं, मनोमयिद्धि, छ अभिज्जाति अट्ठ विज्जा । पुरिमेन अत्थेन ताहि सम्पयुत्तधम्मा विज्जाभागिया । पच्छिमेन अत्थेन तासु या काचि एकाव विज्जा विज्जा, सेसा विज्जाभागिया ।

एवं विज्जापि विज्जाय सम्पयुत्तधम्मापि “विज्जाभागिया” त्वेव वेदितव्वा । इध पन विपस्सनाजाणसम्पयुत्ता सज्जाव विज्जाभागियाति आगता, सज्जासीसेन सेससम्पयुत्तधम्मापि वुत्ता एवाति दट्ठब्बं । **अनिच्चानुपस्सनाजाणेति** अनिच्चानुपस्सनाजाणे निस्सयपच्चयभूते उप्पन्नसज्जा, तेन सहगताति अत्थो । सेसेसुपि एसेव नयो ।

विज्जाभागियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. विवादमूलसुत्तवण्णना

३६. छट्ठे कोधनोति कुज्झनसीलो । यस्मा सो अप्पहीनकोधताय अधिगतकोधो नाम होति, तस्मा “**कोधेन समन्नागतो**”ति आह । उपनाहो एतस्स अत्थीति **उपनाही**, उपनय्हनसीलोति वा **उपनाही** । विवादो नाम उप्पज्जमानो येभुय्येन पठमं द्विन्नं वसेन उप्पज्जतीति वुत्तं “**द्विन्नं भिक्खूनं विवादो**”ति । सो पन यथा बहूनं अनत्थावहो होति, तं निदस्सनमुखेन निदस्सेन्तो “**कथ**”न्तिआदिमाह । **अब्भन्तरपरिसायाति** परिसब्भन्तरे ।

गुणमक्खनाय पवत्तोपि अत्तनो कारकं गूथेन पहरन्तिं गूथो विय पठमतरं मक्खेतीति मक्खो, सो एतस्स अत्थीति **मक्खी** । पळासतीति पळासो, परस्स गुणे डंसित्वा विय अपनेतीति अत्थो । सो एतस्स अत्थीति **पळासी** । पळासी पुगलो हि दुतियस्स धुरं न देति, समं हरित्वा अतिवदति । तेनाह “**युगगाहलक्खणेन पळासेन समन्नागतो**”ति । इस्सतीति **इस्सुकी** । मच्छरायतीति मच्छरं, तं एतस्स अत्थीति **मच्छरी** । सठयति न सम्मा भासतीति **सठो** अज्जथा सन्तं अत्तानं अज्जथा पवेदनतो । माया एतस्स अत्थी **मायावी** । मिच्छा पापिका विज्जुगरहिता एतस्स दिट्ठीति **मिच्छादिट्ठि**, कम्मपथपरियापन्नाय “**नत्थि दिन्न**”न्तिआदिवत्थुकाय मिच्छत्तपरियापन्नाय अनिय्यानिकाय दिट्ठिया समन्नागतोति अत्थो । तेनाह “**नत्थिकवादी**”तिआदि ।

सं अत्तनो दिट्ठिं, सयं वा अत्तना यथागहितं परामसति, सभावं अतिक्कमित्वा परतो आमसतीति **सन्दिट्ठीपरामासी** । आधानं दळ्हं गण्हातीति **आधानग्गाही**, दळ्हग्गाही, “**इदमेव सच्च**”न्ति थिरग्गाहीति अत्थो । युत्तं कारणं दिस्वाव लद्धिं पटिनिस्सज्जतीति पटिनिस्सग्गी, दुक्खेन किच्छेन कसिरेन बहुमि कारणं दस्सेत्वा न सक्का पटिनिस्सग्गं कातुन्ति **दुप्पटिनिस्सग्गी** । यो अत्तनो उप्पन्नदिट्ठिं “**इदमेव सच्च**”न्ति दळ्हं गणित्वा अपि बुद्धादीहि कारणं दस्सेत्वा वुच्चमानो न पटिनिस्सज्जति । तस्सेतं अधिवचनं । तादिसो हि पुगलो यं यदेव धम्मं वा अधम्मं वा सुणाति, तं सब्बं “**एवं अम्हाकं आचरियेहि कथितं, एवं अम्हेहि सुत**”न्ति कुम्भोव अङ्गानि सके कपाले अन्तोयेव समोदहति । यथा हि कच्छपो अत्तनो हत्थपादादिके अङ्गे केनचि घटिते सब्बानि अङ्गानि अत्तनो कपालेयेव समोदहति, न बहि नीहरति, एवमयमि “**न सुन्दरो तव गाहो, छट्ठेहि न**”न्ति वुत्तो तं न विस्सज्जति, अन्तोयेव अत्तनो हदये एव ठपेत्वा विचरति, कुम्भीलग्गाहं गण्हाति । यथा सुसुमारा गहितं न पटिनिस्सज्जन्ति, एवं गण्हाति ।

विवादमूलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. छळङ्गदानसुत्तवण्णना

३७. सत्तमे दक्खन्ति वड्ढन्ति एतायाति **दक्खिणा**, परिच्चागमयं पुज्जं, तस्सूपकरणभूतो देय्यधम्मो च । इध पन देय्यधम्मो अधिप्पेतो । तेनेवाह “**दक्खिणं पतिट्ठापेती**”ति । **इतो उट्ठितेनाति** इतो खेत्ततो उप्पन्नेन । रागो विनयति एतेनाति **रागविनयो**, रागस्स समुच्छेदिका पटिपदा । तेनाह “**रागविनयपटिपदं पटिपन्ना**”ति ।

“पुब्बेव दाना सुमनो”ति आदिगाथाय पुब्बेव दाना मुञ्चचेतनाय पुब्बे दानूपकरणसम्भरणतो पट्टाय सुमनो “सम्पत्तीनं निदानं अनुगामिकदानं दस्सामी”ति सोमनस्सितो भवेय्य । ददं चित्तं पसादयेति ददन्तो देय्यधम्मं दक्खिण्येय्यहत्थे पतिट्ठापेन्तो “असारतो धनतो सारादानं करोमी”ति अत्तनो चित्तं पसादेय्य । दत्त्वा अत्तमनो होतीति दक्खिण्येय्यानं देय्यधम्मं परिच्चजित्वा “पण्डितपञ्जत्तं नाम मया अनुद्धितं, अहो साधु सुद्धू”ति अत्तमनो पमुदितो पीतिसोमनस्सजातो होति । एसाति या अयं पुब्बचेतना मुञ्चचेतना अपरचेतनाति इमासं कम्मफलानं सद्धानुगतानं सोमनस्सपरिगगहितानं तिविधानं चेतनानं पारिपूरी, एसा ।

सीलसञ्जमेनाति कायिकवाचसिकसंवरान् । हत्थपादेति दक्खिण्येय्यानं हत्थपादे । मुखं विक्खालेत्वाति तेसंयेव मुखं विक्खालेत्वा, अत्तनाव मुखोदकं दत्त्वाति अधिष्पायो ।

छळङ्गदानसुत्तवण्णना निद्धिता ।

८-११. अत्तकारीसुत्तादिवण्णना

३८-४१. अट्ठमे कुसलकिरियाय आदिआरम्भभावेन पवत्तवीरियं ठितसभावताय सभावधारणट्ठेन धातूति वुत्तन्ति आह — “आरम्भधातूति आरभनवसेन पवत्तवीरियं”न्ति । लद्धासेवनं वीरियं बलप्पत्तं हुत्वा पटिपक्खे विधमतीति आह “निक्कमधातूति कोसज्जतो निक्खमनसभावं वीरियं”न्ति । परक्कमनसभावोति अधिमत्ततरानं पटिपक्खधम्मानं विधमनसमत्थताय पटुपटुतरभावेन परं परं ठानं अक्कमनसभावो । नवमादीसु नत्थि वत्तब्बं ।

अत्तकारीसुत्तादिवण्णना निद्धिता ।

१२. नागितसुत्तवण्णना

४२. द्वादसमे माहं नागित यसेन समागमन्ति मा अहं यसेन समागमनं पत्थेमि । मा च मया यसोति यसो च मया मा समागच्छतूति अत्थो । इमिना अत्तनो लाभसक्कारेण अनत्थिकतं विभावेति । पञ्चहि विमुत्तीहीति तदङ्गविमुत्तिआदीहि पञ्चहि विमुत्तीहि । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

नागितसुत्तवण्णना निद्धिता ।

देवतावग्गवण्णना निद्धिता ।

५. धम्मिकवग्गो

१. नागसुत्तवण्णना

४३. पञ्चमस्स पठमे परिसिञ्चितुन्ति (म० नि० अट्ठ० १.२७२) यो चुण्णमत्तिकादीहि गत्तानि उब्बट्ठेन्तो मल्लकमुट्ठादीहि वा घंसन्तो नहायति, सो “नहायती”ति वुच्चति । यो तथा अकत्वा पकतियाव नहायति, सो “परिसिञ्चती”ति वुच्चति । भगवतो च सरीरे तथा हरितब्बं रजोजल्लं नाम नुपलिम्पति अच्छ्छविभावतो, उतुग्गहणत्थं

पन भगवा केवलं उदके ओतरति । तेनाह “**गत्तानि परिसिञ्चितु**”न्ति ।

पुब्बकोट्टकोति पाचीनकोट्टको । सावत्थियं किर जेतवनविहारो कदाचि महा, कदाचि खुद्धको । तथा हि सो विपस्सिस्स भगवतो काले योजनिको अहोसि, सिखिस्स तिगावुतो, वेस्सभुस्स अट्टयोजनिको, ककुसन्धस्स गावुतप्पमाणो, कोणागमनस्स अट्टगावुतप्पमाणो, कस्सपस्स वीसतिउसभप्पमाणो, अम्हाकं भगवतो काले अट्टकरीसप्पमाणो जातो । तम्पि नगरं तस्स विहारस्स कदाचि पाचीनतो होति, कदाचि दक्खिणतो, कदाचि पच्छिमतो, कदाचि उत्तरतो । जेतवनगन्धकुटियं पन चतुन्नं मज्जपादानं पतिट्ठितट्ठानं अचलमेव । चत्तारि हि अचलचेतियट्ठानानि नाम महाबोधिपल्लङ्कट्ठानं, इसिपतने धम्मचक्कप्पवत्तनट्ठानं, सङ्कस्सनगरे देवोरोहनकाले सोपानस्स पतिट्ठानट्ठानं, मज्जपादट्ठानन्ति । अयं पन पुब्बकोट्टको कस्सपदसबलस्स वीसतिउसभविहारकाले पाचीनद्वारकोट्टको अहोसि । सो इदानी “**पुब्बकोट्टको**”त्वेव पज्जायति ।

कस्सपदसबलस्स काले अचिरवती नगरं परिक्षिपित्वा सन्दमाना पुब्बकोट्टकं पत्वा उदकेन भिन्दित्वा महन्तं उदकरहदं मापेसि समतित्तिकं अनुपुब्बगम्भीरं । तत्थ एकं रज्जो न्हानतित्थं, एकं नागरानं, एकं भिक्खुसङ्घस्स, एकं बुद्धानन्ति एवं पाटिएक्कानि न्हानतित्थानि होन्ति रमणीयानिविप्पकिण्णरजतपट्टसदिसवालुकानि । इति भगवता आयस्मता आनन्देन सद्धिं येन अयं एवरूपो पुब्बकोट्टको, तेनुपसङ्गमि गत्तानि परिसिञ्चितुं । अथायस्मा आनन्दो उदकसाटिकं उपनामेसि । भगवा सुरत्तदुपट्टं अपनेत्वा उदकसाटिकं निवासेसि । थेरो दुपट्टेन सद्धिं महाचीवरं अत्तनो हत्थगतं अकासि । भगवा उदकं ओतरि, सहोतरणेनेवस्स उदके मच्छकच्छपा सब्बे सुवण्णवण्णा अहेसुं, यन्तनाळिकाहि सुवण्णरसधारानि सिञ्चनकालो विय सुवण्णपटप्पसारणकालो विय च अहोसि । अथ भगवतो न्हानवत्तं दस्सेत्वा पच्चुत्तिण्णस्स थेरो सुरत्तदुपट्टं उपनामेसि । भगवा तं निवासेत्वा विज्जुल्लतासदिसं कायबन्धनं बन्धित्वा महाचीवरं अन्तन्तेन संहरित्वा पदुमगम्भसदिसं कत्वा उपनीतं द्वीसु कण्णेसु गहेत्वा अट्ठासि । तेन वुत्तं “**पुब्बकोट्टके गत्तानि परिसिञ्चित्वा एकचीवरो अट्ठासी**”ति ।

एवं ठितस्स पन भगवतो सरीरं विकसितपदुमपुप्फसदिसं सब्बपालिफुल्लं पारिच्छत्तकं, तारामरीचिविकसितज्ज गगनतलं सिरिया अवहसमानं विय विरोचित्थ, ब्यामप्पभापरिक्खेपविलासिनी चस्स द्वत्तिसवरलक्खणमाला गन्थित्वा ठपिता द्वत्तिस चन्दिमा विय, द्वत्तिस सूरिया विय, पटिपाटिया ठपितद्वत्तिसचक्कवत्तिद्वत्तिसदेवराजद्वत्तिसमहाब्रह्मानो विय च अतिविय विरोचित्थ । यस्मा च भगवतो सरीरं सुधन्तचामीकरसमानवण्णं, सुपरिसोधितपवाळरुचिरतोरणं, सुविसुद्धनीलरतनावलिसदिसकेसतनुरुहं, तस्मा तहं तहं विनिग्गतसुजातजातिहिङ्गुलकरसूपसोभितं उपरि सतमेघरतनावलिसुच्छादितं जङ्गममिव कनकगिरिसिखरं विरोचित्थ । तस्मिज्ज समये दसबलस्स सरीरतो निक्खमित्वा छब्बण्णरस्मियो समन्ततो असीतिहत्थप्पमाणे पदेसे आधावन्ती विधावन्ती रतनावलिरतनदामरतनचुण्णविप्पकिण्णं विय पसारितरतनचित्तकज्जनपट्टमिव आसिञ्चमानलाखारसधाराचित्तमिव उक्कासतनिपातसमाकुलमिव निरन्तरविप्पकिण्णकणिकारकिङ्किणिकपुप्फमिव वायुवेगसमुद्धतचिनपिट्टचुण्णरज्जितमिव इन्द्रधनुविज्जुल्लतावितानसन्थतमिव च गगनतलं, तं ठानं पवनज्ज सम्मा फरन्ति । वण्णभूमि नामेसा । एवरूपेसु ठानेसु बुद्धानं सरीरवण्णं वा गुणवण्णं वा चुण्णियपदेहि वा गाथाहि वा अत्थज्ज उपमायो च कारणानि च आहरित्वा पटिबलेन धम्मकथिकेन पूरेत्वा कथेतुं वट्ठति । एवरूपेसु हि ठानेसु धम्मकथिकस्स थामो वेदितब्बो । **पुब्बसदिसानि कुरुमानो**ति निरुदकानि कुरुमानो, सुक्खापयमानोति अत्थो । सोदके गत्ते चीवरं पारुपन्तस्स हि चीवरे कण्णिकानि उट्ठहन्ति, परिक्खारभण्डं दुस्सति, बुद्धानं पन सरीरे रजोजल्लं न उपलिम्पति, पदुमपत्ते उक्खित्तउदकबिन्दु विय उदकं विनिवट्टेत्वा

गच्छति । एवं सन्तेपि सिक्खागारवताय भगवा “पब्बजितवत्तं नामेत”न्ति महाचीवरं उभोसु कण्णेसु गहेत्वा पुरतो कायं पटिच्छादेत्वा अट्ठासि ।

ताळितञ्च वादितञ्च ताळितवादितं, तूरियानं ताळितवादितं तूरियताळितवादितं । महन्तञ्च तं तूरियताळितवादितञ्चाति **महातूरियताळितवादितं** । तेनाह “**महन्तेना**”तिआदि । अथ वा भेरिमुदिङ्गपणवादितूरियानं ताळितं वीणावेळुगोमुखिआदीनं वादितञ्च **तूरियताळितवादितन्ति** वा एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

अभिज्जापारं गतोति **अभिज्जापारगू** । एवं सेसेसुपि । सो हि भगवा सब्बधम्मो अभिजानन्तो गतोति **अभिज्जापारगू** । तेसु पञ्चुपादानक्खन्धे परिजानन्तो गतोति **परिज्जापारगू** । सब्बकिलेसे पजहन्तो गतोति **पहानपारगू** । चत्तारो मग्गे भावेन्तो गतोति **भावनापारगू** । निरोधं सच्छिकरोन्तो गतोति **सच्छिकिरियापारगू** । सब्बसमापत्तिं समापज्जन्तो गतोति **समापत्तिपारगू** । **सुब्रह्मदेवपुत्तादयो**ति एत्थ सो किर देवपुत्तो अच्छरासङ्घपरिवुत्तो नन्दनकीळितं कत्वा पारिच्छत्तकमूले पज्जत्तासने निसीदि । तं पञ्चसता परिवारेत्वा निसिन्ना, पञ्चसता रुक्खं अभिरुहत्वा मधुरस्सरेन गायित्वा पुष्फानि पातेन्ति । तानि गहेत्वा इतरा एकतोवण्टिकमालाव गन्थेन्ति । अथ रुक्खं अभिरुह्वा उपच्छेदकवसेन एकप्पहारेनेव कालं कत्वा अवीचिम्हि निब्बत्ता महादुक्खं अनुभवन्ति । अथ काले गच्छन्ते देवपुत्तो “इमासं नेव सद्दो सुय्यति, न पुष्फानि पातेन्ति, कहं नु खो गता”ति आवज्जेन्तो निरये निब्बत्तभावं दिस्वा पियवत्थुकसोकेन रुप्पमानो चिन्तेसि — “एता ताव यथाक्कम्मेन गता, मय्हं आयुसङ्खारो कित्तको”ति । सो “सत्तमे दिवसे मयापि अवसेसाहि पञ्चसताहि सद्धिं कालं कत्वा तत्थेव निब्बत्तितब्ब”न्ति दिस्वा बलवतरेन सोकेन समप्पितो । “इमं मय्हं सोकं सदेवके लोके अज्जत्र तथागता निब्बापेतुं समत्थो नत्थी”ति चिन्तेत्वा सत्थु सन्तिकं गन्त्वा वन्दित्वा एकमन्तं ठितो —

“निच्चं उत्रस्तमिदं चित्तं, निच्चं उब्बिग्गमिदं मनो ।

अनुप्पन्नेसु किच्छेसु, अथो उप्पतितेसु च ।

सचे अत्थि अनुत्रस्तं, तं मे अक्खाहि पुच्छितो”ति ॥ (सं० नि० १.९८) —

इमं गाथमभासि । भगवापिस्स —

“नाज्जत्र बोज्झा तपसा, नाज्जत्रिन्द्रियसंवरा ।

नाज्जत्र सब्बनिस्सग्गा, सोत्थिं पस्सामि पाणिन”न्ति ॥ (सं० नि० १.९८) —

धम्मं देसेसि । सो देसनापरियोसाने विगतसोको पञ्चहि अच्छरासतेहि सद्धिं सोतापत्तिफले पतिट्ठाय भगवन्तं नमस्समानो अट्ठासि । तं सन्थायेतं वुत्तं “**दुक्खप्पत्ता सुब्रह्मदेवपुत्तादयो**”ति । **आदि**-सद्देन चन्दसूरियदेवपुत्तादयो सङ्गण्हाति । **चतूहि कारणेही**ति आरकत्ता, अरीनं अरानञ्च हतत्ता, पच्चयादीनं अरहत्ता, पापकरणे रहाभावाति इमेहि चतूहि कारणेहि ।

दसविधसंयोजनानीति ओरम्भागियुद्धम्भागियभेदतो दसविधसंयोजनानि । **सब्बे अच्छरुची**ति सब्बसत्ते अतिक्कमित्वा पवत्तरुचि । **अट्ठमकन्ति** सोतापत्तिमग्गट्ठं सन्थाय वदति । **सोतापन्नो**ति फलट्ठो गहितो ।

सोरच्चन्ति “तत्थ कतमं सोरच्चं? यो कायिको अवीतिक्कमो, वाचसिको अवीतिक्कमो, कायिकवाचसिको अवीतिक्कमो, इदं वुच्चति सोरच्चं, सब्बापि सीलसंवरो सोरच्च”न्ति (ध० स० १३४९) वचनतो सुचिसीलं “सोरच्च”न्ति

वृत्तं । करुणाति करुणाब्रह्मविहारमाह । करुणापुब्बभागोति तस्स पुब्बभागं उपचारज्झानं वदति ।

दुविधेन ज्ञानेनाति आरम्मणूपनिज्झानलक्खणूपनिज्झानभेदतो दुविधेन ज्ञानमनेन । पञ्चविधमिच्छाजीववसेनाति कुहनालपनानेमित्तिकतानिप्पेसिकतालाभेनलाभनिजिगीसनतासङ्घात- पञ्चविधमिच्छाजीववसेन । न लिप्पतीति न अल्लीयति अनुसयतो आरम्मणकरणतो वा तण्हादिट्ठिअभिनिवेसाभावतो । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

नागसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. मिगसालासुत्तवण्णना

४४. दुतिये समसमगतियाति क-कारस्स य-कारवसेन निद्वेसोति आह “समभावेनेव समगतिका”ति । भविस्सन्तीति अतीतत्थे अनागतवचनं कतन्ति आह “भविस्सन्तीति जाता”ति । पुराणस्स हि इसिदत्तस्स च समगतिकं सन्धाय सा एवमाह ।

अम्मकाति मातुगामो । उपचारवचनञ्हेतं । इत्थीसु यदिदं अम्मका मातुगामो जननी जनिकाति । तेनाह “इत्थी हुत्वा इत्थिसञ्जाय एव समन्नागता”ति ।

दिट्ठिया पटिविज्झितब्बं अप्पटिविद्धं होतीति अत्थतो कारणतो च पञ्जाय पटिविज्झितब्बं अप्पटिविद्धं होति, निज्जटं निग्गुम्बं कत्वा याथावतो अविदितं होति । समये समये किलेसेहि विमुच्चनकं पीतिपामोज्जं इध सामायिकं म-कारे अकारस्स दीघं कत्वा । तेनाह — “सामायिकम्पि विमुत्तिं न लभतीति कालानुकालं धम्मस्सवनं निस्साय पीतिपामोज्जं न लभती”ति । पमिणन्तीति एत्थ आरम्भत्थो प-सद्धोति आह “तुलेतुं आरभन्ती”ति । पणीतोति विसिद्धो ।

तदन्तरन्ति वचनविपल्लासेन उपयोगत्थे सामिवचनं कतन्ति आह “तं अन्तरं तं कारण”न्ति । लोभस्स अपरापरुप्पत्तिया बहुवचनवसेन “लोभधम्मा”ति वुत्ता । सीलेन विसेसी अहोसि मेथुनधम्मविरतिया समन्नागतत्ता ।

मिगसालासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३-६. इणसुत्तादिवण्णना

४५-४८. ततिये दलिद्धो नाम दुग्गतो, तस्स भावो दालिद्धियं । न एतस्स सकं सापतेय्यन्ति अस्सको, असापतेय्यो । तेनाह “अत्तनो सन्तकेन रहितो”ति । “बुद्धो धम्मो सङ्घो”ति वुत्ते “सम्मासम्बुद्धो भगवा, स्वाक्खातो धम्मो, सुप्पटिपन्नो सङ्घो”ति केनचि अकम्पियभावेन ओकप्पनं रतनत्तयगुणे ओगाहेत्वा कप्पनं ओकप्पनसद्धा नाम । “इदं अकुसलं कम्मं नो सकं, इदं पन कम्मं सक”न्ति एवं ब्यतिरेकतो अन्वयतो च कम्मस्सकतजाननपञ्जा कम्मस्सकतपञ्जा । तिविधज्झि दुच्चरितं अत्तना कतम्पि सककम्मं नाम न होति अत्थभज्जनतो । सुचरितं सककम्मं नाम अत्थजननतो । इणादानस्मिन्ति पच्चत्तवचनत्थे एतं भुम्मन्ति आह “इणग्गहणं वदामी”ति ।

कटग्गाहोति कतं सब्बसो सिद्धमेव कत्वा गहणं । सो पन विजयलाभो होतीति आह “जयग्गाहो”ति । हिरिमनो

एतस्साति **हिरिमनो**ति आह “**हिरिसम्पयुत्तचित्तो**”ति, पापजिगुच्छनलक्खणाय हिरिया सम्पयुत्तचित्तोति अत्थो । ओत्तप्पति उब्बिज्जति भायति सीलेनाति **ओत्तप्पी**, ओत्तप्पेन समन्नागतो । **निरामिसं सुखन्ति** ततियज्झानसुखं दूरसमुस्सारितकामामिसत्ता । **उपेक्खन्ति** चतुत्थज्झानुपेक्खं, न यं किञ्चि उपेक्खावेदनन्ति आह “**चतुत्थज्झानुपेक्ख**”न्ति । **आरद्धवीरियो**ति पग्गहितपरिपुण्णकायिकचेतसिकवीरियोति अत्थो । यो गणसङ्गणिकं विनोदेत्वा चतूसु इरियापथेसु अट्ठआरम्भवत्थुवसेन एको होति, तस्स कायिकं वीरियं आरद्धं नाम होति । चित्तसङ्गणिकं विनोदेत्वा अट्ठसमापत्तिवसेन एको होति । गमने उप्पन्नकिलेसस्स ठानं पापुणितुं न देति, ठाने उप्पन्नकिलेसस्स निसज्जं, निसज्जाय उप्पन्नकिलेसस्स सयनं पापुणितुं न देति, उप्पन्नद्वानेयेव किलेसे निग्गणहाति । अयं चेतसिकं वीरियं आरद्धं नाम होति । पटिपक्खदूरीभावेन सेट्ठेन च एको उदेतीति एकोदि, एकग्गता । तस्स योगतो एकग्गचित्तो इध **एकोदि** । पटिपक्खतो अत्तानं निपाति, तं वा निपयति विसोसेतीति **निपको** । अज्जतरं कायादिभेदं आरम्भणं सातिसयाय सतिया सरतीति **सतो** । तेनाह “**एकग्गचित्तो**”तिआदि ।

अकुप्पा मे विमुत्तीति मय्हं अरहत्तफलविमुत्ति अकुप्पताय अकुप्पारम्मणताय च अकुप्पा । सा हि रागादीहि न कुप्पतीति अकुप्पतायपि अकुप्पा । अकुप्पं निब्बानमस्सा आरम्भणन्ति अकुप्पारम्मणतायपि अकुप्पा । तेनेवाह “**अकुप्पारम्मणत्ता**”तिआदि । **भवसंयोजनानन्ति** कामरागपटिघमानदिट्ठिविचिकिच्छासीलब्धतपरामासभवरागइस्सामच्छरिय- अविज्जासङ्घातानं दसन्नं संयोजनानं । इमानि हि सत्ते भवेसु संयोजेन्ति उपनिबन्धन्ति भवाभवेन संयोजेन्ति, तस्मा भवसंयोजनानीति वुच्चन्ति । **खीणासवो उत्तमअण्णो** किलेसइणानं अभावतो । अज्जे हि सत्ता याव न किलेसा पहीयन्ति, ताव सइणा नाम असेरिविहारभावतो । चतुत्थादीनि उत्तानत्थानि ।

इणसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

७. खेमसुत्तवण्णना

४९. सत्तमे वुत्थब्रह्मचरियवासोति निवुत्थब्रह्मचरियवासो । **कतकरणीयो**ति एत्थ **करणीयन्ति** परिज्जापहानभावनासच्छिकिरियमाह । तं पन यस्मा चतूहि मग्गेहि पच्चेकं चतूसु सच्चेसु कत्तब्बत्ता सोळसविधं वेदितब्बं । तेनाह “**चतूहि मग्गेहि कत्तब्ब**”न्ति । खन्धकिलेसअभिसङ्खारसङ्घाता तयो ओसीदापनट्ठेन भारा वियाति भारा । ते ओहिता ओरोपिता निक्खित्ता पातिता एतेनाति **ओहितभारो** । तेनाह “**खन्धभारं...पे०... ओतारेत्वा ठितो**”ति । अनुप्पत्तो सदत्थन्ति **अनुप्पत्तसदत्थो** । **सदत्थो**ति च सकत्थमाह क-कारस्स द-कारं कत्वा । एत्थ हि अरहत्तं अत्तनो योनिमोमनसिकारायत्तत्ता अत्तूपनिबन्धट्ठेन ससन्तानपरियापन्नत्ता अत्तानं अविजहनट्ठेन अत्तनो उत्तमत्थेन च अत्तनो अत्थत्ता “**सकत्थो**”ति वुच्चति । तेनाह “**सदत्थो वुच्चति अरहत्त**”न्ति । **सम्मदज्जा विमुत्तो**ति सम्मा अज्जाय विमुत्तो, अच्छिन्नभूताय मग्गपज्जाय सम्मा यथाभूतं दुक्खादीसु यो यथा जानितब्बो, तथा जानित्वा विमुत्तोति अत्थो । तेनाह “**सम्मा हेतुना**”तिआदि । **विमुत्तो**ति च द्वे विमुत्तियो सब्बस्स चित्तसंकिलेसस्स मग्गो निब्बानाधिमुत्ति च । निब्बाने अधिमुच्चनं तत्थ निन्नपोणपब्भारताय । अरहा सब्बकिलेसेहि विमुत्तचित्तत्ता चित्तविमुत्तिया विमुत्तो । निब्बानं अधिमुत्तत्ता निब्बाने विमुत्तो । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

खेमसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. इन्द्रियसंवरसुत्तवण्णना

५०. अट्टमे उपनिसीदति फलं एत्थाति कारणं उपनिसा। यथाभूतजाणदस्सनन्ति यथासभावजाननसङ्घातं दस्सनं। एतेन तरुणविपस्सनं दस्सेति। तरुणविपस्सना हि बलवविपस्सनाय पच्चयो होति। तरुणविपस्सनाति नामरूपपरिग्गहे जाणं, पच्चयपरिग्गहे जाणं, सम्मसने जाणं, मग्गामग्गे ववत्थपेत्वा ठितजाणन्ति चतुन्नं जाणानं अधिवचनं। निब्बिन्दति एतायाति निब्बिदा। बलवविपस्सनाति भयतुपट्टाने जाणं आदीनवानुपस्सने जाणं मुच्चितुकम्यताजाणं सङ्घारुपेक्खाजाणन्ति चतुन्नं जाणानं अधिवचनं। पटिसङ्घानुपस्सना पन मुच्चितुकम्यतापक्खिका एव। “याव मग्गामग्गजाणदस्सनविसुद्धि, ताव तरुणविपस्सना”ति हि वचनतो उपक्विलेसविमुत्तउदयब्बयजाणतो बलवविपस्सना। विरज्जति अरियो सङ्घारतो एतेनाति विरागो, अरियमग्गो। अरहत्तफलन्ति उक्कट्टनिद्देसतो वुत्तं। इन्द्रियसंवरस्स सीलरक्खणहेतुत्ता वुत्तं “सीलानुरक्खणइन्द्रियसंवरो कथितो”ति।

इन्द्रियसंवरसुत्तवण्णना निट्ठिता।

९. आनन्दसुत्तवण्णना

५१. नवमे थेरा भिक्खू विहरन्ति बहुस्सुता आगतागमातिआदिपाळिपदेसु इमिनाव नयेन अत्थो दट्टब्बो — सीलादिगुणानं थिरभावप्पत्तिया थेरा। सुत्तगेय्यादि बहु सुतं एतेसन्ति बहुस्सुता। वाचुग्गतधारणेन सम्मदेव गरूनं सन्तिके आगमितभावेन आगतो परियत्तिधम्मसङ्घातो आगमो एतेसन्ति आगतागमा। सुत्तातिधम्मसङ्घातस्स धम्मस्स धारणेन धम्मधरा। विनयधारणेन विनयधरा। तेसंयेव धम्मविनयानं मातिकाय धारणेन मातिकाधरा। तत्थ तत्थ धम्मपरिपुच्छाय परिपुच्छति। तं अत्थपरिपुच्छाय परिपुच्छति वीमंसति विचारेति। इदं, भन्ते, कथं, इमस्स क्वत्थोति परिपुच्छनपज्जनाकारदस्सनं। आविवटज्जेव पाळिया अत्थं पदेसन्तरपाळिदस्सनेन आगमतो विवरन्ति। अनुत्तानीकतज्ज्य युत्तिविभावेन उत्तानीकरोन्ति। कट्ठाट्टानियेसु धम्मेसु संसयुप्पत्तिया हेतुया गण्ठिठ्ठानभूतेसु पाळिपदेसु याथावतो विनिच्छयदानेन कट्ठं पटिविनोदेन्ति।

आनन्दसुत्तवण्णना निट्ठिता।

१०. खत्तियसुत्तवण्णना

५२. दसमे भोगे अधिप्पायो एतेसन्ति भोगाधिप्पाया। पज्जत्थाय एतेसं मनो उपविचरतीति पज्जूपविचारा। पथविया दायत्थाय वा चित्तं अभिनिवेसो एतेसन्ति पथवीभिनिवेसा। मन्ता अधिठ्ठानं पतिट्ठा एतेसन्ति मन्ताधिठ्ठाना। इमिना नयेन सेसपदानिपि वेदितब्बानि। सेसं उत्तानमेव।

खत्तियसुत्तवण्णना निट्ठिता।

११. अप्पमादसुत्तवण्णना

५३. एकादसमे जङ्गलानन्ति एत्थ यो निपिच्छलो न अनूपो निरुदकताय थद्धलूखो भूमिप्पदेसो, सो “जङ्गलो”ति वुच्चति। तब्बहुलताय पन इध सब्बो भूमिप्पदेसो जङ्गलो। तस्मिं जङ्गले जाता भवाति वा जङ्गला, तेसं जङ्गलानं। एवज्झि

नदिचरानम्पि हत्थीनं सङ्गहो कतो होति समोधातब्बानं विय समोधायकानम्पि इध जङ्गलग्गहणेन गहेतब्बतो ।
पथवीतलचारीनन्ति इमिना जलचारिनो च निवत्तेति अदिस्समानपादत्ता । “**पाणान**”न्ति साधारणवचनम्पि
 “**पदजातानी**”ति सद्दन्तरसन्निधानेन विसेसनिविट्ठमेव होतीति आह “**सपादकपाणान**”न्ति । “**मुत्तगत**”न्ति आदीसु (म०
 नि० २.११९; अ० नि० ९.११) गत-सद्दो विय इध **जात**-सद्दो अनत्थन्तरोति आह “**पदजातानीति पदानी**”ति ।
समोधानन्ति समवरोधं, अन्तो गधं वा । तेनाह “**ओधानं उपनिक्खेपं गच्छन्ती**”ति । **कूटङ्गमाति** पारिमन्तेन कूटं
 उपगच्छन्ति । **कूटनिन्नाति** कूटच्छिद्दमग्गे पविसनवसेन कूटे निन्ना । **कूटसमोसरणाति** छिद्दे अनुपविसनवसेन च आहच्च
 अवत्थानेन च कूटे समोदहित्वा ठिता । वण्टे पतमाने सब्बानि भूमियं पतन्तीति आह “**वण्टानुवत्तकानि भवन्ती**”ति ।

अप्पमादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१२. धम्मिकसुत्तवण्णना

५४. द्वादसमे **जातिभूमियन्ति** एत्थ जननं जाति, जातिया भूमि **जातिभूमि**, जातट्ठानं । तं खो पनेतं नेव
 कोसलमहाराजादीनं, न चङ्किब्राह्मणादीनं, न सक्कसुयामसन्तुसितादीनं, न असीतिमहासावकानं, न अज्जेसं सत्तानं
 “**जातिभूमी**”ति वुच्चति । यस्स पन जातदिवसे दससहस्सी लोकधातु
 एकद्धजमालाविष्णकिण्णकुसुमवासचुण्णगणसुगन्धा सब्बपालिफुल्लमिव नन्दनवनं विरोचमाना पदुमिनिपण्णे उदकबिन्दु
 विय अकम्पित्थ, जच्चन्धादीनज्ज रूपदस्सनादीनि अनेकानि पाटिहारियानि पवत्तिं सु । तस्स सब्बज्जुबोधिसत्तस्स
 जातट्ठानं, सातिसयस्स पन जनककपिलवत्थुसन्निस्सयो “**जातिभूमी**”ति वुच्चति । **जातिभूमका उपासकाति**
 जातिभूमिवासिनो उपासका । सन्तनेत्वा सब्बसो तनेत्वा पत्थरित्वा ठितमूलानि **मूलसन्तानकानि** । तानि पन अत्थतो
 मूलानियेवाति आह “**मूलसन्तानकानन्ति मूलान**”न्ति ।

जातदिवसे आवुधानं जोतितत्ता, रज्जो अपरिमितस्स च सत्तकायस्स अनत्थतो परिपालनसमत्थताय च
 “**जोतिपालो**”ति लद्धनामत्ता वुत्तं “**नामेन जोतिपालो**”ति । **गोविन्दोति** गोविन्दियाभिसेकेन अभिसित्तो, गोविन्दस्स ठाने
 ठपनाभिसेकेन अभिसित्तोति अत्थो । तं किर तस्स ब्राह्मणस्स कुलपरम्परागतं ठानन्तरं । तेनाह “**ठानेन**
महागोविन्दो”ति । गवं पज्जज्ज विन्दति पटिलभतीति गोविन्दो, महन्तो गोविन्दोति **महागोविन्दो** । गोति हि पज्जायेतं
 अधिवचनं “**गच्छति अत्थे बुज्झती**”ति कत्वा । महागोविन्दो च अम्हाकं बोधिसत्तोयेव । सो किर दिसम्पतिस्स नाम रज्जो
 पुरोहितस्स गोविन्दब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा अत्तनो पितुस्स च रज्जो च अच्चयेन तस्स पुत्तो रेणु, सहाया चस्स सत्तभू,
 ब्रह्मदत्तो, वेस्सभू, भरतो, द्वे धतरट्ठाति इमे सत्त राजानो यथा अज्जमज्जं न विवदन्ति । एवं रज्जे पतिट्ठापेत्वा तेसं अत्थधम्मे
 अनुसासन्ते जम्बुदीपतले सब्बेसं राजाव रज्जं, ब्रह्माव ब्राह्मणानं, देवोव गहपतिकानं सक्कतो गरुकतो मानितो पूजितो
 अपचितो उत्तमगारवट्ठानं अहोसि । तेन वुत्तं “**रेणुआदीनं सत्तन्नं राजूनं पुरोहितो**”ति । इमेव सत्त भारधारा महाराजानो ।
 वुत्तज्हेतं —

“सत्तभू ब्रह्मदत्तो च, वेस्सभू भरतो सह ।

रेणु द्वे च धतरट्ठा, तदासुं सत्त भारधा”ति ॥ (दी० नि० अट्ठ० २.३०८) ।

रज्जो दिट्ठधम्मिकसम्परायिकत्थानं पुरो विधानतो पुरे संविधानतो **पुरोहितो** । **कोधामगन्धेनाति** कोधसङ्घातेन
 पूतिगन्धेन । करुणा अस्स अत्थीति **करुणन्ति** सपुब्बभागकरुणज्झानं वुत्तन्ति आह “**करुणाय च करुणापुब्बभागे च**

ठिता”ति । यकारो सन्धिवसेन आगतोति आह “येतेति एते”ति । अरहत्ततो पट्टाय सत्तमोति सकदागामी ।
सकदागामिं उपादायाति सकदागामिभावं पटिच्च । सकदागामिस्स हि पञ्चिन्द्रियाणि सकदागामिभावं पटिच्च मुदूनि नाम
होन्ति । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

धम्मिकसुत्तवण्णना निड्डिता ।

धम्मिकवग्गवण्णना निड्डिता ।

पठमपण्णासकं निड्डितं ।

२. दुतियपण्णासकं

६. महावग्गो

१. सोणसुत्तवण्णना

५५. छट्ठस्स पठमे निसीदि भगवा पज्जत्ते आसनेति एत्थ किं तं आसनं पठममेव पज्जत्तं, उदाहु भगवन्तं दिस्वा
पज्जत्तन्ति चे? भगवतो धरमानकाले पधानिकभिक्षूनं वत्तमेतं, यदिदं अत्तनो वसनट्टाने बुद्धासनं पज्जपेत्वाव निसीदनन्ति
दस्सेन्तो आह “पधानिकभिक्षू”तिआदि । बुद्धकाले किर यत्थ यत्थ एकोपि भिक्षु विहरति, सब्बत्थ बुद्धासनं
पज्जत्तमेव होति । कस्मा? भगवा हि अत्तनो सन्तिके कम्मट्टानं गहेत्वा फासुकट्टाने विहरन्ते मनसि करोति — “असुको
मय्हं सन्तिके कम्मट्टानं गहेत्वा गतो, असक्खि नु खो विसेसं निब्बत्तेतुं, नो”ति । अथ नं पस्सति कम्मट्टानं विस्सज्जेत्वा
अकुसलवितक्कं वितक्कयमानं, ततो “कथञ्चि नाम मादिसस्स सत्थु सन्तिके कम्मट्टानं गहेत्वा विहरन्तं इमं कुलपुत्तं
अकुसलवितक्का अधिभवित्वा अनमतगगे वट्टदुक्खे संसारेस्सन्ती”ति तस्स अनुगहत्थं तत्थेव अत्तानं दस्सेत्वा तं
कुलपुत्तं ओवदित्वा आकासं उप्पतित्वा पुन अत्तनो वसनट्टानमेव गच्छति । अथेवं ओवदियमाना ते भिक्षू चिन्तयिंसु
“सत्था अम्हाकं मनं जानित्वा आगन्त्वा अम्हाकं समीपे ठितयेव अत्तानं दस्सेति । तस्मिं खणे, ‘भन्ते, इध निसीदथ
निसीदथा”ति आसनपरियेसनं नाम भारो”ति । ते आसनं पज्जपेत्वाव विहरन्ति । यस्स पीठं अत्थि, सो तं पज्जपेति । यस्स
नत्थि, सो मज्जं वा फलकं वा पासाणं वा वालिकापुज्जं वा पज्जपेति । तं अलभमाना पुराणपण्णानिपि संकट्टित्वा तत्थ
पंसुकूलं पत्थरित्वा ठपेन्ति ।

सत्त सराति — छज्जो, उसभो, गन्धारो, मज्झिमो, पञ्चमो, धेवतो, निसादोति एते सत्त सरा । तयो गामाति —
छज्जगामो, मज्झिमगामो, साधारणगामोति तयो गामा, समूहाति अत्थो । मनुस्सलोके वीणावादना एकेकस्स सरस्स वसेन
तयो तयो मुच्छनाति कत्वा एकवीसति मुच्छना । देवलोके वीणावादना पन समपज्जास मुच्छनाति वदन्ति । तत्थ हि
एकेकस्स सरस्स वसेन सत्त सत्त मुच्छना, अन्तरस्स सरस्स च एकाति समपज्जास मुच्छना । तेनेव
सक्कपज्जसुत्तसंवण्णनायं (दी० नि० अट्ठ० २.३४५) “समपज्जास मुच्छना मुच्छेत्वा”ति पञ्चसिखस्स वीणावादनं
दस्सेन्तेन वुत्तं । ठाना एकूनपज्जासाति एकेकस्सेव सरस्स सत्त सत्त ठानभेदा, यतो सरस्स मण्डलताववत्थानं होति ।
एकूनपज्जासट्टानविसेसो तिस्सो दुवे चतस्सो चतस्सो तिस्सो दुवे चतस्सोति द्वावीसति सुतिभेदा च इच्छिता ।

अतिगाळहं आरद्धन्ति थिनमिद्धछम्भितत्तानं वूपसमत्थं अतिविय आरद्धं । सब्बत्थ नियुत्ता **सब्बत्थिका** । सब्बेन वा लीनुद्धच्चपक्खियेन अत्थेतब्बा **सब्बत्थिका** । समथोयेव **समथनिमित्तं** । एवं सेसेसुपि । **खया रागस्स वीतरागत्ताति** एत्थ यस्मा बाहिरको कामेसु वीतरागो न खया रागस्स वीतरागो सब्बसो अविप्पहीनरागत्ता । विक्खम्भितरागो हि सो । अरहा पन खया एव, तस्मा वुत्तं “**खया रागस्स वीतरागत्ता**”ति । एस नयो दोसमोहेसुपि ।

लाभसक्कारसिलोकं निकामयमानोति एत्थ लब्धति पापुणीयतीति **लाभो**, चतुन्नं पच्चयानमेतं अधिवचनं । सक्कच्चं कातब्बोति **सक्कारो** । पच्चया एव हि पणीतपणीता सुन्दरसुन्दरा अभिसङ्घरित्वा कता “**सक्कारो**”ति वुच्चति, या च परेहि अत्तनो गारवकिरिया, पुप्फादीहि वा पूजा । **सिलोको**ति वण्णभणनं । तं लाभज्ज, सक्कारज्ज, सिलोकज्ज, निकामयमानो, पवत्तयमानोति अत्थो । तेनेवाह “**चतुपच्चयलाभज्ज... पे०... पत्थयमानो**”ति ।

थूणन्ति पसूनं बन्धनत्थाय निखातत्थम्भसङ्घातं थूणं । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

सोणसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

२. फग्गुनसुत्तवण्णना

५६. दुतिये **समधोसी**ति समन्ततो अधोसि । सब्बभागेन परिफन्दनचलनाकारेण अपचितिं दस्सेति । वत्तं किरेतं बाळहगिलानेनपि वुड्डतरं दिस्वा उड्डिताकारेण अपचिति दस्सेतब्बा । तेन पन “**मा चलि मा चली**”ति वत्तब्बो, तं पन चलनं उड्डानाकारदस्सनं होतीति आह “**उड्डानाकारं दस्सेती**”ति । **सन्तिमानि आसनानी**ति पठममेव पज्जत्थासनं सन्धाय वदति । बुद्धकालस्मिज्हि एकस्सपि भिक्खुनो वसनट्टाने — “**सचे सत्था आगच्छिस्सति, आसनं पज्जत्तमेव होतू**”ति अन्तमसो फलकमत्तम्पि पण्णसन्धारमत्तम्पि पज्जत्तमेव । **खमनीयं यापनीयन्ति** कच्चि दुक्खं खमितुं, इरियापथं वा यापेतुं सक्काति पुच्छति । **सीसवेदना**ति कुतोचि निक्खमितुं अलभमानेहि वातेहि समुट्ठापिता बलवतियो सीसवेदना होन्ति ।

फग्गुनसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

२. छळभिजातिसुत्तवण्णना

५७. ततिये **अभिजातियो**ति एत्थ **अभि-**सद्वो उपसग्गमत्तं, न अत्थविसेसजोतकोति आह “**छ जातियो**”ति । **अभिजायती**ति एत्थापि एसेव नयो ।

उरब्भे हनन्तीति **ओरब्भिका** । एवं **सूकरिका**दयो वेदितब्बा । **रोदेन्ति** कुरुरकम्मन्तताय सप्पटिबद्धे सत्ते अस्सूनि मोचेन्तीति रुद्धा, ते एव **लुद्धा** र-कारस्स ल-कारं कत्वा । इमिना अज्जेपि ये केचि मागविका नेसादा वुत्ता, ते पापकम्मप्पसुतताय “**कण्हाभिजाती**”ति वदति ।

भिक्खूति च बुद्धसासने भिक्खू । ते किर सच्छन्दरागेण परिभुज्जन्तीति अधिप्पायेन चतूसु पच्चयेसु कण्टके पक्खिपित्वा खादन्तीति “**कण्टकवुत्तिका**”ति वदति । कस्माति चे? यस्मा ते पणीते पच्चये पटिसेवन्तीति तस्स मिच्छागाहो । जायलद्धेपि पच्चये भुज्जमाना आजीवकसमयस्स विलोमगाहिताय पच्चयेसु कण्टके पक्खिपित्वा खादन्ति नामाति वदतीति । अथ वा **कण्टकवुत्तिका** एवंनामका एके पब्बजिता, ये सविसेसं अत्तकिलमथानुयोगं अनुयुत्ता । तथा हि

ते कण्टके वत्तन्ता विय होन्तीति “कण्टकवुत्तिका”ति वुत्ता । इममेव च अत्थविकप्पं सन्धायाह “कण्टकवुत्तिकाति समणा नामेते”ति ।

लोहिताभिजाति नाम निगण्ठा एकसाटकाति वुत्ता । ते किर ठत्वा भुञ्जननहानप्पटिक्खेपादिवतसमायोगेन पुरिमेहि द्वीहि पण्डरतरा ।

अचेलकसावकाति आजीवकसावके वदति । ते किर आजीवकलद्धिया सुविसुद्धचित्ताय निगण्ठेहिपि पण्डरतरा । एवञ्च कत्वा अत्तनो पच्चयदायके निगण्ठेहिपि जेट्ठकतरे करोति ।

आजीवका आजीवकिनियो “सुक्काभिजाती”ति वुत्ता । ते किर पुरिमेहि चतूहि पण्डरतरा । नन्दादयो हि तथारूपं आजीवकप्पटिपत्तिं उक्कंसं पापेत्वा ठिता, तस्मा निगण्ठेहि आजीवकसावकेहि च पण्डरतराति “परमसुक्काभिजाती”ति वुत्ता ।

बिलं ओलगेय्युन्ति मंसभागं न्हारुना वा केनचि वा गन्थित्वा पुरिसस्स हत्थे वा केसे वा ओलम्बनवसेन बन्धेय्युं । इमिना सत्थधम्मं नाम दस्सेति । सत्थवाहो किर महाकन्तारं पटिपन्नो अन्तरामग्गे गोणे मते मंसं गहेत्वा सब्बेसं सत्थिकानं “इदं खादित्वा एत्तकं मूलं दातब्ब”न्ति कोट्टासं ओलम्बति । गोणमंसं नाम खादन्तापि अत्थि, अखादन्तापि अत्थि, खादन्तापि मूलं दातुं सक्कोन्तापि असक्कोन्तापि । सत्थवाहो येन मूलेन गोणो गहितो, तं मूलं सत्थिकेहि धारणत्थं सब्बेसं बलक्कारेन कोट्टासं दत्वा मूलं गण्हाति । अयं सत्थधम्मो ।

कण्हाभिजातियो समानोति कण्हे नीचकुले जातो हुत्वा । कण्हधम्मन्ति पच्चत्ते उपयोगवचनन्ति आह “कण्हसभावो हुत्वा अभिजायती”ति, तं अन्तोगधहेतुअत्थं पदं, उप्पादेतीति अत्थो । तस्मा कण्हं धम्मं अभिजायतीति काळकं दसदुस्सील्यधम्मं उप्पादेति । सुक्कं धम्मं अभिजायतीति एत्थापि इमिना नयेन अत्थो वेदितब्बो । सो हि “अहं पुब्बेपि पुज्जानं अकतत्ता नीचकुले निब्बत्तो, इदानी पुज्जं करिस्सामी”ति पुज्जसङ्घातं पण्डरधम्मं करोति ।

अकण्हं असुक्कं निब्बानन्ति सचे कण्हं भवेय्य, कण्हविपाकं ददेय्य यथा दसविधं दुस्सील्यधम्मं । सचे सुक्कं, सुक्कविपाकं ददेय्य यथा दानसीलादिकुसलकम्मं । द्विन्नम्पि अप्पदानतो “अकण्हं असुक्क”न्ति वुत्तं । निब्बानञ्च नाम इमस्मिं अत्थे अरहत्तं अधिप्पेतं “अभिजायती”ति वचनतो । तज्झि किलेसनिब्बानन्ते जातत्ता निब्बानं नाम यथा “रागादीनं खयन्ते जातत्ता रागक्खयो, दोसक्खयो, मोहक्खयो”ति । पटिप्पस्सम्भनवसेन वा किलेसानं निब्बापनतो निब्बानं । तं एस अभिजायति पसवति । इथापि हि अन्तोगधहेतु अत्थं “जायती”ति पदं । अट्ठकथायं पन “जायती”ति इमस्स पापुणातीहि अत्थं गहेत्वा “निब्बानं पापुणाती”ति वुत्तं । सुक्काभिजातियो समानोति सुक्के उच्चकुले जातो हुत्वा । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

छळभिजातिसुत्तवण्णना निद्धिता ।

४. आसवसुत्तवण्णना

५८. चतुत्थे संवरेनाति संवरेन हेतुभूतेन वा । इथाति अयं इध-सद्धो सब्बाकारतो इन्दियसंवरसंवृतस्स पुगलस्स सन्निस्सयभूतसासनपरिदीपनो, अज्जस्स तथाभावप्पटिसेधनो वाति वुत्तं “इथाति इधस्मिं सासने”ति । पटिसङ्घाति

पटिसङ्ख्याय । सङ्ख्या-सद्वो जाणकोट्टासपञ्चत्तिगणनादीसु दिस्सति “सङ्ख्यायेकं पटिसेवती”ति आदीसु (म० नि० २.१६८) हि जाणे दिस्सति । “पपञ्चसज्जासङ्ख्या समुदाचरन्ती”ति आदीसु (म० नि० १.२०२, २०४) कोट्टासे । “तेसं तेसं धम्मानं सङ्ख्या समज्जा”ति आदीसु (ध० सं १३१३-१३१५) पञ्चत्तियं । “न सुकरं सङ्ख्यातु”न्ति आदीसु (सं० नि० २.१२८) गणनाय । इध पन जाणे दट्ठब्बो । तेनेवाह “पटिसज्जानित्वा पच्चवेक्खित्वाति अत्थो”ति । आदीनवपच्चवेक्खणा आदीनवपटिसङ्ख्याति योजना । सम्पल्लिमट्टन्ति घंसितं । अनुब्यञ्जनसोति हत्थपादसितआलोकितविलोकितादिप्पकारभागसो । तज्झि अयोनि सोमनसिकरोतो किलेसानं अनुब्यञ्जनतो “अनुब्यञ्जन”न्ति वुच्चति । निमित्तगाहोति इत्थि पुरिसनिमित्तस्स सुभनिमित्तादिकस्स वा किलेसवत्थुभूतस्स निमित्तस्स गाहो । आदित्तपरियायेनाति आदित्तपरियाये (सं० नि० ४.२८; महाव० ५४) आगतनयेन वेदितब्बो ।

यथा इत्थिया इन्द्रियं इत्थिन्द्रियं, न एवमिदं, इदं पन चक्खुमेव इन्द्रियन्ति चक्खुन्द्रियं । तेनाह “चक्खुमेव इन्द्रिय”न्ति । यथा आवाटे नियतट्ठितिको कच्छपो “आवाटकच्छपो”ति वुच्चति, एवं तप्पटिबद्धवुत्तिताय तं ठानो संवरो चक्खुन्द्रियसंवरो । तेनाह “चक्खुन्द्रिये संवरो चक्खुन्द्रियसंवरो”ति । ननु च चक्खुन्द्रिये संवरो वा असंवरो वा नत्थि । न हि चक्खुपसादं निस्साय सति वा मुट्ठस्सच्चं वा उप्पज्जति । अपिच यदा रूपारम्भणं चक्खुस्स आपाथं आगच्छति, तदा भवङ्गे द्विक्खत्तुं उप्पज्जित्वा निरुद्धे किरियमनोधातु आवज्जनकिच्चं साधयमाना उप्पज्जित्वा निरुज्झति । ततो चक्खुविज्जाणं दस्सनकिच्चं, ततो विपाकमनोधातु सम्पटिच्छनकिच्चं, ततो विपाकमनोविज्जाणधातु सन्तीरणकिच्चं, ततो किरियाहेतुकमनोविज्जाणधातु वोट्ठब्बनकिच्चं साधयमाना उप्पज्जित्वा निरुज्झति, तदनन्तरं जवनं जवति । तत्थापि नेव भवङ्गसमये, न आवज्जनादीनं अज्जतरसमये च संवरो वा असंवरो वा अत्थि । जवनक्खणे पन सचे दुस्सील्यं वा मुट्ठस्सच्चं वा अज्जाणं वा अक्खन्ति वा कोसज्जं वा उप्पज्जति, असंवरो होति । तस्मिं पन सीलादीसु उप्पन्नेसु संवरो होति, तस्मा “चक्खुन्द्रिये संवरो”ति कस्मा वुत्तन्ति आह “जवने उप्पज्जमानोपि हेस...पे... चक्खुन्द्रियसंवरोति वुच्चती”ति ।

इदं वुत्तं होति — यथा नगरे चतूसु द्वारेसु असंवृतेसु किञ्चापि अन्तोघरद्वारकोट्टकगम्भादयो सुसंवृता, तथापि अन्तो नगरे सब्बं भण्डं अरक्खितं अगोपितमेव होति । नगरद्वारेन हि पविसित्वा चोरा यदिच्छकं करेय्युं, एवमेवं जवने दुस्सील्यादीसु उप्पन्नेसु तस्मिं असंवरे सति द्वारम्पि अगुत्तं होति भवङ्गम्पि आवज्जनादीनि वीथिचित्तानिपि । यथा पन नगरद्वारेसु संवृतेसु किञ्चापि अन्तोघरादयो असंवृता, तथापि अन्तो नगरे सब्बं भण्डं सुरक्खितं सुगोपितमेव होति । नगरद्वारेसु हि पिहितेसु चोरानं पविसो नत्थि, एवमेवं जवने सीलादीसु उप्पन्नेसु द्वारम्पि सुगुत्तं होति भवङ्गम्पि आवज्जनादीनि वीथिचित्तानिपि, तस्मा जवनक्खणे उप्पज्जमानोपि चक्खुन्द्रियसंवरोति वुत्तोति ।

संवरेन समन्नागतो पुगलो संवृतोति आह “उपेतो”ति । अयमेवेत्थ अत्थो सुन्दरतरोति उपरि पाळियं सन्दिस्सनतो वुत्तं । तेनाह “तथा ही”ति आदि ।

यन्ति आदेसोति इमिना लिङ्गविपल्लासेन सद्धिं वचनविपल्लासो कतोति दस्सेति, निपातपदं वा एतं पृथुवचनत्थं । विघातकराति चित्तविघातकरा, कायचित्तदुक्खनिब्बत्तका वा । यथावुत्तकिलेसहेतुका दाहानुबन्धा विपाका एव विपाकपरिळाहा । यथा पनेत्थ आसवा अज्जे च विघातकरा किलेसपरिळाहा सम्भवन्ति, तं दस्सेतुं “चक्खुद्वारस्मिज्जी”ति आदि वुत्तं । तं सुविज्जेय्यमेव । एत्थ च संवरणूपायो, संवरितब्बं, संवरो, यतो सो संवरो, यत्थ संवरो, यथा संवरो, यच्च संवरफलन्ति अयं विभागो वेदितब्बो । कथं? “पटिसङ्ख्या योनि सो”ति हि संवरणूपायो ।

चक्षुन्द्रियं संवरितब्बं । संवरगहणेन गहिता सति संवरो । “असंवुतस्सा”ति संवरणावधि । असंवरतो हि संवरणं । संवरितब्बगहणसिद्धो इध संवरविसयो । चक्षुन्द्रियज्झि संवरणं जाणं रूपारम्भणे संवरयतीति अवुत्तसिद्धोयमत्थो । आसवतन्निमित्तकिलेसपरिळाहाभावो फलं । एवं सोतद्वारादीसु योजेतब्बं । सब्बत्थेवाति मनोद्वारे पञ्चद्वारे चाति सब्बस्मिं द्वारे ।

पटिसङ्घा योनिसो चीवरन्ति आदीसु “सीतस्स पटिघाताया”ति आदिना पच्चवेक्खणमेव योनिसो पटिसङ्घा । ईदिसन्ति एवरूपं इट्ठारम्मणं । **भवपत्थनाय अस्सादयतोति** भवपत्थनामुखेन भावितं आरम्मणं अस्सादेन्तस्स । **चीवरन्ति** निवासनादि यं किञ्चिचीवरं । **पटिसेवतीति** निवासनादिवसेन परिभुज्जति । **यावदेवाति** पयोजनपरिमाणनियमनं । सीतप्पटिघातादियेव हि योगिनो चीवरप्पटिसेवनपयोजनं । **सीतस्साति** सीतधातुक्खोभतो वा उतुपरिणामतो वा उप्पन्नस्स सीतस्स । **पटिघातायाति** पटिघातनत्थं तप्पच्चयस्स विकारस्स विनोदनत्थं । **उण्हस्साति** अगिसन्तापतो उप्पन्नस्स उण्हस्स । **डंसादयो** पाकटायेव । पुन **यावदेवाति** नियतपयोजनपरिमाणनियमनं । नियतज्झि पयोजनं चीवरं पटिसेवन्तस्स हिरिकोपीनप्पटिच्छादनं, इतरं कदाचि । **हिरिकोपीनन्ति** सम्बाधद्धानं । यस्मिज्झि अङ्गे विवटे हिरी कुप्पति विनस्सति, तं हिरिया कोपनतो हिरिकोपीनं, तंपटिच्छादनत्थं चीवरं पटिसेवति ।

पिण्डपातन्ति यं किञ्चि आहारं । सो हि पिण्डोल्येन भिक्खुनो पत्ते पतनतो, तत्थ तत्थ लद्धभिक्खापिण्डानं पातो सन्निपातोति वा “पिण्डपातो”ति वुच्चति । **नेव दवायाति** न कीळनाय । **न मदायाति** न बलमदमानमदपुरिसमदत्थं । **न मण्डनायाति** न अङ्गपच्चङ्गानं पीणनभावत्थं । **न विभूसनायाति** न तेसंयेव सोभत्थं, छविसम्पत्तिअत्थन्ति अत्थो । इमानि यथाक्कमं मोहदोससण्ठानवण्णरागूपनिस्सयप्पहानत्थानि वेदितब्बानि । पुरिमं वा द्वयं अत्तनो संकिलेसुप्पत्तिनिसेधनत्थं, इतरं परस्सपि । चत्तारिपि कामसुखल्लिकानुयोगस्स प्हानत्थं वुत्तानीति वेदितब्बानि । **कायस्साति** रूपकायस्स । **ठितिया यापनायाति** पबन्धट्टितत्थज्जेव पवत्तिया अविच्छेदनत्थज्ज, चिरकालट्टितत्थं जीवितिन्द्रियस्स पवत्तापनत्थं । **विहिंसूपरतियाति** जिघच्छादुक्खस्स उपरमत्थं । **ब्रह्मचरियानुगगायाति** सासनमग्गब्रह्मचरियानं अनुगगणहनत्थं । **इतीति** एवं इमिना उपायेन । **पुराणज्ज वेदनं पटिहङ्गामीति** पुराणं अभुत्तपच्चया उप्पज्जनकवेदनं पटिहनिस्सामि । **नवज्ज वेदनं न उप्पादेस्सामीति** नवं भुत्तपच्चया उप्पज्जनकवेदनं न उप्पादेस्सामि । तस्सा हि अनुप्पज्जनत्थमेव आहारं परिभुज्जति । एत्थ अभुत्तपच्चया उप्पज्जनकवेदना नाम यथावुत्तजिघच्छानिमित्ता वेदना । सा हि अभुज्जन्तस्स भिय्यो भिय्योपवड्ढनवसेन उप्पज्जति, भुत्तपच्चया अनुप्पज्जनकवेदनापि खुदानिमित्ताव अङ्गदाहसूलादिवेदना अप्पवत्ता । सा हि भुत्तपच्चया अनुप्पन्नाव न उप्पज्जिस्सति । विहिंसानिमित्ता चेतासं विहिंसाय विसेसो ।

यात्रा च मे भविस्सतीति यापना च मे चतुन्नं इरियापथानं भविस्सति । “यापनाया”ति इमिना जीवितिन्द्रिययापना वुत्ता, इध चतुन्नं इरियापथानं अविच्छेदसङ्घाता यापनाति अयमेतासं विसेसो । **अनवज्जता च फासुविहारो चाति** अयुत्तपरियेसनप्पटिगहणपरिभोगपरिवज्जनेन अनवज्जता, परिमितपरिभोगेन फासुविहारो । असप्पायापरिमितभोजनपच्चया अरतितन्दीविजम्भिताविज्जुगरहादिदोसाभावेन वा अनवज्जता । सप्पायपरिमितभोजनपच्चया कायबलसम्भवेन फासुविहारो । यावदत्थं उदरावदेहकभोजनपरिवज्जनेन वा सेय्यसुखपस्ससुखमिद्धसुखादीनं अभावतो अनवज्जता । चतुपज्जालोपमत्तऊनभोजनेन चतुइरियापथयोग्यतापादनतो फासुविहारो । वुत्तज्हेतं —

“चत्तारो पञ्च आलोपे, अभुत्वा उदकं पिवे ।

अलं फासुविहाराय, पहितत्तस्स भिक्खुनो”ति ॥ (थेरेगा० ९८३; मि० प० ६.५.१०) ।

एत्तावता च पयोजनपरिग्गहो, मज्झिमा च पटिपदा दीपिता होति । **यात्रा च मे भविस्सतीति** पयोजनपरिग्गहदीपना । यात्रा हि नं आहारूपयोगं पयोजेति । धम्मिकसुखापरिच्चागहेतुको **फासुविहारो** मज्झिमा पटिपदा अन्तद्वयपरिवज्जनतो ।

सेनासनन्ति सेनञ्च आसनञ्च । यत्थ विहारादिके सेति निपज्जति आसति निसीदति, तं सेनासनं । **उतुपरिस्सयविनोदनप्पटिसल्लानारामत्थन्ति** उतुयेव परिसहनट्टेन परिस्सयो सरीराबाधचित्तविक्षेपकरो, तस्स विनोदनत्थं, अनुप्पन्नस्स अनुप्पादनत्थं, उप्पन्नस्स वूपसमनत्थञ्चाति अत्थो । अथ वा यथावुत्तो उतु च सीहब्यग्धादिपाकटपरिस्सयो च रागदोसादिपटिच्छन्नपरिस्सयो च उतुपरिस्सयो, तस्स विनोदनत्थञ्चेव एकीभावफासुकत्थञ्च । चीवरप्पटिसेवने हिरीकोपीनप्पटिच्छादनं विय तं नियतपयोजनन्ति पुन **“यावदेवा”**ति वुत्तं ।

गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारन्ति रोगस्स पच्चनीकप्पवत्तिया गिलानपच्चयो, ततो एव भिसक्कस्स अनुज्जातवत्थुताय भेसज्जं, जीवितस्स परिवारसम्भारभावेहि परिक्खारो चाति गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारो, तं । **वेय्याबाधिकानन्ति** वेय्याबाधतो धातुक्खोभतो च तंनिब्बत्तकुट्टगण्डपीळकादिरोगतो उप्पन्नानं । **वेदनानन्ति** दुक्खवेदनानं । **अब्बाबज्झपरमतायाति** निहुक्खपरमभावाय । याव तं दुक्खं सब्बं पहीनं होति, ताव पटिसेवामीति योजना । एवमेत्थ सङ्खेपेनेव पाळिवण्णना वेदितब्बा । **नववेदनुप्पादतोपीति** न केवलं आर्यति एव विपाकपरिळाहा, अथ खो अतिभोजनपच्चया अलंसाटकादीनं विय नववेदनुप्पादतोपि वेदितब्बा ।

कम्मट्टानिकस्स चलनं नाम कम्मट्टानपरिच्चागोति आह **“चलति कम्पति कम्मट्टानं विजहती”**ति । “खमो होति सीतस्स उण्हस्सा”ति एत्थ च लोमसनागतथेरेस्स वत्थु कथेतब्बं । थेरो किर चेत्तियपब्बते पियङ्गुहाय पधानघरे विहरन्तो अन्तरट्टके हिमपातसमये लोकन्तरिकनिरयं पच्चवेक्खित्वा कम्मट्टानं अविजहन्तोव अब्भोकासे वीतिनामेसि । गिम्हसमये च पच्छाभत्तं बहिचङ्कमे कम्मट्टानं मनसिकरोतो सेदापिस्स कच्छेहि मुच्चन्ति । अथ नं अन्तेवासिको आह — “इध, भन्ते, निसीदथ, सीतलो ओकासो”ति । थेरो “उण्हभयेनेवम्हि, आवुसो, इध निसिन्नो”ति अवीचिमहानिरयं पच्चवेक्खित्वा निसीदियेव । **उण्हन्ति** चेत्थ अगिसन्तापोव वेदितब्बो सूरियसन्तापस्स परतो वुच्चमानत्ता । सूरियसन्तापवसेन पनेतं वत्थु वुत्तं ।

यो च द्वे तयो वारे भत्तं वा पानीयं वा अलभमानोपि अनमतगगे संसारे अत्तनो पेत्तिविसयूपपत्तिं पच्चवेक्खित्वा अवेधन्तो कम्मट्टानं न विजहतियेव । डंसमकसवातातपसम्फस्सेहि फुट्टो चेपि तिरच्छानूपपत्तिं पच्चवेक्खित्वा अवेधन्तो कम्मट्टानं न विजहतियेव । सरीसपसम्फस्सेन फुट्टो चापि अनमतगगे संसारे सीहब्यग्धादिमुखेसु अनेकवारं परिवत्तितपुब्बभावं पच्चवेक्खित्वा अवेधन्तो कम्मट्टानं न विजहतियेव **पधानियत्थेरो** विय, अयं **“खमो जिघच्छाय... पे०... सरीसपसम्फस्सान”**न्ति वेदितब्बो । थेरं किर खण्डचेलविहारे कणिकारपधानियघरे अरियवंसधम्मं सुणन्तज्जेव घोरविसो सप्पो डंसि । थेरो जानित्वापि पसन्नचित्तो निसिन्नो धम्मंयेव सुणाति, विसवेगो थद्धो अहोसि । थेरो उपसम्पदमाळं आदिं कत्वा सीलं पच्चवेक्खित्वा **“विसुद्धसीलोम्ही”**ति पीतिं उप्पादेसि, सह पीतुप्पादा विसं निवत्तित्वा पथविं पाविसि । थेरो तत्थेव चित्तेकगगतं लभित्वा विपस्सनं वट्टेत्वा अरहत्तं पापुणि ।

यो पन अक्कोसवसेन दुरुत्ते दुरुत्ततायेव च दुरागते अपि अन्तिमवत्थुसज्जिते वचनपथे सुत्वा खन्तिगुणंयेव पच्चवेक्खित्वा न वेधति **दीघभाणकअभयत्थेरो** विय, अयं **“खमो दुरुत्तानं दुरागतानं वचनपथान”**न्ति वेदितब्बो ।

थेरो किर पच्चयसन्तोसभावनारामताय महाअरियवंसप्पटिपदं कथेसि, सब्बो महागामो आगच्छति, थेरस्स महासक्कारो उप्पज्जि। तं अज्जतरो महाथेरो अधिवासेतुं असक्कोन्तो “दीघभाणको ‘अरियवंसं कथेमी’ति सब्बरत्ति कोलाहलं करोती”ति आदीहि अक्कोसि। उभोपि च अत्तनो अत्तनो विहारं गच्छन्ता गावुतमत्तं एकपथेन अगमंसु। सकलगावुतम्पि सो तं अक्कोसियेव। ततो यत्थ द्विन्नं विहारानं मग्गो भिज्जति, तत्थ ठत्वा दीघभाणकत्थेरो तं वन्दित्वा “एसो, भन्ते, तुम्हाकं मग्गो”ति आह। सो अस्सुणन्तो विय अगमासि। थेरोपि विहारं गन्त्वा पादे पक्खालेत्वा निसीदि। तमेनं अन्तेवासिको “किं, भन्ते, सकलगावुतं परिभासन्तं न किञ्चि अवोचुत्था”ति आह। थेरो “खन्ति ये वावुसो, मय्हं भारो, न अक्खन्ति, एकपदुद्धारोपि कम्मट्टानवियोगं न पस्सामी”ति आह।

वचनमेव तदर्थं जापेतुकामानञ्च पथो उपायोति आह “वचनमेव वचनपथो”ति। असुखद्वेन वा तिब्बा। यज्झि न सुखं, तं अनिट्ठं तिब्बन्ति वुच्चति। अधिवासकजातिको होतीति यथावुत्तवेदनानं अधिवासकसभावो होति। चित्तलपब्बते पधानियत्थेरस्स किर रत्ति पधानेन वीतिनामेत्वा ठितस्स उदरवातो उप्पज्जति। सो तं अधिवासेतुं असक्कोन्तो आवत्तति परिवत्तति। तमेनं चङ्कमनपस्से ठितो पिण्डपातियत्थेरो आह — “आवुसो, पब्बजितो नाम अधिवासनसीलो होती”ति। सो “साधु, भन्ते”ति अधिवासेत्वा निच्चलो सयि। वातो नाभितो याव हृदयं फालेसि। थेरो वेदनं विक्खम्भेत्वा विपस्सन्तो मुहुत्तेन अनागामी हुत्वा परिनिब्बायि। एवं सब्बत्थाति “उण्हेन फुट्टस्स सीतं पत्थयतो”ति आदिना सब्बत्थ उण्हादिनिमित्तं कामासवुप्पत्ति वेदितब्बा। नत्थि सुगतिभवे सीतं वा उण्हं वाति अनिट्ठं सीतं वा उण्हं वा नत्थीति अधिप्पायो। अत्तग्गाहे सति अत्तनियग्गाहोति आह “मय्हं सीतं उण्हन्ति गाहो दिट्ठासवो”ति।

अहं समणोति “अहं समणो, किं मम जीवितेन वा मरणेन वा”ति एवं चिन्तेत्वाति अधिप्पायो। पच्चवेक्खित्वाति गामप्पवेसप्पयोजनादिञ्च पच्चवेक्खित्वा। पटिक्कमतीति हत्थिआदीनं समीपगमनतो अपक्कमति। ठायन्ति एत्थाति ठानं, कण्टकानं ठानं कण्टकट्टानं, यत्थ कण्टकानि सन्ति, तं ओकासन्ति वुत्तं होति। अमनुस्सदुट्ठानीति अमनुस्ससञ्चारेन दूसितानि, सपरिस्सयानीति अत्थो। अनियतवत्थुभूतन्ति अनियतसिक्खापदस्स कारणभूतं। वेसियादिभेदतोति वेसियाविधवाथुल्लकुमारिकापण्डकपानागारभिक्षुनिभेदतो। समानन्ति समं, अविस्मन्ति अत्थो। अकासि वाति तादिसं अनाचारं अकासि वा। सीलसंवरसङ्घातेनाति कथं परिवज्जनं सीलं? अनासनपरिवज्जनेन हि अनाचारपरिवज्जनं वुत्तं। अनाचारागोचरपरिवज्जनं चारित्तसीलताय सीलसंवरो। तथा हि भगवता “पातिमोक्खसंवरसंवुतो विहरती”ति (विभ० ५०८) सीलसंवरविभज्जे आचारगोचरसम्पत्तिं दस्सेन्तेन “अत्थि अनाचारो, अत्थि अगोचरो”ति आदिना (विभ० ५१३-५१४) आचारगोचरा विभजित्वा दस्सिता। “चण्डं हत्थिं परिवज्जेती”ति वचनतो हत्थिआदिपरिवज्जनम्पि भगवतो वचनानुट्ठानन्ति कत्वा आचारसीलमेवाति वेदितब्बं।

इतिपीति इमिनापि कारणेन अयोनिमोमनसिकारसमुट्ठितत्तापि, लोभादिसहगतत्तापि, कुसलप्पटिपक्खतोपीति आदीहि कारणेहि अयं वितक्को अकुसलोति अत्थो। इमिना नयेन सावज्जोति आदीसुपि अत्थो वेदितब्बो। एत्थ च अकुसलोति आदिना दिट्ठधम्मिकं कामवितक्कस्स आदीनवं दस्सेति, दुक्खविपाकोति इमिना सम्परायिकं। अत्तब्बाबाधाय संवत्ततीति आदीसुपि इमिनाव नयेन आदीनवविभावना वेदितब्बा। उप्पन्नस्स कामवितक्कस्स अनधिवासनं नाम पुन तादिसस्स अनुप्पादनं। तं पनस्स पहानं विनोदनं व्यन्तिकरणं अनभावगमनन्ति च वत्तुं वट्ठतीति पाळियं — “उप्पन्नं कामवितक्कं नाधिवासेती”ति वत्त्वा “पजहती”ति आदि वुत्तन्ति तमत्थं दस्सेन्तो “अनधिवासेन्तो किं करोती”ति आदिमाह। पहानञ्चेत्थ विक्खम्भनमेव, न समुच्छेदोति दस्सेतुं “विनोदेती”ति आदि वुत्तन्ति विक्खम्भनवसेनेव अत्थो दस्सितो। उप्पन्नुप्पन्नेति तेसं पापवितक्कानं उप्पादावत्थागहणं वा कतं सिया

अनवसेसगहणं वा । तेसु पठमं सन्धायाह “उप्पन्नमत्ते”ति, सम्पत्तिजातेति अत्थो । अनवसेसगहणं व्यापनिच्छायं होतीति दस्सेतुं “सतक्खत्तुम्पि उप्पन्नुप्पन्ने”ति वुत्तं ।

जातिवितक्कोति “अम्हाकं जातयो सुखजीविनो सम्पत्तियुत्ता”ति आदिना गेहस्सितपेमवसेन जातके आरब्ध उप्पन्नवितक्को । **जनपदवितक्को**ति “अम्हाकं जनपदो सुभिक्षो सम्पन्नसस्सो रमणीयो”ति आदिना गेहस्सितपेमवसेन जनपदं आरब्ध उप्पन्नवितक्को । उक्कुटिकप्पधानादीहि दुक्खे निज्जिण्णे सम्पराये सत्ता सुखी होन्ति अमराति दुक्करकारिकाय पटिसंयुत्तो अमरत्थाय वितक्को । तं वा आरब्ध अमराविक्षेपदिद्धिसहगतो अमरो च सो वितक्को चाति **अमरावितक्को** । **परानुद्वयतापटिसंयुत्तो**ति परेसु उपट्टाकादीसु सहनन्दितादिवसेन पवत्तो अनुद्वयतापतिरूपको गेहस्सितपेमपटिसंयुत्तो वितक्को । **लाभसक्कारसिलोकप्पटिसंयुत्तो**ति चीवरादिलाभेन च सक्कारेन च कित्तिसद्देन च आरम्मणकरणवसेन पटिसंयुत्तो । **अनवज्जत्तिप्पटिसंयुत्तो**ति “अहो वत मं परे न अवजानेय्युं, न हेट्ठा कत्वा मज्जेय्युं, पासाणच्छत्तं विय गरुं करेय्युं”न्ति उप्पन्नवितक्को ।

कामवितक्को कामसङ्कप्पनसभावतो कामासवप्पत्तिया सातिसयत्ता च कामनाकारोति आह “**कामवितक्को पनेत्थ कामासवो**”ति । **तब्बिसेसो**ति कामासवविसेसो भवसभावत्ताति अधिप्पायो । कामवितक्कादिके विनोदेति अत्तनो सन्तानतो नीहरति एतेनाति **विनोदनं**, वीरियन्ति आह “**वीरियसंवरसङ्घातेन विनोदनेना**”ति ।

“सत्त बोज्झङ्गा भाविता बहुलीकता विज्जाविमुत्तियो परिपूरेन्ती”ति वचनतो विज्जाविमुत्तीनं अनधिगमो ततो च सकलवट्टदुक्खानतिवत्ति **अभावनाय आदीनवो** । वुत्तविपरियायेन भगवतो ओरसपुत्तभावादिवसेन च **भावनाय आनिसंसो** वेदितब्बो । **थोमेन्तो**ति आसवपहानस्स दुक्करत्ता ताय एव दुक्करकिरियाय तं अभित्थवन्तो । **संवरेनेव पहीना**ति संवरेन पहीना एव । तेन वुत्तं “**न अप्पहीनेसुयेव पहीनसज्जी**”ति ।

आसवसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. दारुकम्मिकसुत्तवण्णना

५९. पञ्चमे पुत्तसम्बाधसयनन्ति पुत्तेहि सम्बाधसयनं । एत्थ पुत्तसीसेन दारपरिगहं पुत्तदारेसु उप्पिलो विय । तेन तेसं रोगादिहेतु सोकाभिभवेन च चित्तस्स संकिलिडुत्तं दस्सेति । **कामभोगिना**ति इमिना पन रागाभिभवन्ति । उभयेनपि विक्खित्तचित्ततं दस्सेति । **कासिकचन्दन**न्ति उज्जलचन्दनं । तं किर वण्णविसेससमुज्जलं होति पभस्सरं, तदत्थमेव नं सण्हतरं करोन्ति । तेनेवाह “**सण्हचन्दन**”न्ति, कासिकवत्थञ्च चन्दनञ्चाति अत्थो । **मालागन्धविलेपन**न्ति वण्णसोभत्थञ्चेव सुगन्धभावत्थञ्च मालं, सुगन्धभावत्थाय गन्धं, छविरागकरणत्थञ्चेव सुभत्थञ्च विलेपनं धारेन्तेन । **जातरूपरजत**न्ति सुवण्णञ्चेव अवसिद्धधनञ्च सादियन्तेन । सब्बेनपि कामेसु अभिगिद्धभावमेव पकासेति ।

दारुकम्मिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. हत्थिसारिपुत्तसुत्तवण्णना

६०. छट्ठे हत्थिं सारेतीति हत्थिसारी, तस्स पुत्तोति **हत्थिसारिपुत्तो** । सो किर सावत्थियं हत्थिआचरियस्स पुत्तो भगवतो सन्तिके पब्बजित्वा तीणि पिटकानि उग्गहेत्वा सुखुमेसु खन्धधातुआयतनादीसु अत्थन्तरेसु कुसलो अहोसि । तेन

वृत्तं — “थेरानं भिक्खूनां अभिधम्मकथं कथेन्तानं अन्तरन्तरा कथं ओपातेती”ति । तत्थ अन्तरन्तरा कथं ओपातेतीति थेरेहि वुच्चमानस्स कथापबन्धस्स अन्तरे अन्तरे अत्तनो कथं पवेसेतीति अत्थो । पञ्चहि संसग्गेहीति सवनसंसग्गो, दस्सनसंसग्गो, समुल्लापसंसग्गो, सम्भोगसंसग्गो, कायसंसग्गोति इमेहि पञ्चहि संसग्गेहि । किट्ठुखादकोति किट्ठुद्वाने उप्पन्नसस्सहि किट्ठन्ति वृत्तं कारणूपचारेन । सिण्णियो सुत्तियो । सम्भुकाति सङ्खमाह ।

गिहिभावे वण्णं कथेसीति (दी० नि० अट्ठ० १.४२२) कस्सपसम्मासम्बुद्धस्स किर सासने द्वे सहायका अहेसुं, अज्जमज्जं समग्गा एकतोव सज्झायन्ति । तेसु एको अनभिरतो गिहिभावे चित्तं उप्पादेत्वा इतरस्स आरोचेसि । सो गिहिभावे आदीनवं, पब्बज्जाय आनिसंसं दस्सेत्वा ओवदि । सो तं सुत्वा अभिरमित्वा पुन एकदिवसं तादिसे चित्ते उप्पन्ने तं एतदवोच — “मय्हं, आवुसो, एवरूपं चित्तं उप्पज्जति, इमाहं पत्तचीवरं तुय्हं दस्सामी”ति । सो पत्तचीवरलोभेन तस्स गिहिभावे आनिसंसं दस्सेत्वा पब्बज्जाय आदीनवं कथेसि । तस्स तं सुत्वाव गिहिभावतो चित्तं निवत्तेत्वा पब्बज्जायमेव अभिरमि । एवमेस तदा सीलवन्तस्स भिक्खुनो गिहिभावे आनिसंसकथाय कथितत्ता इदानीं छ वारे विब्भमित्वा सत्तमवारे पब्बजित्वा महामोगल्लानस्स महाकोट्टिकत्थेरस्स च अभिधम्मकथं कथेन्तानं अन्तरन्तरा कथं ओपातेसि । अथ नं महाकोट्टिकत्थेरो अपसादेसि । सो महासावकस्स कथिते पतिट्ठातुं असक्कोन्तो विब्भमित्वा गिहि जातो । पोट्टपादस्स पनायं गिहिसहायको अहोसि, तस्मा विब्भमित्वा द्वीहतीहच्चयेन पोट्टपादस्स सन्तिकं गतो । अथ नं सो दिस्वा — “सम्म, किं तथा कतं, एवरूपस्स नाम सत्थु सासना अपसक्कोन्तोसि, एहि पब्बजितुं दानि ते वट्ठती”ति तं गहेत्वा भगवतो सन्तिकं अगमासि । तस्मिं ठाने पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वृत्तं “सत्तमे वारे पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणी”ति ।

हत्थिसारिपुत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. मज्झेसुत्तवण्णना

६१. सत्तमे मन्ताति य-कारलोपेन निद्देशो, करणत्थे वा एतं पच्चत्तवचनं । तेनाह “ताय उभो अन्ते विदित्वा”ति । फस्सवसेन निब्बत्तताति द्वयद्वयसमापत्तियं अज्जमज्जं सम्फस्सवसेन निब्बत्तता, “फस्सपच्चया तण्हा, तण्हापच्चया उपादानं, उपादानपच्चया भवो, भवपच्चया जाती”ति इमिना चानुक्कमेन फस्ससमुद्धानत्ता इमस्स कायस्स फस्सवसेन निब्बत्तताति वृत्तं । एको अन्तोति एत्थ अयं अन्त-सद्दो अन्तअब्भन्तरमरियादलामकअभावकोट्टासपदपूरणसमीपादीसु दिस्सति । “अन्तपूरो उदरपूरो”तिआदीसु (सु० नि० १९७) हि अन्ते अन्तसद्दो । “चरन्ति लोके परिवारच्छन्ना अन्तो असुद्धा, बहि सोभमाना”तिआदीसु (सं० नि० १.१२२) अब्भन्तरे । “कायबन्धनस्स अन्तो जीरति (चूळव० २७८) सा हरितन्तं वा पन्थन्तं वा सेलन्तं वा उदकन्तं वा”तिआदीसु (म० नि० १.३०४) मरियादायं । “अन्तमिदं, भिक्खवे, जीविकान”न्तिआदीसु (सं० नि० ३.८०; इतिवु० ९१) लामके । “एसेवन्तो दुक्खस्सा”तिआदीसु (म० नि० ३.३९३; सं० नि० २.५१) अभावे । सब्बपच्चयसङ्खयो हि दुक्खस्स अभावो कोटीतिपि वुच्चति । “तयो अन्ता”तिआदीसु (दी० नि० ३.३०५) कोट्टासे । “इद्ध ताव सुत्तन्तं वा गाथायो वा अभिधम्मं वा परियापुणस्सु, सुत्तन्ते ओकासं कारापेत्वा”ति (पाचि० ४४२) च आदीसु पदपूरणे । “गामन्तं वा ओसटो (पारा० ४०९-४१०; चूळव० ३४३) गामन्तसेनासन”न्तिआदीसु (पारा० अट्ठ० २.४१०) समीपे । स्वायमिध कोट्टासे वत्ततीति अयमेको कोट्टासोति ।

सन्तो परमत्थतो विज्जमानो धम्मसमूहोति सक्कायो, पञ्चुपादानक्खन्धा । तेनाह “तेभूमकवट्ठ”न्ति । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

मज्झेसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

८. पुरिसिन्द्रियजाणसुत्तवण्णना

६२. अट्ठमे निब्बत्तिवसेन अपायसंवत्तनियेन वा कम्मुना अपायेसु नियुत्तोति **आपायिको नेरयिको**ति एत्थापि एसेव नयो । अवीचिम्हि उप्पज्जित्वा तत्थ आयुकप्पसज्जितं अन्तरकप्पं तिट्ठतीति **कप्पट्ठो** । निरयूपपत्तिपरिहरणवसेन तिकिच्छित्तुं असक्कुण्येति **अतेकिच्छो** । **अखण्डानी**ति एकदेसेनपि अखण्डितानि । भिन्नकालतो पट्ठाय बीजं बीजत्थाय न उपकप्पति । **अपूतीनी**ति उदकतेमनेन अपूतिकानि । पूतिकज्झि बीजं बीजत्थाय न उपकप्पति । **अवातातपहतानी**ति वातेन च आतपेन च न हतानि निरोजतं न पापितानि । निरोजज्झि कसटं बीजं बीजत्थाय न उपकप्पति । “सारादानी”ति वत्तब्बे आ-कारस्स रस्सत्तं कत्वा पाळियं “**सारदानी**”ति वुत्तन्ति आह “**सारादानी**”ति । तण्डुलसारस्स आदानतो **सारादानि**, गहितसारानि पतिट्ठितसारानि । निस्सरज्झि बीजं बीजत्थाय न उपकप्पति । **सुखसयितानी**ति चत्तारो मासे कोट्ठे पक्खित्तनियामेनेव सुखसयितानि सुट्ठु सन्निचितानि । **मण्डखेत्ते**ति ऊसखारादिदोसेहि अविद्धस्ते सारखेत्ते । **अभिदो**ति अभि-सद्देन समानत्थनिपातपदन्ति आह “**अभिअट्ठरत्त**”न्ति । नत्थि एतस्स भिदाति वा **अभिदो** । “अभिदं अट्ठरत्त”न्ति वत्तब्बे उपयोगत्थे पच्चत्तवचनं । **अट्ठरत्तन्ति** च अच्चन्तसंयोगवचनं, भुम्मत्थे वा । तस्मा **अभिदो अट्ठरत्तन्ति** अभिन्ने अट्ठरत्तसमयेति अत्थो । पुण्णमासियज्झि गगनमज्झस्स पुरतो वा पच्छतो वा चन्दे ठिते अट्ठरत्तसमयो भिन्नो नाम होति, मज्झे एव पन ठिते अभिन्नो नाम ।

सुप्पबुद्धसुनक्खत्तादयोति एत्थ (ध० प० अट्ठ० २.१२७ सुप्पबुद्धसक्यवत्थु) सुप्पबुद्धो किर साकियो “मम धीतरं छट्ठेत्वा निक्खन्तो, मम पुत्तं पब्बाजेत्वा तस्स वेरिट्ठाने ठितो चां”ति इमेहि द्वीहि कारणेहि सत्थरि आघातं बन्धित्वा एकदिवसं “न दानि निमन्तितट्ठानं गन्त्वा भुज्जितुं दस्सामी”ति गमनमगं पिदहित्वा अन्तरवीथियं सुरं पिवन्तो निसीदि । अथस्स सत्थरि भिक्खुसङ्घपरिवुत्ते तं ठानं आगते “सत्था आगतो”ति आरोचेसुं । सो आह — “पुरतो गच्छाति तस्स वदेथ, नायं मया महल्लकतरो, नास्स मगं दस्सामी”ति । पुनप्पुनं वुच्चमानोपि तथेव निसीदि । सत्था मातुलस्स सन्तिका मगं अलभित्वा ततोव निवत्ति । सोपि चरपुरिसं पेसेसि — “गच्छ तस्स कथं सुत्वा एही”ति । सत्थापि निवत्तन्तो सितं कत्वा आनन्दत्थेरेन — “को नु खो, भन्ते, सितपातुकम्मे पच्चयो”ति पुट्ठो आह — “पस्ससि, आनन्द, सुप्पबुद्ध”न्ति । पस्सामि, भन्ते । भारियं तेन कम्मं कतं मादिसस्स बुद्धस्स मगं अदेन्तेन, इतो सत्तमे दिवसे हेट्ठापासादे पासादमूले पथविया पविसिस्सती”ति आचिक्खि ।

सुनक्खत्तोपि (म० नि० अट्ठ० १.१४७) पुब्बे भगवन्तं उपसङ्गमित्वा दिब्बचक्खुपरिकम्मं पुच्छि । अथस्स भगवा कथेसि । सो दिब्बचक्खुं निब्बत्तेत्वा आलोकं वट्ठेत्वा ओलोकेन्तो देवलोके नन्दनवनचित्तलतावनफारुसकवनमिस्सकवनेसु दिब्बसम्पत्तिं अनुभवमाने देवपुत्ते च देवधीतरो च दिस्वा — “एतेसं एवरूपाय अत्तभावसम्पत्तिया ठितानं किर मधुरो नु खो सद्दो भविस्सती”ति सद्दं सोतुकामो हुत्वा दसबलं उपसङ्गमित्वा दिब्बसोतधातुपरिकम्मं पुच्छि । भगवा पनस्स — “दिब्बसोतधातुस्स उपनिस्सयो नत्थी”ति जत्वा परिकम्मं न कथेसि । न हि बुद्धा यं न भविस्सति, तस्स परिकम्मं कथेन्ति । सो भगवति आघातं बन्धित्वा चिन्तेसि — “अहं समणं गोतमं पठमं दिब्बचक्खुपरिकम्मं पुच्छिं, सो मय्हं ‘सम्पज्जतु वा मा वा सम्पज्जतू’ति कथेसि । अहं पन पच्चत्तपुरिसकारेन तं निब्बत्तेत्वा दिब्बसोतधातुपरिकम्मं पुच्छिं, तं मे न कथेसि । अद्धा एवं होति ‘अयं राजपब्बजितो दिब्बचक्खुजाणं निब्बत्तेत्वा, दिब्बसोतजाणं निब्बत्तेत्वा, चेतोपरियकम्मजाणं निब्बत्तेत्वा, आसवानं खये जाणं निब्बत्तेत्वा, मया समसमो भविस्सती”ति

इस्सामच्छरियवसेन मय्हं न कथेती”ति भिय्योसो आघातं बन्धित्वा कासायानि छुट्टेत्वा गिहिभावं पत्वापि न तुण्हीभूतो विहासि । दसबलं पन असता तुच्छेन अब्भाचिक्खित्वा अपायूपगो अहोसि । तम्पि भगवा ब्याकासि । वुत्तज्हेतं — “एवम्पि खो, भग्गव, सुनक्खत्तो लिच्छविपुत्तो मया वुच्चमानो अपक्कमेव इमस्मा धम्मविनया, यथा तं आपायिको”ति (दी० नि० ३.६) । तेन वुत्तं “अपरेपि सुप्पबुद्धसुनक्खत्तादयो भगवता जातावा”ति । आदि-सद्देन कोकालिकादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो ।

सुसीमो परिब्बाजकोति (सं० नि० अट्ठ० २.२.७०) एवंनामको वेदङ्गेसु कुसलो पण्डितो परिब्बाजको । अञ्जतिथिया हि परिहीनलाभसक्कारसिलोका “समणो गोतमो न जातिगोत्तादीनि आरब्भ लाभगण्णत्तो जातो, कविसेट्ठो पनेस उत्तमकविताय सावकानं बन्धं बन्धित्वा देति । ते तं उगगण्हित्वा उपट्ठाकानं उपनिसिन्नकथम्पि अनुमोदनम्पि सरभञ्जम्पीति एवमादीनि कथेन्ति । ते तेसं पसन्नानं लाभं उपसंहरन्ति । सचे मयं यं समणो गोतमा जानाति, ततो थोकं जानेय्याम, अत्तनो समयं तत्थ पक्खिपित्वा मयम्पि उपट्ठाकानं कथेय्याम । ततो एतेहि लाभितरा भवेय्याम । को नु खो समणस्स गोतमस्स सन्तिके पब्बजित्वा खिप्पमेव उगगण्हितुं सक्खिस्सती”ति एवं चिन्तेत्वा “सुसिमो पटिबलो”ति दिस्वा उपसङ्कमित्वा एवमाहंसु “एहि त्वं, आवुसो सुसीम, समणे गोतमे ब्रह्मचरियं चर, त्वं धम्मं परियापुणित्वा अम्हे वाचेय्यासि, तं मयं धम्मं परियापुणित्वा गिहीनं भासिस्साम, एवं मयम्पि सक्कता भविस्साम गरुकता मानिता पूजिता लाभिनो चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारान”न्ति (सं० नि० २.७०) ।

अथ सुसीमो परिब्बाजको तेसं वचनं सम्पटिच्छित्वा येनानन्दो तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा पब्बज्जं याचि । थेरो च तं आदाय भगवन्तं उपसङ्कमित्वा एतमत्थं आरोचेसि । भगवा पन चिन्तेसि “अयं परिब्बाजको तिथियसमये ‘अहं पाटिएक्को सत्था’ति पटिजानमानो चरति, ‘इधेव मग्गब्रह्मचरियं चरितुं इच्छामी’ति किर वदति, किं नु खो मयि पसन्नो, उदाहु मय्हं वा मम सावकानं धम्मकथाय पसन्नो”ति । अथस्स एकट्ठानेपि पसादाभावं जत्वा “अयं मम सासने ‘धम्मं थेनेस्सामी’ति पब्बजति, इतिस्स आगमनं अपरिसुद्धं, निप्फत्ति नु खो कीदिसा”ति ओलोकेन्तो “किञ्चापि ‘धम्मं थेनेस्सामी’ति पब्बजति, कतिपाहेनेव पन घटेत्वा अरहत्तं गण्हिस्सती”ति जत्वा “तेनहानन्द, सुसीमं पब्बाजेथा”ति आह । तं सन्थायेतं वुत्तं “एवं भगवता को जातो? सुसीमो परिब्बाजको”ति ।

सन्ततिमहामत्तोति (ध० प० अट्ठ० २.१४१ सन्ततिमहामत्तवत्थु) सो किर एकस्मिं काले रज्जो पसेनदिस्स पच्चन्तं कुपितं वूपसमेत्वा आगतो । अथस्स राजा तुट्ठो सत्त दिवसानि रज्जं दत्वा एकं नच्चगीतकुसलं इत्थिं अदासि । सो सत्त दिवसानि सुरामदमत्तो हुत्वा सत्तमे दिवसे सब्बालङ्कारप्पटिमण्डितो हत्थिक्खन्धवरगतो नहानतित्थं गच्छन्तो सत्थारं पिण्डाय पविसन्तं द्वारन्तरे दिस्वा हत्थिक्खन्धवरगतोव सीसं चालेत्वा वन्दि । सत्था सितं कत्वा “को नु खो, भन्ते, सितपातुकरणे हेतू”ति आनन्दत्थेरेन पुट्ठो सितकारणं आचिक्खन्तो आह — “पस्ससि, आनन्द, सन्ततिमहामत्तं, अज्जेव सब्बाभरणप्पटिमण्डितो मम सन्तिकं आगन्त्वा चातुप्पदिकगाथावसाने अरहत्तं पत्वा परिनिब्बायिस्सती”ति । तेन वुत्तं “एवं को जातो भगवताति? सन्ततिमहामत्तो”ति ।

पुरिसिन्द्रियजाणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. निब्बेधिकसुत्तवण्णना

६३. नवमे परिहायति अत्तनो फलं परिगगहेत्वा वत्तति, तस्स वा कारणभावं उपगच्छतीति **परियायो**ति इध कारणं

वृत्तन्ति आह “निब्बिज्जनकारण”न्ति ।

“अनुजानामि, भिक्खवे, अहतानं वत्थानं दिगुणं सङ्घाटि”न्ति एत्थ हि पटलट्टो गुणट्टो । “अच्चेन्ति काला तरयन्ति रत्तियो, वयोगुणा अनुपुब्बं जहन्ती”ति (सं० नि० १.४) एत्थ रासट्टो गुणट्टो । “सतगुणा दक्खिणा पाटिकङ्घितब्बा”ति (म० नि० ३.३७९) एत्थ आनिसंसट्टो । “अन्तं अन्तगुणं (दी० नि० २.३७७; म० नि० १.११०; खु० पा० ३.द्वत्तिसाकारो), कथिरा मालागुणे बहू”ति (ध० प० ५३) एत्थ बन्धनट्टो गुणट्टो । इधापि एसोव अधिप्पेतोति आह “बन्धनट्टेन गुणा”ति । कामरागस्स संयोजनस्स पच्चयभावेन वत्थुकामेसुपि बन्धनट्टो रासट्टो वा गुणट्टो दट्टब्बो । चक्खुविज्जेय्याति वा चक्खुविज्जाणतंद्वारिकविज्जाणेहि जानितब्बा । सोतविज्जेय्यातिआदीसुपि एसेव नयो । इट्टारम्मणभूताति सभावेनेव इट्टारम्मणजातिका, इट्टारम्मणभावं वा पत्ता । कमनीयाति कामेतब्बा । मनवट्टनकाति मनोहरा । एतेन परिकप्पनतोपि इट्टारम्मणभावं सङ्गणहाति । पियजातिकाति पियायितब्बसभावा । कामूपसज्झिताति कामरागेन उपेच्च सम्बन्धनीया सम्बन्धा कातब्बा । तेनाह “आरम्मणं कत्वा”तिआदि । सङ्कप्परागोति वा सुभादिवसेन सङ्कप्पितवुत्थम्हि उप्पन्नरागो । एवमेत्थ वत्थुकामं पटिक्खपित्वा किलेसकामो वृत्तो तस्सेव वसेन तेसम्पि कामभावसिद्धितो, किलेसकामस्सपि इट्टवेदना दिट्ठादिसम्पयोगभेदेन पवत्तिआकारभेदेन च अत्थि विचित्तकाति ततो विसेसेतुं “चित्रविचित्रारम्मणानी”ति आह, नानप्पकारानि रूपादिआरम्मणानीति अत्थो ।

अथेत्थ धीरा विनयन्ति छन्दन्ति अथ एतेसु आरम्मणेसु धितिसम्पन्ना पण्डिता छन्दरागं विनयन्ति ।

तज्जातिकन्ति तंसभावं, अत्थतो पन तस्स कामस्स अनुरूपन्ति वृत्तं होति । पुज्जस्स भागो पुज्जभागो, पुज्जकोट्टासो । तेन निब्बत्तो, तत्थ वा भवोति पुज्जभागियो । अपुज्जभागियोति एत्थापि एसेव नयो । विपाकोयेव वेपक्कन्ति आह “वोहारविपाक”न्ति ।

सब्बसङ्गाहिकाति कुसलाकुसलसाधारणा । संविदहनचेतनाति सम्पयुत्तधम्मेषु संविदहनलक्खणा चेतना । उरत्ताळिन्ति उरं ताळेत्वा । एकपदन्ति एकपदचितं मन्तं । तेनाह “एकपदमन्तं वा”तिआदि ।

निब्बेधिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. सीहनादसुत्तवण्णना

६४. दसमे तथागतबलानीति अज्जेहि असाधारणानि तथागतस्सेव बलानि । ननु चेतानि सावकानम्पि एकच्चानि उप्पज्जन्तीति? कामं उप्पज्जन्ति, यादिसानि पन बुद्धानं ठानाट्ठानजाणादीनि, न तादिसानि तदज्जेसं कदाचि उप्पज्जन्तीति अज्जेहि असाधारणानि । इममेव हि यथावृत्तं लेसं अपेक्खित्वा साधारणभावतो आसयानुसयजाणादीसु एव असाधारणसमज्जा निरुद्धा । यथा पुब्बबुद्धानं बलानि पुज्जस्स सम्पत्तिया आगतानि, तथा आगतबलानीति वा तथागतबलानि । उसभस्स इदं आसभं, सेट्ठुद्धानं । पमुखनादन्ति सेट्ठुनादं । पटिवेधजाणज्जेव देसनाजाणज्जाति एत्थ पज्जाय पभावितं अत्तनो अरियफलावहं पटिवेधजाणं । करुणाय पभावितं सावकानं अरियफलावहं देसनाजाणं । तत्थ पटिवेधजाणं उप्पज्जमानं उप्पन्नन्ति दुविधं । तज्हि अभिनिक्खमनतो याव अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम । तुसितभवनतो याव महाबोधिपल्लङ्के अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम । दीपङ्करतो पट्टाय याव अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम । देसनाजाणम्पि पवत्तमानं पवत्तन्ति दुविधं । तज्हि याव

अज्जातकोण्डज्जस्स सोतापत्तिमग्गा पवत्तमानं, फलक्खणे पवत्तं नाम । तेसु पटिवेधजाणं लोकुत्तरं, देसनाजाणं लोकियं । उभयम्पि पनेतं अज्जेहि असाधारणं, बुद्धानज्जेव ओरसजाणं ।

ठानञ्च ठानतो पजानातीति कारणञ्च कारणतो पजानाति । यस्मा तत्थ फलं तिष्ठति तदायत्तवृत्तिताय उप्पज्जति चेव पवत्तति च, तस्मा ठानन्ति वुच्चति । भगवा “ये ये धम्मा येसं येसं धम्मानं हेतू पच्चया उप्पादाय, तं तं ठानं, ये ये धम्मा येयं येयं धम्मानं न हेतू न पच्चया उप्पादाय, तं तं अट्ठानं”न्ति पजानन्तो ठानतो अट्ठानतो यथाभूतं पजानाति ।

समादियन्तीति **समादानानि**, तानि पन समादियित्वा कतानि होन्तीति आह “**समादियित्वा कतानं**”न्ति । **कम्ममेव वा कम्मसमादानन्ति** एतेन “समादानं”न्ति सदस्स अपुब्बत्थाभावं दस्सेति मुत्तगतसद्दे गतसदस्स विय । **गतीति** निरयादिगतियो । **उपधीति** अत्तभावो । **कालोति** कम्मस्स विपच्चनारहकालो । **पयोगोति** विपाकुप्पत्तिया पच्चयभूता किरिया ।

चतुन्नं ज्ञानानन्ति पच्चनीकज्झापनट्टेन आरम्भणूपनिज्झानट्टेन च चतुन्नं रूपावचरज्झानानं । चतुक्कनयेन हेतं वुत्तं । **अट्ठन्नं विमोक्खानन्ति** “रूपी रूपानि पस्सती”तिआदीनं (म० नि० २.२४८; ३.३१२; ध० स० २४८; पटि० म० १.२०९) अट्ठन्नं विमोक्खानं । **तिण्णं समाधीनन्ति** सवितक्कसविचारादीनं तिण्णं समाधीनं । **नवन्नं अनुपुब्बसमापत्तीनन्ति** पठमज्झानसमापत्तिआदीनं नवन्नं अनुपुब्बसमापत्तीनं । एत्थ च पटिपाटिया अट्ठन्नं समाधीतिपि नामं, समापत्तीतिपि चित्तेकगतासम्भावतो, निरोधसमापत्तिया तदभावतो न समाधीति नामं । **हानभागियं धम्मन्ति** अप्पगुणेहि पठमज्झानादीहि वुट्ठितस्स सज्जामनसिकारानं कामादिपक्खन्दनं । **विसेसभागियं धम्मन्ति** पगुणेहि पठमज्झानादीहि वुट्ठितस्स सज्जामनसिकारानं दुतियज्झानादिपक्खन्दनं । इति सज्जामनसिकारानं कामादिदुतियज्झानादिपक्खन्दनानि हानभागियविसेसभागियधम्माति दस्सितानि । तेहि पन ज्ञानानं तंसभावता धम्मसद्देन वुत्ता । **तस्माति** वुत्तमेवत्थं हेतुभावेन पच्चामसति । **वोदानन्ति** पगुणतासङ्घातं वोदानं । तज्हि पठमज्झानादीहि वुट्ठित्वा दुतियज्झानादीनं अधिगमस्स पच्चयत्ता “**वुट्ठानं**”न्ति वुत्तं । ये पन “निरोधतो फलसमापत्तिया वुट्ठानन्ति पाळि नत्थी”ति वदन्ति । ते “निरोधा वुट्ठहन्तस्स नेवसज्जानासज्जायतनं फलसमापत्तिया अनन्तरपच्चयेन पच्चयो”ति इमाय **पाळियं** (पट्ठा० १.१.४१७) पटिसेधेतब्बा ।

सीहनादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

महावग्गवण्णना निट्ठिता ।

७. देवतावग्गो

१-३. अनागामिफलसुत्तादिवण्णना

६५-६७. सत्तमस्स पठमादीनि उत्तानत्थानि । ततिये अभिसमाचारे उत्तमसमाचारे भवं **आभिसमाचारिकं**, वत्तप्पटिपत्तिवत्तं । तेनाह “**उत्तमसमाचारभूतं**”न्तिआदि । **सेखपण्णत्तिसीलन्ति** सेखियवसेन पज्जत्तसीलं ।

अनागामिफलसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

४-५. सङ्गणिकारामसुत्तादिवण्णना

६८-६९. चतुर्थे गणेन सङ्गणं समोधानं गणसङ्गणिका, सा आरमितब्बहेन आरामो एतस्साति गणसङ्गणिकारामो । सङ्गणिकाति वा सकपरिससमोधानं । गणोति नानाजनसमोधानं । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव । पच्चमं उत्तानत्थमेव ।

सङ्गणिकारामसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

६. समाधिसुत्तवण्णना

७०. छट्ठे पटिप्पस्सम्भनं पटिप्पस्सद्धीति अत्थतो एकन्ति आह “न पटिप्पस्सद्धिलद्धेनाति किलेसप्पटिप्पस्सद्धिया अलद्धेना”ति । सुक्कपक्खे सन्तेनातिआदीसु अङ्गसन्तताय आरम्मणसन्तताय सब्बकिलेससन्तताय च सन्तेन, अतप्पनियट्ठेन पणीतेन, किलेसप्पटिप्पस्सद्धिया लद्धत्ता, किलेसप्पटिप्पस्सद्धिभावं वा लद्धत्ता पटिप्पस्सद्धिलद्धेन, पस्सद्धिकिलेसेन वा अरहता लद्धत्ता पटिप्पस्सद्धिलद्धेन, एकोदिभावेन अधिगतत्ता एकोदिभावाधिगतेनाति एवमत्थो दट्ठब्बो ।

समाधिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७-१०. सक्खिभब्बसुत्तादिवण्णना

७१-७४. सत्तमे तस्मिं तस्मिं विसेसेति तस्मिं तस्मिं सच्छिकातब्बे विसेसे । सक्खिभावाय पच्चक्खकारिताय भब्बो सक्खिभब्बो, तस्स भावो सक्खिभब्बता । तं सक्खिभब्बतं । सति सतिआयतनेति सति सतिकारणे । किञ्चेत्थ कारणं? अभिज्जा वा अभिज्जापादकज्झानं वा, अवसाने पन छट्ठाभिज्जाय अरहत्तं वा कारणं, अरहत्तस्स विपस्सना वाति वेदितब्बं । यज्हि तं तत्र तत्र सक्खिभब्बतासङ्गातं इद्धिविधपच्चनुभवनादि, तस्स अभिज्जा कारणं । अथ इद्धिविधपच्चनुभवनादि अभिज्जा, एवं सति अभिज्जापादकज्झानं कारणं । अरहत्तम्पि “कुदास्सु नामाहं तदायतनं उपसम्पज्ज विहरिस्सामी”ति अनुत्तरेसु विमोक्खेसु पिहं उपट्ठपेत्वा छट्ठाभिज्जं निब्बत्तेन्तस्स कारणं । इदञ्च सब्बसाधारणं न होति, साधारणवसेन पन अरहत्तस्स विपस्सना कारणं । अथ वा सति आयतनेति तस्स तस्स विसेसाधिगमस्स उपनिस्सयसङ्गाते कारणे सतीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

हानभागियादीसु “पठमज्झानस्स लाभिं कामसहगता सज्जामनसिकारा समुदाचरन्ति, हानभागियो समाधि । तदनुधम्मता सति सन्तिट्ठति, ठितिभागियो समाधि । अवितक्कसहगता सज्जामनसिकारा समुदाचरन्ति, विसेसभागियो समाधि । निब्बिदासहगता सज्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विरागूपसंहिता, निब्बेधभागियो समाधी”ति (विभ० ७९९) इमिना नयेन सब्बसमापत्तियो वित्थारेत्वा हानभागियादिअत्थो वेदितब्बो । तत्थ पठमज्झानस्स लाभिन्ति य्वायं अप्पगुणस्स पठमस्स ज्ञानस्स लाभी, तं । कामसहगता सज्जामनसिकारा समुदाचरन्तीति ततो वुट्ठितं आरम्मणवसेन कामसहगता हुत्वा सज्जामनसिकारा समुदाचरन्ति तुदन्ति, तस्स कामानतीतस्स कामानुपक्खन्दानं सज्जामनसिकारानं वसेन सो पठमज्झानसमाधि हायति परिहायति, तस्मा हानभागियो वुत्तो । तदनुधम्मताति तदनुरूपसभावो । सति सन्तिट्ठतीति इदं मिच्छासतिं सन्धाय वुत्तं । यस्स हि पठमज्झानानुरूपसभावा पठमज्झानं सन्ततो पणीततो दिस्वा अस्सादयमाना अभिनन्दमाना निकन्ति होति, तस्स निकन्तिवसेन सो पठमज्झानसमाधि नेव हायति न वड्ढति, ठितिकोट्टासिको होति । तेन वुत्तं “ठितिभागियो समाधी”ति । अवितक्कसहगताति अवितक्कं दुतियज्झानं सन्ततो

पणीततो मनसिकरोतो आरम्भणवसेन अवितक्कसहगता । सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्तीति पगुणपठमज्झानतो वुड्डितं दुतियज्झानाधिगमत्थाय चोदेन्ति तुदन्ति । तस्स उपरि दुतियज्झानानुपक्खन्दानं सञ्जामनसिकारानं वसेन सो पठमज्झानसमाधि विसेसभूतस्स दुतियज्झानस्स उप्पत्तिपदट्ठानताय “विसेसभागियो”ति वुत्तो ।

निब्बिदासहगताति तमेव पठमज्झानलाभिं ज्ञानतो वुड्डितं निब्बिदासङ्घातेन विपस्सनाजाणेन सहगता । विपस्सनाजाणञ्चि ज्ञानङ्गेसु पभेदेन उपट्ठहन्तेसु निब्बिन्दति उक्कण्ठति, तस्मा “निब्बिदा”ति वुच्चति । समुदाचरन्तीति निब्बानसच्छिकिरियत्थाय चोदेन्ति तुदन्ति । विरागूपसंहिताति विरागसङ्घातेन निब्बानेन उपसंहिता । विपस्सनाजाणञ्चि सक्का इमिना मग्गेन विरागं निब्बानं सच्छिकातुन्ति पवत्तितो “विरागूपसंहित”न्ति वुच्चति । तंसम्पयुत्ता सञ्जामनसिकारा विरागूपसंहिता एव नाम । तस्स तेसं सञ्जामनसिकारानं वसेन पठमज्झानसमाधि अरियमग्गप्पटिवेधस्स पदट्ठानताय “निब्बेधभागियो”ति वुत्तो । हानं भजन्तीति हानभागिया, हानभागो वा एतेसं अर्थीति हानभागिया, परिहानकोट्टासिकाति अत्थो । इमिना नयेन ठितिभागियो वेदितब्बो । अट्ठमादीनि उत्तानत्थानेव ।

सक्खिभब्बसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

देवतावग्गवण्णना निट्ठिता ।

८. अरहत्तवग्गो

१-३. दुक्खसुत्तादिवण्णना

७५-७७. अट्ठमस्स पठमादीसु नत्थि वत्तब्बं । ततिये तिविधं कुहनवत्थुन्ति पच्चयप्पटिसेवनसामन्तजप्पनइरियापथप्पवत्तनसङ्घातं तिविधं कुहनवत्थुं । उक्खिपित्वाति “महाकुटुम्बिको महानाविको महादानपती”तिआदिना पग्गण्हित्वा लपनं । अवक्खिपित्वाति “किं इमस्स जीवितं, बीजभोजनो नामाय”न्ति हीळेत्वा लपनं ।

दुक्खसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

४. सुखसोमनस्ससुत्तवण्णना

७८. चतुत्थे यथावुत्तधम्मादीसु तस्स किलेसनिमित्तं दुक्खं अनवस्सनन्ति “सुखसोमनस्सबहुलो विहरती”ति वुत्तं । कायिकसुखञ्चेव चेतसिकसोमनस्सञ्च बहुलं अस्साति सुखसोमनस्सबहुलो । यवति तेन फलं मिस्सितं विय होतीति योनि, एकन्तिकं कारणं । अस्साति यथावुत्तस्स भिक्खुनो । परिपुण्णन्ति अविकलं अनवसेसं ।

सुखसोमनस्ससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. अधिगमसुत्तवण्णना

७९. पञ्चमे आगच्छन्ति एतेन कुसला वा अकुसला वाति आगमनं, कुसलाकुसलानं उप्पत्तिकारणं । तत्थ

कुसलोति **आगमनकुसलो** । एवं धम्मे मनसिकरोतो कुसला वा अकुसला वा धम्मा अभिवड्ढन्तीति एवं जानन्तो । अपगच्छन्ति कुसला वा अकुसला वा एतेनाति अपगमनं । तेसं एव अनुप्पत्तिकारणं, तत्थ कुसलोति **अपगमनकुसलो** । एवं धम्मे मनसिकरोतो कुसला वा अकुसला वा धम्मा नाभिवड्ढन्तीति एवं जानन्तो । **उपायकुसलो**ति ठानुप्पत्तिकपञ्जासमन्नागतो । इदञ्च अच्चायिककिच्चे वा भये वा उप्पन्ने तस्स तिकिच्छनत्थं ठानुप्पत्तिया कारणजाननवसेन वेदितब्बं ।

अधिगमसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६-७. महन्तत्तसुत्तादिवण्णना

८०-८१. छट्ठे **सम्पत्ते**ति किलेसे सम्पत्ते । सत्तमं उत्तानमेव ।

महन्तत्तसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

८-१०. दुतियनिरयसुत्तादिवण्णना

८२-८४. अट्ठमे **कायपागब्भियादीहीति आदि**-सट्ठेन वचीपागब्भियं मनोपागब्भियञ्च सङ्गण्हाति । नवमादीनि उत्तानत्थानेव ।

दुतियनिरयसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

अरहत्तवग्गवण्णना निट्ठिता ।

९. सीतिवग्गो

१. सीतिभावसुत्तवण्णना

८५. नवमस्स पठमे **सीतिभावन्ति** निब्बानं, किलेसवूपसमं वा । **निग्गण्हातीति** अच्चारद्धवीरियतादीहि उद्धतं चित्तं उद्धच्चपक्खतो रक्खणवसेन निग्गण्हाति । **पग्गण्हातीति** अतिसिथिलवीरियतादीहि लीनं चित्तं कोसज्जपाततो रक्खणवसेन पग्गण्हाति । **सम्पहंसेतीति** समप्पवत्तचित्तं तथापवत्तियं पञ्जाय तोसेति उत्तेजेति वा । यदा वा पञ्जापयोगमन्दताय उपसमसुखानधिगमेन वा निरस्सादं चित्तं भावनाय न पक्खन्दति, तदा जातिआदीनि संवेगवत्थूनि पच्चवेक्खित्वा सम्पहंसेति समुत्तेजेति । **अज्झुपेक्खतीति** यदा पन चित्तं अलीनं अनुद्धतं अनिरस्सादं आरम्भणे समप्पवत्तं सम्मदेव भावनावीतिं ओतिण्णं होति, तदा पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु किञ्चि ब्यापारं अकत्वा समप्पवत्तेसु अस्सेसु सारथी विय अज्झुपेक्खति, उपेक्खकोव होति । **पणीताधिमुत्तिकोति** पणीते उत्तमे मग्गफले अधिमुत्तो निन्नपोणपम्भारो ।

सीतिभावसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२-११. आवरणसुत्तादिवण्णना

८६-९५. दुतिये अच्छन्दिकोति कत्तुकम्यताकुसलच्छन्दरहितो । उत्तरकुरुका मनुस्सा अच्छन्दिकट्टानं पविट्ठा । दुप्पज्जोति भवङ्गपज्जाय परिहीनो । भवङ्गपज्जाय पन परिपुण्णायपि यस्स भवङ्गं लोकुत्तरस्स पच्चयो न होति, सोपि दुप्पज्जो एव नाम । अभब्बो नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु धम्मेषु सम्मत्तन्ति कुसलेसु धम्मेषु सम्मत्तनियामसङ्घातं अरियमगं ओक्कमितुं अधिगन्तुं अभब्बो । न कम्मावरणतायातिआदीसु अभब्बविपरियायेन अत्थो वेदितब्बो । चतुत्थादीनि उत्तानत्थानि ।

आवरणसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

सीतिवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१०. आनिसंसवग्गो

१-११. पातुभावसुत्तादिवण्णना

९६-१०६. दसमस्स पठमादीसु नत्थि वत्तब्बं । अट्ठमे मेत्ता एतस्स अत्थीति मेत्तावा, तस्स भावो मेत्तावता, मेत्तापटिपत्ति, ताय । सा पन मेत्तावता मेत्तावसेन पारिचरियाति आह “मेत्तायुत्ताय पारिचरियाया”ति । परिचरन्ति विप्पकतब्रह्मचरियत्ता । परिचिण्णसत्थुकेन सावकेन नाम सत्थुनो याव धम्मेन कातब्बा पारिचरिया, ताय सम्मदेव सम्पादितत्ता । नवमादीनि उत्तानत्थानि ।

पातुभावसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

आनिसंसवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१०७-११६. एकादसमवग्गो उत्तानत्थोयेव ।

इति मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

छक्कनिपातवण्णनाय अनुत्तानत्थदीपना समत्ता ।

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये सत्तकनिपात-टीका

१. पठमपण्णासकं

१. धनवग्गवण्णना

१-१०. सत्तकनिपातस्स पठमो वग्गो उत्तानत्थो ।

२. अनुसयवग्गो

४. पुग्गलसुत्तवण्णना

१४. दुतियस्स चतुत्थे उभतो उभयथा, उभतो उभोहि भागेहि विमुत्तोति उभतोभागविमुत्तो
एकदेससरूपेकसेसनयेन । द्वीहि भागेहीति करणे निस्सक्के चेतं बहुवचनं । आवुत्तिआदिवसेन अयं नियमो वेदितब्बोति
आह “अरूपसमापत्तिया”तिआदि । एतेन “समापत्तिया विक्खम्भनविमोक्खेन, मग्गेन समुच्छेदविमोक्खेन विमुत्तत्ता
उभतोभागविमुत्तो”ति एवं पवत्तो तिपिटकचूळनागत्येवादा, “नामकायतो रूपकायतो च विमुत्तत्ता
उभतोभागविमुत्तो”ति एवं पवत्तो तिपिटकमहारक्खित्त्येवादा, “समापत्तिया विक्खम्भनविमोक्खेन एकवारं, मग्गेन
समुच्छेदविमोक्खेन एकवारं विमुत्तत्ता उभतोभागविमुत्तो”ति एवं पवत्तो तिपिटकचूळाभयत्येवादा चाति इमेसं
तिण्णम्पि थेरवादानं एकज्झं सङ्गहो कतोति दट्ठब्बं । एत्थ च पठमवादे द्वीहि भागेहि विमुत्तो उभतोभागविमुत्तो वुत्तो,
दुतियवादे उभतो भागतो विमुत्तोति उभतोभागविमुत्तो, ततियवादे द्वीहि भागेहि द्वे वारे विमुत्तोति अयमेतेसं विसेसोति ।
विमुत्तोति किलेसेहि विमुत्तो, किलेसविक्खम्भनसमुच्छेदनेहि वा कायतो विमुत्तोहि अत्थो ।

सोति उभतोभागविमुत्तो । कामज्चेत्थ रूपावचरचतुत्थज्झानम्पि अरूपावचरज्झानं विय दुवङ्गिकं आनेज्जप्पत्तन्ति
वुच्चति । तं पन पदट्ठानं कत्वा अरहत्तं पत्तो उभतोभागविमुत्तो नाम न होति रूपकायतो अविमुत्तत्ता । तज्झि
किलेसकायतोव विमुत्तं, न रूपकायतो, तस्मा ततो वुट्ठाय अरहत्तं पत्तो उभतोभागविमुत्तो न होतीति आह “चतुन्नं
अरूप...पे... पञ्चविधो होती”ति । अरूपसमापत्तीनन्ति निद्वारणे सामिवचनं । अरहत्तं पत्तअनागामिनोति
भूतपुब्बगतिया वुत्तं । न हि अरहत्तं पत्तो अनागामी नाम होति । “रूपी रूपानि पस्सती”तिआदिके निरोधसमापत्तिअन्ते अट्ठ
विमोक्खे वत्वा —

“यतो च खो, आनन्द, भिक्खु इमे अट्ठ विमोक्खे कायेन फुसित्वा विहरति, पज्जाय चस्स दिस्वा आसवा
परिक्खीणा होन्ति । अयं वुच्चति, आनन्द, भिक्खु उभतोभागविमुत्तो”ति —

यदिपि महानिदाने (दी० नि० २.१३०) वुत्तं, तं पन उभतोभागविमुत्तसेट्ठवसेन वुत्तन्ति, इध पन सब्बउभतोभागविमुत्ते
सङ्गहणत्थं “पञ्चविधो होती”ति वत्वा “पाळि पनेत्थ...पे... अट्ठविमोक्खलाभिनो वसेन आगता”ति आह ।
मज्झिमनिकाये पन कीटागिरिसुत्ते (म० नि० २.१८२) —

“कतमो च, भिक्खवे, पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो? इध, भिक्खवे, एकच्चो पुग्गलो ये ते सन्ता विमोक्खा
अतिक्कम्म रूपे आरुप्पा, ते कायेन फुसित्वा विहरति, पज्जाय चस्स दिस्वा आसवा परिक्खीणा होन्ति । अयं
वुच्चति, भिक्खवे, पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो”ति —

अरूपसमापत्तिवसेन चत्तारो उभतोभागविमुत्ता, सेट्ठो च वुत्तो वुत्तलक्खणूपपत्तितो । यथावुत्तेसु हि पञ्चसु पुरिमा चत्तारो

समापत्तिसीसं निरोधं न समापज्जन्तीति परियायेन उभतोभागविमुत्ता नाम । अट्टसमापत्तिलाभी अनागामी तं समापज्जित्वा ततो वुट्ठाय विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पत्तोति निप्परियायेन उभतोभागविमुत्तसेट्ठो नाम ।

कतमो च पुग्गलोतिआदि पुग्गलपज्जत्तिपाळि । तत्थ **कतमो**ति पुच्छावचनं । **पुग्गलो**ति असाधारणतो पुच्छितवचनं । **इधा**ति इधस्मिं सासने । **एकच्चो**ति एको । **अट्ट विमोक्खे कायेन फुसित्वा विहरतीति** अट्ट समापत्तियो समापज्जित्वा नामकायतो पटिलभित्वा विहरति । **पज्जाय चस्स दिस्वा आसवा परिकखीणा होन्तीति** विपस्सनापज्जाय सङ्खारगतं, मग्गपज्जाय चत्तारि सच्चानि पस्सित्वा चत्तारोपि आसवा परिकखीणा होन्ति । **दिस्वा**ति दस्सनहेतु । न हि आसवे पज्जाय पस्सन्ति, दस्सनकारणा पन परिकखीणा दिस्वा परिकखीणाति वुत्ता दस्सनायत्तपरिकखयत्ता । एवज्झि दस्सनं आसवानं खयस्स पुरिमकिरियाभावेन वुत्तं ।

पज्जाविमुत्तोति विसेसतो पज्जाय एव विमुत्तो, न तस्स अधिद्धानभूतेन अट्टविमोक्खसङ्घातेन सातिसयेन समाधिनाति पज्जाविमुत्तो । यो अरियो अनधिगतअट्टविमोक्खो सब्बसो आसवेहि विमुत्तो, तस्सेतं अधिवचनं । अधिगतेपि हि रूपज्ज्ञानविमोक्खे न सो सातिसयसमाधिनिस्सितोति न तस्स वसेन उभतोभागविमुत्तता होतीति वुत्तोवायमत्थो । अरूपज्ज्ञानेसु पन एकस्मिम्पि सति उभतोभागविमुत्तोयेव नाम होति । तेन हि अट्टविमोक्खेकदेसेन तं नामदानसमत्थेन अट्टविमोक्खलाभीत्वेव वुच्चति । समुदाये हि पवत्तो वोहारो अवयवेपि दिस्सति यथा तं “सतिसयो”ति अनवसेसतो आसवानं परिकखीणत्ता । **अट्टविमोक्खपटिकखेपवसेनेव** न एकदेसभूतरूपज्ज्ञानप्पटिकखेपवसेन । एवज्झि अरूपज्ज्ञानेकदेसाभावेपि अट्टविमोक्खपटिकखेपो न होतीति सिद्धं होति । अरूपावचरज्ज्ञानेसु हि एकस्मिम्पि सति उभतोभागविमुत्तोयेव नाम होति ।

फुट्टन्तं सच्छिकतोति फुट्टानं अन्तो फुट्टन्तो, फुट्टानं अरूपज्ज्ञानानं अनन्तरो कालोति अधिष्ठाया । अच्चन्तसंयोगे चेतं उपयोगवचनं । तं फुट्टानन्तरकालमेव सच्छिकातब्बं सच्छिकतो सच्छिकरणूपायेनाति वुत्तं होति, भावनपुंसकं वा एतं “एकमन्तं निसीदी”तिआदीसु विय । यो हि अरूपज्ज्ञानेन रूपकायतो नामकायेकदेसतो च विक्खम्भनविमोक्खेन विमुत्तो, तेन निरोधसङ्घातो विमोक्खो आलोचितो पकासितो विय होति, न पन कायेन सच्छिकतो । निरोधं पन आरम्मणं कत्वा एकच्चेसु आसवेसु खेपितेसु तेन सो सच्छिकतो होति, तस्मा सो सच्छिकातब्बं निरोधं यथाआलोचितं नामकायेन सच्छि करोतीति “**कायसक्खी**”ति वुच्चति, न तु “विमुत्तो”ति एकच्चानं आसवानं अपरिकखीणत्ता । तेनाह “**ज्ञानफस्सं पठमं फुसति, पच्छा निरोधं निब्बानं सच्छिकरोती**”ति । अयं चतुन्नं अरूपसमापत्तीनं एकेकतो वुट्ठाय सङ्खारे सम्मसित्वा कायसक्खिभावं पत्तानं चतुन्नं, निरोधा वुट्ठाय अग्गमग्गप्पत्तअनागामिनो च वसेन उभतोभागविमुत्तो विय पज्चविधो नाम होतीति वुत्तं **अभिधम्मटीकायं** (पु० प० मूलटी० २४) “कायसक्खिम्हिपि एसेव नयो”ति । **एकच्चे आसवाति हेट्टिमग्गवज्झा** आसवा ।

दिट्ठन्तं पत्तोति दस्सनसङ्घातस्स सोतापत्तिमग्गजाणस्स अनन्तरं पत्तोति वुत्तं होति । “दिट्ठत्ता पत्तो”तिपि पाठो । एतेन चतुसच्चदस्सनसङ्घाताय दिट्ठिया निरोधस्स पत्ततं दीपेति । तेनाह “**दुक्खा सङ्खारा**”तिआदि । तत्थ **पज्जायाति** मग्गपज्जाय । पठमफलट्ठतो पट्ठाय याव अग्गमग्गट्ठा दिट्ठिप्पत्तो । तेनाह “**सोपि कायसक्खी विय छब्बिधो होती**”ति । यथा पन पज्जाविमुत्तो, एवं अयम्पि सुक्खविपस्सको चतूहि अरूपज्ज्ञानेहि वुट्ठाय दिट्ठिप्पत्तभावप्पत्ता चत्तारो चाति पज्चविधो होतीति वेदितव्वो । सद्धाविमुत्तेपि एसेव नयो । **इदं दुक्खन्ति** एतकं दुक्खं, न इतो उद्धं दुक्खन्ति । **यथाभूतं पजानातीति** ठपेत्वा तण्हं उपादानक्खन्धपज्चकं दुक्खसच्चन्ति याथावतो पजानाति । यस्मा पन तण्हा दुक्खं जनेति

निब्बत्तेति, ततो तं दुक्खं समुदेति, तस्मा नं “अयं दुक्खसमुदयो”ति यथाभूतं पजानाति । यस्मा पन इदं दुक्खञ्च समुदयो च निब्बानं पत्वा निरुज्झति, अप्पवत्तिं गच्छति, तस्मा न “अयं दुक्खनिरोधो”ति यथाभूतं पजानाति । अरियो पन अट्ठङ्गिको मग्गो तं दुक्खनिरोधं गच्छति, तेन तं “अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा”ति यथाभूतं पजानाति । एत्तावता नानाक्खणे सच्चववत्थानं दस्सितं । इदानीं तं एकक्खणे दस्सेतुं “तथागतप्पवेदिता”ति आदि वुत्तं ।
तथागतप्पवेदिताति तथागतेन बोधिमण्डे पटिविद्धा विदिता पाकटा कता । **धम्मा**ति चतुसच्चधम्मा । **वोदिट्ठा** होन्तीति सुदिट्ठा । **वोचरिता**ति सुचरिता, पज्जाय सुट्ठु चरापिताति अत्थो । **अयन्ति** अयं एवरूपो पुग्गलो दिट्ठिप्पत्तोति ।

सद्धाय विमुत्तोति सद्धहनवसेन विमुत्तो । एतेन सब्बथा अविमुत्तस्सपि सद्धामत्तेन विमुत्तभावं दस्सेति ।
सद्धाविमुत्तोति वा सद्धाय अधिमुत्तोति अत्थो । किं पन नेसं किलेसप्पहाने नानत्तं अत्थीति? नत्थि । अथ कस्मा सद्धाविमुत्तो दिट्ठिप्पत्तं न पापुणातीति? आगमनीयनानत्तेन । दिट्ठिप्पत्तो हि आगमनमिह किलेसे विक्खम्भेन्तो अप्पदुक्खेन अकसिरेन अकिलमन्तोव सक्कोति विक्खम्भितुं, सद्धाविमुत्तो पन दुक्खेन कसिरेन किलमन्तो सक्कोति विक्खम्भितुं, तस्मा सद्धाविमुत्तो दिट्ठिप्पत्तं न पापुणाति । तेनाह “**एतस्स ही**”ति आदि । **सद्धहन्तस्सा**ति “एकंसतो अयं पटिपदा किलेसक्खयं आवहति सम्मासम्बुद्धेन भासितत्ता”ति एवं सद्धहन्तस्स । यस्मा पनस्स अनिच्चानुपस्सनादीहि निच्चसज्जापहानवसेन भावनाय पुब्बेनापरं विसेसं पस्सतो तत्थ तत्थ पच्चक्खतापि अत्थि, तस्मा वुत्तं “**सद्धहन्तस्स विया**”ति । सेसपदद्वयं तस्सेव वेवचनं । एत्थ च **पुब्बभागमग्गभावना**ति वचनेन आगमनीयनानत्तेन दिट्ठिप्पत्तसद्धाविमुत्तानं पज्जानानत्तं होतीति दस्सितं । **अभिधम्मदुक्कथायमि** (पु० प० अट्ठ० २८) “नेसं किलेसप्पहाने नानत्तं नत्थि, पज्जाय नानत्तं अत्थियेवा”ति वत्वा “आगमनीयनानत्तेनेव सद्धाविमुत्तो दिट्ठिप्पत्तं न पापुणातीति सन्निट्ठानं कत”न्ति वुत्तं ।

आरम्मणं याथावतो धारेति अवधारेतीति धम्मो, पज्जा । तं पज्जासङ्घातं धम्मं अधिमत्तताय पुब्बङ्गमं हुत्वा पवत्तं अनुस्सरतीति **धम्मानुसारी** । तेनाह “**धम्मो**”ति आदि । **पज्जापुब्बङ्गमन्ति** पज्जापधानं । “सद्धं अनुस्सरति, सद्धापुब्बङ्गमं मग्गं भावेती”ति इममत्थं **एसेव नयो**ति अतिदिसति । पज्जं वाहेतीति **पज्जावाही**, पज्जं सातिसयं पवत्तेतीति अत्थो । तेनाह “**पज्जापुब्बङ्गमं अरियमग्गं भावेती**”ति । पज्जा वा पुग्गलं वाहेति निब्बानाभिमुखं गमेतीति **पज्जावाही** ।
सद्धावाहीति एत्थापि इमिना नयेनेव अत्थो वेदितब्बो । **उभतोभागविमुत्तादिकथा**ति उभतोभागविमुत्तादीसु आगमनतो पट्टाय वत्तब्बकथा । **तस्माति विसुद्धिमग्गे** (विसुद्धि० २.७७३, ८८९) वुत्तत्ता । ततो एव **विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं** (विसुद्धि० महाटी० २.७७३) वुत्तनयेनेव चेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

पुग्गलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. उदकूपमासुत्तवण्णना

१५. पज्चमे **एकन्तकाळकेही**ति नत्थिकवाद अहेतुकवाद अकिरियवादसङ्घातेहि नियतमिच्छादिट्ठिधम्मेहि । तेनाह “**नियतमिच्छादिट्ठि सन्धाय वुत्त**”न्ति । एवं **पुग्गलो**ति इमिना कारणेन एकवारं निमुग्गो निमुग्गोयेव सो होति । एतस्स हि पुन भवतो वुट्ठानं नाम नत्थीति वदन्ति मक्खलिगोसालादयो विय । हेट्ठा हेट्ठा नरकगीनंयेव आहारो । **साधु सद्धा कुसलेसूति** कुसलधम्मेसु सद्धा नाम साहु लद्धकाति उम्मुज्जति, सो तावत्तकेनेव कुसलेन उम्मुज्जति नाम । **साधु हिरी**ति आदीसुपि एसेव नयो । **चट्ठवारे**ति रजकानं खारपरिस्सावने, सुरापरिस्सावने वा । एवं **पुग्गलो**ति “एवं साधु सद्धा”ति इमेसं सद्धादीनं वसेन एकवारं उम्मुज्जित्वा तेसं परिहानिया पुन निमुज्जितियेव देवदत्तादयो विय । देवदत्तो हि अट्ठ

समापत्तियो पञ्च च अभिञ्जायो निब्वत्तेत्वापि पुन बुद्धानं पटिपक्खताय तेहि गुणेहि परिहीनो रुहिरुप्पादकम्मं सङ्गभेदकम्मञ्च कत्वा कायस्स भेदा दुतियचित्तवारेन चुतिचित्तमनन्तरा निरये निब्वत्तो । कोकालिको द्वे अग्गसावके उपवदित्वा पदुमनिरये निब्वत्तो ।

नेव हायति नो वड्ढतीति अप्पहोनककालेपि न हायति, पहोनककालेपि न वड्ढति । उभयम्पि पनेतं अगारिकेनपि अनगारिकेनपि दीपेतब्बं । एकच्चो हि अगारिको अप्पहोनककाले पक्खिकभत्तं वस्सिकं वा उपनिबन्धापेसि, सो पच्छा पहोनककालेपि पक्खिकभत्तादिमत्तमेव पवत्तेति । अनगारिकोपि आदिमिह अप्पहोनककाले उद्देसं धुतङ्गं वा गण्हाति, मेधावी बलवीरियसम्पत्तिया पहोनककाले ततो उत्तरिं न करोति । एवं पुग्गलोति एवं इमाय सद्भादीनं ठितिया पुग्गलो उम्मुज्जित्वा ठितो नाम होति । उम्मुज्जित्वा पतरतीति सकदागामिपुग्गलो किलेसतनुताय उट्ठित्वा गन्तब्बदिसाभिमुखो तरति नाम ।

पटिगाधप्पत्तो होतीति अनागामिपुग्गलं सन्धाय वदति । इमे पन सत्त पुग्गला उदकोपमेन दीपिता । सत्त किर जङ्घवाणिजा अद्धानमग्गप्पटिपन्ना अन्तरामग्गे एकं पुण्णनदिं पापुणिसु । तेसु पठमं ओतिण्णो उदकभीरुको पुरिसो ओतिण्णद्वानेयेव निमुज्जित्वा पुन सण्ठातुं नासक्खि, अवस्संव मच्छकच्छपभत्तं जातो । दुतियो ओतिण्णद्वाने निमुज्जित्वा सकिं उट्ठित्वा पुन निमुग्गो उट्ठातुं नासक्खि, अन्तोयेव मच्छकच्छपभत्तं जातो । ततियो निमुज्जित्वा उट्ठितो मज्झे नदिया ठत्वा नेव ओरतो आगन्तुं, न पारं गन्तुं असक्खि । चतुत्थो उट्ठाय ठितो उत्तरणतित्थं ओलोकेसि । पञ्चमो उत्तरणतित्थं ओलोकेत्वा पतरति । छट्ठो तं दिस्वा पारिमतीरं गन्त्वा कटिप्पमाणे उदके ठितो । सत्तमो पारिमतीरं गन्त्वा गन्धचुण्णादीहि न्हत्वा वरवत्थादीनि निवासेत्वा सुराभिविलेपनं विलिम्पित्वा नीलुप्पलमालादीनि पिलन्धित्वा नानालङ्कारप्पटिमण्डितो महानगरं पविसित्वा पासादमारुहित्वा उत्तमभोजनं भुज्जति ।

तत्थ जङ्घवाणिजा विय इमे सत्त पुग्गला, नदी विय वट्ठं, पठमस्स उदकभीरुकस्स पुरिसस्स ओतिण्णद्वानेयेव निमुज्जनं विय मिच्छादिट्ठिकस्स वट्ठे निमुज्जनं, उम्मुज्जित्वा निमुज्जनपुरिसो विय सद्भादीनं उप्पत्तिमत्थकेन उम्मुज्जित्वा तासं हानिया निमुग्गपुग्गलो, मज्झे नदिया ठत्वा विय सद्भादीनं ठितिया ठितिपुग्गलो, उत्तरणतित्थं ओलोकेन्तो विय सोतापन्नो, पतरन्तपुरिसो विय किलेसकामावट्ठताय पतरन्तो सकदागामी, तरित्वा कटिमत्ते उदके ठितपुरिसो विय अनावट्ठधम्मत्ता अनागामी, न्हत्वा पारिमतीरं उत्तरित्वा थले ठितपुरिसो विय चत्तारो ओघे अतिक्कमित्वा निब्बानथले ठितो खीणासवब्राह्मणो, थले ठितपुरिसस्स नगरं पविसित्वा पासादं आरुह्य उत्तमभोजनभुज्जनं विय खीणासवस्स निब्बानारम्मणसमापत्तिं अप्पेत्वा वीतिनामनं वेदितब्बं ।

उदकूपमासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६-९. अनिच्चानुपस्सीसुत्तादिवण्णना

१६-१९. छट्ठे “इध समसीसी कथितो”ति वत्त्वा एवं समसीसितं विभजित्वा इधाधिप्पेतं दस्सेतुं “सो चतुब्बिधो होती”ति आदिमाह । रोगवसेन समसीसी रोगसमसीसी । एस नयो सेसेसुपि । एकप्पहारेनेवाति एकवेलायमेव । यो चक्खुरोगादीसु अज्जतरस्मिं सति “इतो अनुट्ठितो अरहत्तं पापुणिस्सामी”ति विपस्सनं पट्टपेसि, अथस्स अरहत्तञ्च रोगतो वुट्ठानञ्च एककालमेव होति, अयं रोगसमसीसी नाम । इरियापथस्स परियोसानन्ति इरियापथन्तरसमायोगो । यो ठानादीसु इरियापथेसु अज्जतरं अधिट्ठाय “अविकोपेत्वाव अरहत्तं पापुणिस्सामी”ति विपस्सनं पट्टपेसि । अथस्स

अरहत्तप्पत्ति च इरियापथविकोपनञ्च एकप्पहारेनेव होति, अयं **इरियापथसमसीसी** नाम । **जीवितसमसीसी** नामाति एत्थ “पलिबोधसीसं मानो, परामाससीसं दिट्ठि, विक्खेपसीसं उद्धच्चं, किलेससीसं अविज्जा, अधिमोक्खसीसं सद्धा, पग्गहसीसं वीरियं, उपट्ठानसीसं सति, अविक्खेपसीसं समाधि, दस्सनसीसं पज्जा, पवत्तसीसं जीवितिन्द्रियं, चुत्तिसीसं विमोक्खो, सङ्खारसीसं निरोधो”ति **पटिसम्भिदायं** (पटि० म० ३.३३) वुत्तेसु सत्तरससु सीसेसु पवत्तसीसं किलेससीसन्ति द्वे सीसानि इधाधिप्पेतानि — “अपुब्बं अचरिमं आसवपरियादानञ्च होति जीवितपरियादानञ्चा”ति वचनतो । तेसु किलेससीसं अरहत्तमग्गो परियादियति, पवत्तसीसं जीवितिन्द्रियं चुत्तिचित्तं परियादियति । तत्थ अविज्जापरियादायकं चित्तं जीवितिन्द्रियं परियादातुं न सक्कोति, जीवितिन्द्रियपरियादायकं अविज्जं परियादातुं न सक्कोति । अज्जं अविज्जापरियादायकं चित्तं, अज्जं जीवितिन्द्रियपरियादायकं । यस्स चेतं सीसद्वयं समं परियादानं गच्छति, सो **जीवितसमसीसी** नाम ।

कथं पनिदं समं होतीति? वारसमताय । यस्मिज्हि वारे मग्गवुट्ठानं होति, सोतापत्तिमग्गे पञ्च पच्चवेक्खणानि, सकदागामिमग्गे पञ्च, अनागामिमग्गे पञ्च, अरहत्तमग्गे चत्तारीति एकूनवीसतिमे पच्चवेक्खणजाणे पटिडाय भवङ्गं ओतरित्वा परिनिब्बायतो इमाय वारसमताय इदं उभयसीसपरियादानम्पि समं होतीति इमाय वारसमताय । वारसमवुत्तिदायकेन हि मग्गचित्तेन अत्तनो अनन्तरं विय निप्फादेतब्बा पच्चवेक्खणवारा च किलेसपरियादानस्सेव वाराति वत्तब्बतं अरहति । “विमुत्तस्मिं विमुत्तमिति जाणं होती”ति (म० नि० १.७८; सं० नि० ३.१२, १४) वचनतो पच्चवेक्खणपरिसमापनेन किलेसपरियादानं सम्पापितं नाम होतीति इमाय वारवुत्तिया समताय किलेसपरियादानजीवितपरियादानानं समता वेदितब्बा । तेनेवाह “**यस्मा पनस्स...पे०.. तस्मा एवं वुत्त**”न्ति ।

आयुनो वेमज्झं अनतिक्कमित्वा अन्तराव किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बायतीति **अन्तरापरिनिब्बायी** । तेनाह “**यो पञ्चसु सुद्धावासेसू**”तिआदि । **वेमज्झे**ति अविहादीसु यत्थ उप्पन्नो, तत्थ आयुनो वेमज्झे । आयुवेमज्झं उपहच्च अतिक्कमित्वा तत्थ परिनिब्बायतीति **उपहच्चपरिनिब्बायी** । तेनाह “**यो तत्थेवा**”तिआदि । असङ्खारेन अप्पयोगेन अनुस्साहेन अकिलमन्तो तिक्खिन्द्रियताय सुखेनेव परिनिब्बायतीति **असङ्खारपरिनिब्बायी** । तेनाह “**यो तेसंयेवा**”तिआदि । **तेसंयेव पुग्गलानन्ति** निद्धारणे सामिवचनं । **अप्पयोगेना**ति अधिमत्तप्पयोगेन विना अप्पकसिरेन । ससङ्खारेन सप्पयोगेन किलमन्तो दुक्खेन परिनिब्बायतीति **ससङ्खारपरिनिब्बायी** । उद्धंवाहिभावेन उद्धमस्स तण्हासोतं वट्ठसोतञ्चाति, उद्धं वा गन्त्वा पटिलभित्तब्बतो उद्धमस्स मग्गसोतन्ति **उद्धंभोतो** । पटिसन्धिवसेन अकनिट्ठं गच्छतीति **अकनिट्ठगामी** ।

एत्थ पन चतुक्कं वेदितब्बं । यो हि अविहतो पट्टाय चत्तारो देवलोके सोधेत्वा अकनिट्ठं गन्त्वा परिनिब्बायति, अयं **उद्धंसोतो अकनिट्ठगामी** नाम । अयज्हि अविहेसु कप्पसहस्सं वसन्तो अरहत्तं पत्तुं असक्कुणित्वा अतप्पं गच्छति, तत्रापि द्वे कप्पसहस्सानि वसन्तो अरहत्तं पत्तुं असक्कुणित्वा सुदस्सं गच्छति, तत्रापि चत्तारि कप्पसहस्सानि वसन्तो अरहत्तं पत्तुं असक्कुणित्वा सुदस्सिं गच्छति, तत्रापि अट्ठ कप्पसहस्सानि वसन्तो अरहत्तं पत्तुं असक्कुणित्वा अकनिट्ठं गच्छति, तत्थ वसन्तो अग्गमग्गं अधिगच्छति । तत्थ यो अविहतो पट्टाय दुतियं वा चतुत्थं वा देवलोकं गन्त्वा परिनिब्बायति, अयं **उद्धंसोतो न अकनिट्ठगामी** नाम । यो कामभवतो चवित्वा अकनिट्ठेसु परिनिब्बायति, अयं **न उद्धंसोतो अकनिट्ठगामी** नाम । यो हेट्ठा चतूसु देवलोकेसु तत्थ तत्थेव निब्बत्तित्वा परिनिब्बायति, अयं **न उद्धंसोतो न अकनिट्ठगामी**ति ।

एते पन अविहेसु उप्पन्नसमनन्तरआयुवेमज्झं अप्पत्वाव परिनिब्बायनवसेन तयो अन्तरापरिनिब्बायिनो, एको

उपहच्चपरिनिब्बायी, एको उद्धंसोतोति पच्चविधो, असङ्खारससङ्खारपरिनिब्बायिविभागेन दस होन्ति, तथा अतप्पसुदस्ससुदस्सीसूति चत्तारो दसकाति चत्तारीसं । अकनिट्ठे पन उद्धंसोतो नत्थि, तयो अन्तरापरिनिब्बायिनो, एको उपहच्चपरिनिब्बायीति चत्तारो, असङ्खारससङ्खारपरिनिब्बायिविभागेन अट्ठाति अट्ठचत्तारीसं अनागामिनो । सत्तमादीसु नत्थि वत्तब्बं ।

अनिच्चानुपस्सीसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

१०. निद्वसवत्थुसुत्तवण्णना

२०. दसमे निद्वसवत्थूनीति आदिसद्वलोपेनायं निद्वेसोति आह “निद्वसादिवत्थूनी”ति । नत्थि इदानी इमस्स दसाति निद्वसो । पज्जोति जातुं इच्छितो अत्थो । पुन दसवस्सो न होतीति तेसं मतिमत्तमेतन्ति दस्सेतुं “सो किरा”ति किरसद्वग्गहणं । निद्वसोति चेत्तं वचनमत्तं । तस्स निब्बीसादिभावस्स विय निन्नवादिभावस्स च इच्छितत्ताति दस्सेतुं “न केवलज्जा”तिआदि वुत्तं । गामे विचरन्तोति गामे पिण्डाय चरन्तो । न इदं तिथियानं अधिवचनं तेसु तन्निमित्तस्स अभावा, सासनेपि सेखस्सपि न इदं अधिवचनं, किमङ्गं पन पुथुज्जनस्स । यस्स पनेत्तं अधिवचनं येन च कारणेन, तं दस्सेतुं “खीणासवस्सेत”न्तिआदि वुत्तं । अप्पटिसन्धिकभावो हिस्स पच्चक्खतो कारणं । परम्पराय इतरानि यानि पाळियं आगतानि ।

सिक्खाय सम्मदेव आदानं सिक्खासमादानं । तं पनस्सा पारिपूरिया वेदितव्वन्ति आह “सिक्खात्तयपूरणे”ति । सिक्खाय वा सम्मदेव आदितो पट्टाय रक्खणं सिक्खासमादानं । तच्च अत्थतो पूरणेन परिच्छिन्नं अरक्खणे सब्बेन सब्बं अभावतो, रक्खणे च परिपूरणतो । बलवच्छन्दोति दळ्ळहच्छन्दो । आयतिन्ति अनन्तरानागतदिवसादिकालो अधिप्पेतो, न अनागतभवोति आह “अनागते पुनदिवसादीसुपी”ति । सिक्खं परिपूरेन्तस्स तत्थ निबद्धभत्तिता अविगतपेमता । तेभूमकधम्मनं अनिच्चादिवसेन सम्मदेव निज्झानं धम्मनिसामनाति आह “विपस्सनायेत्तं अधिवचन”न्ति । तण्हाविनयेति भङ्गानुपस्सनाजाणानुभावसिद्धे तण्हाविकखम्भने । एकीभावेति गणसङ्गणिकाकिलेससङ्गणिकाविगमसिद्धे विवेकवासे । वीरियारम्भेति सम्मप्यधानस्स पग्गणहने । तं पन सब्बसो वीरियस्स परिबूहनं होतीति आह “कायिकचेतसिक्खस्स वीरियस्स पूरणे”ति । सतियज्जेव निपक्कभावे चाति सतोकारिताय चैव सम्पजानकारिताय च । सतिसम्पजज्जबलेनेव हि वीरियारम्भो इज्झति । दिट्ठिपटिवेधेति मग्गसम्मादिट्ठिया पटिविज्झने । तेनाह “मग्गदस्सने”ति ।

निद्वसवत्थुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

अनुसयवग्गवण्णना निट्ठिता ।

३. वज्जिसत्तकवग्गो

१. सारन्ददसुत्तवण्णना

२१. ततियस्स पठमे देवायतनभावेन चित्तत्ता लोकस्स चित्तीकारट्ठानताय च चेतियं अहोसि । यावकीवन्ति (दी० नि० टी० २.१३४) एकमेवेत्तं पदं अनियमतो परिमाणवाची । कालो चेत्य अधिप्पेतोति आह “यत्तकं काल”न्ति । अभिण्णं

सन्निपाताति निच्चसन्निपाता । तं पन निच्चसन्निपातं दस्सेतुं “दिवसस्सा”तिआदि वुत्तं । सन्निपातबहुलाति पचुरसन्निपाता । वोसानन्ति सङ्कोचं । “वुद्धियेवा”तिआदिना वुत्तमत्थं ब्यतिरेकमुखेन दस्सेतुं “अभिण्हं असन्निपतन्ता ही”तिआदि वुत्तं । आकुलाति खुभिता न पसन्ना । भिज्जित्वाति वग्गबन्धतो विभज्ज विसुं विसुं हुत्वा ।

सन्निपातभेरियाति सन्निपातारोचनभेरिया । अद्धभुत्ता वाति सामिभुत्ता वा । ओसीदमानेति हायमाने ।

सुङ्कन्ति भण्डं गहेत्वा गच्छन्तेहि पब्बतखण्डनादितत्थगामद्वारादीसु राजपुरिसानं दातब्बभागं । बलिनन्ति निष्फन्नसस्सादितो छभागं सत्तभागन्तिआदिना लद्धब्बकरं । दण्डन्ति दसवीसतिकहापणादिकं अपराधानुरूपं गहेतब्बधनदण्डं । वज्जिधम्मन्ति वज्जिराजधम्मं । इदानि अपज्जत्तपज्जापनादीसु तप्पटिक्खेपे च आदीनवानिसंसे च वित्थारतो दस्सेतुं “तेस”न्तिआदि वुत्तं । पारिचरियक्खमाति उपट्टानक्खमा । पोराणं वज्जिधम्मन्ति एत्थ पुब्बे किर वज्जिराजानो “अयं चोरो”ति आनेत्वा दस्सिते “गणहथ नं चोर”न्ति अवत्वा विनिच्छयमहामत्तानं देन्ति । ते विनिच्छिनित्वा सचे अचोरो होति, विस्सज्जेन्ति । सचे चोरो, अत्तना किञ्चि अकत्वा वोहारिकानं देन्ति, तेपि विनिच्छिनित्वा अचोरो चे, विस्सज्जेन्ति । चोरो चे, सुत्तधरानं देन्ति । तेपि विनिच्छिनित्वा अचोरो चे, विस्सज्जेन्ति । चोरो चे, अट्टकुलिकानं देन्ति, तेपि तथेव कत्वा सेनापतिस्स, सेनापति उपराजस्स, उपराजा रज्जो । राजा विनिच्छिनित्वा सचे अचोरो होति, विस्सज्जेति । सचे पन चोरो होति, पवेणिपण्णकं वाचापेति । तत्थ “येन इदं नाम कतं, तस्स अयं नामदण्डो”ति लिखितं । राजा तस्स किरियं तेन समानेत्वा तदनुच्छविकं दण्डं करोति । इति एतं पोराणं वज्जिधम्मं समादाय वत्तन्तानं मनुस्सा न उज्झायन्ति । परम्परागतेसु अट्टकुलेसु जाता अगतिगमनविरता अट्टमहल्लकपुरिसा अट्टकुलिका ।

सक्कारन्ति उपकारं । गरुभावं पच्चुपट्टपेत्वाति “इमे अम्हाकं गरुनो”ति तत्थ गरुभावं पटि पटि उपट्टपेत्वा । मानेस्सन्तीति सम्मानेस्सन्ति । तं पन सम्माननं तेसु नेसं अत्तमनतापुब्बकन्ति आह “मनेन पियायिस्सन्ती”ति । निपच्चकारं पणिपातं । दस्सेन्तीति गरुचित्तभारं दस्सेन्ति । सन्धानेतुन्ति सम्बन्धं अविच्छिन्नं कत्वा घटेतुं ।

पसहकारस्साति बलक्कारस्स । कामं वुद्धिया पूजनीयताय “वुद्धिहानियो”ति वुत्तं, अत्थो पन वुत्तानुक्कमेनेव योजेतब्बो । पाळियं वा यस्मा “वुद्धियेव पाटिकङ्का, नो परिहानी”ति वुत्तं, तस्मा तदनुक्कमेन “वुद्धिहानियो”ति वुत्तं ।

विपच्चित्तुं अलद्धोकासे पापकम्मे, तस्स कम्मस्स विपाके वा अनवसरोव देवसोपसग्गो । तस्मिं पन लद्धोकासे सिया देवतोपसग्गस्स अवसरोति आह “अनुप्पन्नं...पे०... वट्ठेन्ती”ति । एतेनेव अनुप्पन्नं सुखन्ति एत्थापि अत्थो वेदितब्बो । बलकायस्स दिगुणतिगुणतादस्सनं पटिभयभावदस्सनन्ति एवमादिना देवतानं सङ्गामसीसे सहायता वेदितब्बा ।

अनिच्छित्तन्ति अनिट्ठं । आवरणतोति निसेधनतो । धम्मतो अनपेता धम्मियाति इध “धम्मिका”ति वुत्ता । मिगसूकरादिघाताय सुनखादीनं कट्ठित्वा वनचरणं वाजो, तत्थ नियुत्ता, ते वा वाजेन्तीति वाजिका, मिगवधचारिनो ।

सारन्ददसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. वस्सकारसुत्तवण्णना

२२. दुतिये अभियातुकामोति एत्थ अभि-सहो अभिभवनत्थो “अनभिविदितु”न्तिआदीसु वियाति आह “अभिभवनत्थाय यातुकामो”ति । वज्जिराजानोति “वज्जेतब्बा इमे”ति आदितो पवत्तं वचनं उपादाय वज्जीति

लद्धनामा राजानो, वज्जिरट्टस्स वा राजानो वज्जिराजानो । रट्टस्स पन वज्जिसमञ्जा तन्निवासिराजकुमारवसेन वेदितब्बा । **राजिद्धियाति** राजभावानुगतेन पभावेन । सो पन पभावो नेसं गणराजानं मिथो सामगिया लोके पाकटो । चिरट्टायी च अहोसीति **“समग्गभावं कथेती”**ति वुत्तं । अनु अनु तंसमङ्गिनो भावेति वट्ठेतीति अनुभावो, अनुभावो एव **आनुभावो**, पतापो । सो पन नेसं पतापो हत्थिअस्सादिवाहनसम्पत्तिया तत्थ च सुभिक्षितभावेन लोके पाकटो जातोति **“एतेन...पे०... कथेती”**ति वुत्तं । **ताळच्छिग्गळेनाति** कुञ्चिकाछिद्देन । **असनन्ति** सरं । **अतिपातयिस्सन्तीति** अतिक्कामेन्ति । **पोङ्गानुपोङ्गन्ति** पोङ्गस्स अनुपोङ्गं, पुरिमसरस्स पोङ्गपदानुगतपोङ्गं इतरं सरं कत्वाति अत्थो । **अविराधितन्ति** अविरज्झितं । **उच्छिन्दिस्सामीति** उम्मूलनवसेन कुलसन्ततिं छिन्दिस्सामि । अयनं वट्ठनं अयो, तप्पटिपक्खेन **अनयोति** आह **“अवट्ठि”**न्ति । जातीनं ब्यसनं विनासो **जातिव्यसनं** ।

गङ्गायाति गङ्गासमीपे । **पट्टनगामन्ति** सकटपट्टनगामं । **तत्राति** तस्मिं पट्टने । **बलवाघातजातोति** उप्पन्नबलवकोधो । मेति मय्हं । **गतेनाति** गमनेन । **सीतं वा उण्हं वा नत्थि** ताय वेलाय । **अभिमुखं युद्धेनाति** अभिमुखं उज्जुक्कमेव सङ्गामकरणेन । **उपलापनं** सामं दानज्वाति दस्सेतुं **“अल”**न्तिआदि वुत्तं । भेदोपि इध उपायो एवाति वुत्तं **“अज्जत्र मिथुभेदा”**ति । युद्धस्स पन अनुपायता पगेव पकासिता । इदन्ति **“अज्जत्र उपलापनाय अज्जत्र मिथुभेदा”**ति इदं वचनं । **कथाय नयं लभित्वाति** **“यावकीवज्ज ...पे०... परिहानी”**ति इमाय भगवतो कथाय उपायं लभित्वा । **अनुकम्पायाति** वज्जिराजेसु अनुगहेन ।

राजापि तमेव पेसेत्वा सब्बे...पे०... पापेसीति राजा तं अत्तनो सन्तिकं आगतं **“किं, आचरिय, भगवा अवचा”**ति पुच्छि । सो **“यथा भो समणस्स गोतमस्स वचनं न सक्का वज्जी केनचि गहेतुं, अपिच उपलापनाय वा मिथुभेदेन वा सक्का”**ति आह । ततो नं राजा **“उपलापनाय अम्हाकं हत्थिअस्सादयो नस्सिस्सन्ति, भेदेनेव ते गहेस्सामि, किं करोमा”**ति पुच्छि । तेन हि, महाराज, तुम्हे वज्जी आरब्भ परिसति कथं समुट्ठापेथ, ततो अहं **“किं ते, महाराज, तेहि, अत्तनो सन्तकेन कसिवणिज्जादीनि कत्वा जीवन्तु एते राजानो”**ति वत्वा पक्कमिस्सामि । ततो तुम्हे **“किं नु, भो, एस ब्राह्मणो वज्जी आरब्भ पवत्तं कथं पटिबाहती”**ति वदेय्याथ । दिवसभागे चाहं तेसं पण्णाकारं पेसेस्सामि, तम्पि गाहापेत्वा तुम्हेपि मम दोसं आरोपेत्वा बन्धनताळनादीनि अकत्वाव केवलं खुरमुण्डं मं कत्वा नगरा नीहरापेथ, अथाहं **“मया ते नगरे पाकारो परिखा च कारिता, अहं थिरदुब्बलट्ठानज्ज उत्तानगम्भीरट्ठानज्ज जानामि, न चिरस्सं दानि तं उज्जुं करिस्सामी”**ति वक्खामि । तं सुत्वा तुम्हे **“गच्छतू”**ति वदेय्याथाति । राजा सब्बं अकासि ।

लिच्छवी तस्स निक्खमनं सुत्वा **“सठो ब्राह्मणो, मा तस्स गङ्गं उत्तारेतुं अदत्था”**ति आहंसु । तत्र एकच्चेहि **“अम्हे आरब्भ कथितत्ता किर सो एवं करोती”**ति वुत्ते **“तेन हि भणे एतू”**ति वदिंसु । सो गन्त्वा लिच्छवी दिस्वा **“किमागतत्था”**ति पुच्छितो तं पवत्तिं आरोचेसि । लिच्छविनो **“अप्पमत्तकेन नाम एवं गरुं दण्डं कातुं न युत्त”**न्ति वत्वा **“किं ते तत्र ठानन्तर”**न्ति पुच्छिंसु । विनिच्छयमहामच्चोहमस्मीति । तदेव ते ठानन्तरं होतूति । सो सुट्ठुतरं विनिच्छयं करोति । राजकुमारा तस्स सन्तिके सिप्पं उगगण्हन्ति । सो पतिट्ठितगुणो हुत्वा एकदिवसं एकं लिच्छविं गहेत्वा एकमन्तं गन्त्वा **“दारका कसन्ती”**ति पुच्छि । आम, कसन्ति । द्वे गोणे योजेत्वाति । आम, द्वे गोणे योजेत्वाति । एत्तकं वत्वा निवत्तो । ततो तमज्जो **“किं आचरियो आहा”**ति पुच्छित्वा तेन वुत्तं — असद्वहन्तो **“न मेसो यथाभूतं कथेती”**ति तेन सद्धिं भिज्जि ।

ब्राह्मणो अपरम्पि एकदिवसं एकं लिच्छविं एकमन्तं नेत्वा **“केन ब्यज्जनेन भुत्तोसी”**ति पुच्छित्वा निवत्तो । तम्पि अज्जो पुच्छित्वा असद्वहन्तो तथेव भिज्जि । ब्राह्मणो अपरम्पि दिवसं एकं लिच्छविं एकमन्तं नेत्वा **“अतिदुग्गतोसि**

किरा’ति पुच्छि । को एवमाहाति । असुको नाम लिच्छवीति । अपरम्पि एकमन्तं नेत्वा “त्वं किर भीरुजातिको”ति पुच्छि । को एवमाहाति? असुको नाम लिच्छवीति । एवं अज्जेन अकथितमेव अज्जस्स कथेन्तो तीहि संवच्छरेहि ते राजानो अज्जमज्जं भिन्दित्वा यथा द्वे एकमग्गेन न गच्छन्ति, तथा कत्वा सन्निपातभेरिं चरापेसि । लिच्छविनो “इस्सरा सन्निपतन्तु, सूरा सन्निपतन्तू”ति वत्वा न सन्निपतिंसु । ब्राह्मणो “अयं दानि कालो, सीधं आगच्छतू”ति रज्जो सासनं पेसेति । राजा सुत्वाव बलभेरिं चरापेत्वा निक्खमि । वेसालिका सुत्वा “रज्जो गङ्गं उत्तरितुं न दस्सामा”ति भेरिं चरापेसुं । ते सुत्वा “गच्छन्तु सूरराजानो”ति आदीनि वत्वा न सन्निपतिंसु । “नगरप्पवेसनं न दस्साम, द्वारानि पिदहिस्सामा”ति भेरिं चरापेसुं । एकोपि न सन्निपति । यथाविवटेहि द्वारेहि पविसित्वा सब्बे अनयब्बसनं पापेत्वा गतो । तं सन्धायेतं वुत्तं — “राजापि तमेव पेसेत्वा सब्बेपि भिन्दित्वा गन्त्वा अनयब्बसनं पापेसी”ति ।

वस्सकारसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

२. पठमसत्तकसुत्तवण्णना

२३. ततिये अपरिहानाय हिताति अपरिहानिया (दी० नि० टी० २.१३६), न परिहायन्ति एतेहीति वा अपरिहानिया । एवं सङ्खेपतो वुत्तमत्थं वित्थारतो दस्सेन्तो “इथापि चा”ति आदिमाह । तत्थ ततोति आदि दिसासु आगतसासने वुत्तवचनं वुत्तकथनं । विहारसीमा आकुला यस्मा, तस्मा उपोसथपवारणा ठिता । ओलीयमानकोति पाळितो अत्थतो च विनस्समानको । उक्खिपापेन्ताति पगुणभावकरणेन अत्थसंवण्णनावसेन च पग्गहन्ता ।

सावत्थियं भिक्खू विय (पारा० ५६५) पाचित्तियं देसापेतब्बोति पज्जापेन्ता । वज्जिपुत्तका विय (चूळव० ४४६) दसवत्थुदीपनेन । तथा अकरोन्ताति नवं कतिकवत्तं वा सिक्खापदं वा अमदन्ता धम्मविनयतो सासनं दीपेन्ता खुद्दकम्पि च सिक्खापदं असमूहनन्ता । आयस्मा महाकस्सपो विय चाति “सुणातु मे, आवुसो, सङ्घो, सन्ताम्हाकं सिक्खापदानि गिहिगतानि । गिहिनोपि जानन्ति ‘इदं वो समणानं सक्कपुत्तिकानं कप्पति, इदं वो न कप्पती’ति । सचेपि हि मयं खुद्धानुखुद्धानि सिक्खापदानि समूहनिस्साम, भविस्सन्ति वत्तारो ‘धूमकालिकं समणेन गोतमेन सावकानं सिक्खापदं पज्जत्तं, याविमेसं सत्था अट्ठासि, ताविमे सिक्खापदेसु सिक्खिंसु । यतो इमेसं सत्था परिनिब्बुतो, न दानिमे सिक्खापदेसु सिक्खन्ती’ति । यदि सङ्घस्स पत्तकल्लं, सङ्घो अपज्जत्तं न पज्जपेय्य, पज्जत्तं न समुच्छिन्देय्य, यथापज्जत्तेसु सिक्खापदेसु समादाय वत्तेय्या”ति इमं (चूळव० ४४२) तन्तिं ठपेन्तो आयस्मा महाकस्सपो विय च ।

थिरभावप्पत्ताति सासने थिरभावं अनिवत्तितभावं उपगता । थेरकारकेहीति थेरभावसाधकेहि सीलादिगुणेहि असेक्खधम्मोहि । बहू रत्तियोति पब्बजिता हुत्वा बहू रत्तियो जानन्ति । सीलादिगुणेषु पतिट्ठापनमेव सासने परिणायकताति आह “तीसु सिक्खासु पवत्तेन्ती”ति । ओवादं न देन्ति अभाजनभावतो । पवेणिकथन्ति आचरियपरम्पराभतं सम्पापटिपत्तिदीपनं धम्मकथं । सारभूतं धम्मपरियायन्ति समथविपस्सनामग्गफलसम्पापनेन सासने सारभूतं बोज्झङ्गकोसल्ल अनुत्तरसीतिभाव- (अ० नि० ६.८५) अधिचित्तसुत्तादिधम्मतन्तिं । आदिकं ओवादन्ति आदि-सद्देन “एवं ते आलोकेतब्बं, एवं ते विलोकेतब्बं, एवं ते समिज्जितब्बं, एवं ते पसारेतब्बं, एवं ते सङ्घाटिपत्तचीवरं धारेतब्बं”न्ति ओवादं सङ्गहाति ।

पुनब्भवदानं पुनब्भवो उत्तरपदलोपेन । इतरेति ये न पच्चयवसिका न आमिसचक्खुका, ते न गच्छन्ति तण्हाय वसं ।

आरञ्जकेसूति अरञ्जभागेसु अरञ्जपरियापन्नेसु । ननु यत्थ कत्थचिपि तण्हा सावज्जा एवाति चोदनं सन्धायाह “गामन्तसेनासनेसु ही”तिआदि । तेन “अनुत्तरेसु विमोक्खेसु पिहं उपट्ठापयतो”ति एत्थ वुत्तपिहादयो पिय आरञ्जकसेनासनेसु सालयता सेवितब्बपक्खिका एवाति दस्सेति ।

अत्तनावाति सयमेव । तेन परेहि अनुस्साहितानं सरसेनेव अनागतानं पेसलानं भिक्खूनं आगमनं, आगतानञ्च फासुविहारं पच्चासीसन्तीति दस्सेति । इमिनाव नीहारेनाति इमाय पटिपत्तिया । अग्गहितधम्मग्गहणन्ति अग्गहितस्स परियत्तिधम्मस्स उग्गहणं । गहितसज्झायकरणन्ति उग्गहितस्स सुट्ठु अत्थचिन्तनं । चिन्तरत्थो हि अयं सज्झायसदो । एन्तीति उपगच्छन्ति । निसीदन्ति आसनपज्जापनादिना ।

पठमसत्तकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४-६. दुतियसत्तकसुत्तादिवण्णना

२४-२६. चतुत्थे करोन्तोयेवाति यथावुत्तं तिरच्छानकथं कथेन्तोयेव । अतिरच्छानकथाभावेपि तस्स तत्थ तप्परभावदस्सनत्थं अवधारणवचनं । परियन्तकारीति सपरियन्तं कत्वा वत्ता । “परियन्तवतिं वाचं भासिता”ति (दी० नि० १.९, १९४) हि वुत्तं । अप्पभस्सोवाति परिमितकथोयेव एकन्तेन कथेतब्बस्सेव कथनतो । समापत्तिसमापज्जनं अरियो तुण्हीभावो । निद्वायतियेवाति निद्दोक्कमने अनादीनवदस्सी निद्वायतियेव, इरियापथपरिवत्तनादिना न नं विनोदेति । एवं संसट्ठोवाति वुत्तनयेन गणसङ्गणिकाय संसट्ठो एव विहरति । दुस्सीला पापिच्छा नामाति सयं निस्सीला असन्तगुणसम्भावनिच्छाय समन्नागतत्ता पापा लामका इच्छा एतेसन्ति पापिच्छा । पापपुग्गलेहि मित्तिकरणतो पापमित्ता । तेहि सदा सहपवत्तनेन पापसहाया । तत्थ निन्तादिना तदधिमुत्तताय पापसम्पवट्ठा । पञ्चमादीनि उत्तानत्थानियेव ।

दुतियसत्तकसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

७-११. सज्जासुत्तादिवण्णना

२७-३१. सत्तमे अनिच्चाति अनुपस्सति एतायाति अनिच्चानुपस्सना । तथापवत्तविपस्सना पन यस्मा अत्तना सहगतसज्जाय भाविताय भाविता एव होति, तस्मा वुत्तं “अनिच्चानुपस्सनादीहि सहगतसज्जा”ति । इमा सत्त लोकीयविपस्सनापि होन्ति “अनिच्च”न्तिआदिना पवत्तनतो । “एतं सन्तं एतं पणीतं यदिदं सब्बसङ्खारसमथो”ति आगतवसेन पनेत्थ द्वे लोकुत्तरा होन्तीति वेदितब्बा । “विरागो निरोधो”ति हि तत्थ निब्बानं वुत्तन्ति इध विरागसज्जा, ता वुत्तसज्जा निब्बानारम्मणापि सियुं । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव । अट्ठमादीनि उत्तानत्थानेव ।

सज्जासुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

वज्जिसत्तकवग्गवण्णना निट्ठिता ।

४. देवतावग्गो

५. पठममित्तसुत्तवण्णना

३६. चतुर्थस्स पञ्चमे अत्तनो गुहं तस्स आविकरोतीति अत्तनो गुहं निग्गुहितुं युत्तकथं अज्जस्स अकथेत्वा तस्सेव आचिक्खति । तस्स गुहं अज्जेसं नाचिक्खतीति तेन कथितगुहं यथा अज्जे न जानन्ति, एवं अनाविकरोन्तो छादेति ।

पठममित्तसुत्तवण्णना निड्डिता ।

६-११. दुतियमित्तसुत्तादिवण्णना

३७-४२. छट्ठे पियो च होति मनापो चाति कल्याणमित्तलक्खणं दस्सितं । कल्याणमित्तो हि सद्भासम्पन्नो च होति सीलसम्पन्नो सुतसम्पन्नो चागसम्पन्नो वीरियसम्पन्नो सतिसम्पन्नो समाधिसम्पन्नो पज्जासम्पन्नो । तत्थ सद्भासम्पत्तिया सहहति तथागतस्स सम्बोधिं कम्मज्ज कम्मफलज्ज, तेन सम्बोधिया हेतुभूतं सत्तेसु हितसुखं न परिच्चजति । सीलसम्पत्तिया सत्तानं पियो होति गरु भावनीयो चोदको पापगरही वत्ता वचनक्खमो । सुतसम्पत्तिया सच्चपटिच्चसमुप्पादादिपटिसंयुत्तानं गम्भीरानं कथानं कत्ता होति । चागसम्पत्तिया अप्पिच्छो होति सन्तुट्ठो पविवित्तो असंसट्ठो । वीरियसम्पत्तिया आरद्धवीरियो होति अत्तहितपरहितपटिपत्तियं । सतिसम्पत्तिया उपट्ठितस्सती होति । समाधिसम्पत्तिया अविक्खित्तो होति समाहितचित्तो । पज्जासम्पत्तिया अविपरीतं पजानाति । सो सतिया कुसलाकुसलानं धम्मनं गतियो समन्नेसमानो पज्जाय सत्तानं हिताहितं यथाभूतं जानित्वा समाधिना तत्थ एकगगचित्तो हुत्वा वीरियेन सत्ते अहिते निसेधेत्वा हिते नियोजेति । तेन वुत्तं “पियो...पे... नियोजेती”ति । सत्तमादीनि उत्तानत्थानि ।

दुतियमित्तसुत्तादिवण्णना निड्डिता ।

देवतावग्गवण्णना निड्डिता ।

५. महायज्जवग्गो

१. सत्तविज्जाणट्ठितिसुत्तवण्णना

४४. पञ्चमस्स पठमे यस्मा निदस्सनत्थे निपातो (दी० नि० टी० २.१२७) तस्मा सेय्यथापि मनुस्साति यथा मनुस्साति वुत्तं होति । विसेसो होतियेव सतिपि बाहिरस्स कारणस्स अभेदे अज्झत्तिकस्स भिन्नत्ता । नानत्तं काये एतेसं, नानत्तो वा कायो एतेसन्ति नानत्तकाया । इमिना नयेन सेसपदेसुपि अत्थो वेदितब्बो । नेसन्ति मनुस्सानं । नानत्ता सज्जा एतेसं अत्थीति नानत्तसज्जिनो । सुखसमुस्सयतो विनिपातो एतेसं अत्थीति विनिपातिका सतिपि देवभावे दिब्बसम्पत्तिया अभावतो । अपायेसु वा गतो नत्थि निपातो एतेसन्ति विनिपातिका । तेनाह “चतुअपायविनिमुत्ता”ति । पियङ्करमातादीनं वियाति पियङ्करमाता किर यक्खिनी पच्चूससमये अनुरुद्धत्थेरस्स धम्मं सज्जायतो सुत्वा —

“मा सदमकरी पियङ्कर, भिक्खु धम्मपदानि भासति ।

अपि धम्मपदं विजानिय, पटिपज्जेम हिताय नो सिया ॥

“पाणेसु च संयमामसे, सम्पजानमुसा न भणामसे ।

सिक्खेम सुसील्यमत्तनो, अपि मुच्चेम पिसाचयोनिया”ति ॥ (सं० नि० १.२४०) —

एवं पुत्तकं सञ्जापेत्वा तं दिवसं सोतापत्तिफलं पत्ता । उत्तरमाता पन भगवतो धम्मं सुत्वाव सोतापन्ना जाता ।

ब्रह्मकाये पठमज्झाननिब्बत्ते ब्रह्मसमूहे, ब्रह्मनिकाये वा भवाति **ब्रह्मकायिका** । महाब्रह्मनो परिसाय भवाति **ब्रह्मपारिसज्जा** तस्स परिचारकट्टाने ठितत्ता । महाब्रह्मनो पुरोहितट्टाने ठिताति **ब्रह्मपुरोहिता** । आयुवण्णादीहि महन्ता ब्रह्मानोति **महाब्रह्मानो** । सतिपि तेसं तिविधानम्पि पठमेन ज्ञानेन गन्त्वा निब्बत्तभावे ज्ञानस्स पन पवत्तिभेदेन अयं विसेसोति दस्सेतुं “**ब्रह्मपारिसज्जा पना**”तिआदि वुत्तं । **परित्तेना**ति हीनेन । सा चस्स हीनता छन्दादीनं हीनताय वेदितब्बा । पटिलद्धमत्तं वा हीनं । **कप्पस्सा**ति असङ्ख्येय्यकप्पस्स । हीनपणीतानं मज्झे भवत्ता **मज्झिमं** । सा चस्स मज्झिमता छन्दादीनं मज्झिमताय वेदितब्बा । पटिलभित्वा नातिसुभावितं वा **मज्झिमं** । **उपडुकप्पो**ति असङ्ख्येय्यकप्पस्स उपडुकप्पो । **विष्कारिकतरो**ति ब्रह्मपारिसज्जेहि पमाणतो विपुलतरो सभावतो उळारतरो च होति । सभावेनपि हि उळारतमोव । तं पनेत्थ अप्पमाणं । तस्स हि परित्ताभादीनं परित्तसुभादीनञ्च काये सतिपि सभाववेमत्ते एकत्तवसेनेव ववत्थपीयतीति “**एकत्तकाया**”त्वेव ते वुच्चन्ति । **पणीतेना**ति उक्कट्टेन । सा चस्स उक्कट्टता छन्दादीनं उक्कट्टताय वेदितब्बा । सुभावितं वा, सम्मदेव, वसिभावं पापितं **पणीतं** “**पधानभावं नीत**”न्ति कत्वा । इधापि कप्पो असङ्ख्येय्यकप्पवसेनेव वेदितब्बो परिपुण्णमहाकप्पस्स असम्भवतो । **इतीति** एवं वुत्तप्पकारेन । तेति “**ब्रह्मकायिका**”ति वुत्ता तिविधापि ब्रह्मानो । **सञ्जाय एकत्ता**ति तिहेतुकभावेन एकसभावत्ता । न हि तस्सा सम्पयुत्तधम्मवसेन अज्जोपि कोचि भेदो अत्थि । **एवन्ति** इमिना नानत्तकाया एकत्तसज्जिनो गहिताति दस्सेति ।

दण्डउक्कायाति दण्डदीपिकाय । **सरति** धावति, **विस्सरति** विष्पकिण्णा विय धावति । **द्वे कप्पा**ति द्वे महाकप्पा । इतो परेसुपि एसेव नयो । **इधा**ति इमस्मिं सुत्ते । **उक्कट्टपरिच्छेदवसेन** आभस्सरग्गहणेनेव **सब्बेपि** ते परित्ताभाअप्पमाणाभापि गहिता ।

सुन्दरा पभा सुभा, ताय किण्णा सुभाकिण्णाति वत्तब्बे । भा-सदस्स रस्सत्तं अन्तिम-ण-कारस्स ह-कारञ्च कत्वा “**सुभकिण्हा**”ति वुत्ता । अट्टकथायं पन निच्चलाय एकग्घनाय पभाय सुभोति परियायवचनन्ति “**सुभेन ओकिण्णा विकिण्णा**”ति अत्थो वुत्तो । एत्थापि अन्तिम-ण-कारस्स ह-कारकरणं इच्छितब्बमेव । **न छिज्जित्वा पभा गच्छति** एकग्घनत्ता । **चतुत्थविज्जाणट्ठितिमेव भजन्ति** कायस्स सञ्जाय च एकरूपत्ता । विपुलसन्तसुखायुवण्णादिफलत्ता वेहप्फला । **एत्था**ति विज्जाणट्ठितियं ।

विवट्टपक्खे ठिता अपुनरावत्तनतो । “**न सब्बकालिका**”ति वत्ता तमेव असब्बकालिकत्तं विभावेतुं “**कप्पसतसहस्सम्पी**”तिआदि वुत्तं । सोळसकप्पसहस्सच्चयेन उप्पन्नानं सुद्धावासब्रह्मानं परिनिब्बायनतो अज्जेसञ्च तत्थ अनुप्पज्जनतो **बुद्धसुज्जे लोके** सुज्जं तं ठानं होति, तस्मा सुद्धावासा न सब्बकालिका । **खन्धावारट्टानसदिसा** होन्ति सुद्धावासभूमियो । **इमिना सुत्तेन** सुद्धावासानं सत्तावासभावदीपनेनेव विज्जाणट्ठितिभावोपि दीपितो होति, तस्मा **सुद्धावासापि** सत्तसु विज्जाणट्ठितिसु **चतुत्थविज्जाणट्ठितिं**, नवसु सत्तावासेसु **चतुत्थसत्तावासञ्च भजन्ति** ।

सुखुमत्ताति सङ्घारावसेससुखुमभावप्पत्तत्ता । परिव्यत्तविज्जाणकिच्चाभावतो **नेव विज्जाणं**, न सब्बसो अविज्जाणं होतीति **नाविज्जाणं**, तस्मा परिप्फुतविज्जाणकिच्चवन्तीसु **विज्जाणट्ठितिसु न वुत्तं** ।

सत्तविज्जाणट्ठितिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. समाधिपरिक्खारसुत्तवण्णना

४५. दुतिये **समाधिपरिक्खारा**ति एत्थ तयो परिक्खारा । “रथो सीलपरिक्खारो, ज्ञानक्खो चक्कवीरियो”ति (सं० नि० ५.४) हि एत्थ अलङ्कारो परिक्खारो नाम । “सत्तहि नगरपरिक्खारेहि सुपरिक्खतं होती”ति (अ० नि० ७.६७) एत्थ परिवारो परिक्खारो नाम । “गिलानपच्चय...पे०... जीवितपरिक्खारा”ति (म० नि० १.१९१-१९२) एत्थ सम्भारो परिक्खारो नाम । सो इध अधिप्पेतोति आह “**मग्गसमाधिस्स सम्भारा**”ति । परिवारपरिक्खारोपि वट्टतियेव । परिवारो हि सम्मादिट्ठादयो मग्गधम्मा सम्मासमाधिस्स सहजातादिपच्चयभावेन परिकरणतो अभिसङ्खरणतो । **परिक्खता**ति परिवारिता । **अयं वुच्चति अरियो सम्मासमाधी**ति अयं सत्तहि रतनेहि परिवुतो चक्कवत्ती विय सत्तहि अङ्गेहि परिवुतो अरियो सम्मासमाधीति वुच्चति । उपेच्च निस्सीयतीति उपनिसा, सह उपनिसायाति **सउपनिसो**, सउपनिस्सयो अत्थो, सपरिवारोयेवाति वुत्तं होति । सहकारिकारणभूतो हि धम्मसमूहो इध “उपनिसो”ति अधिप्पेतो ।

समाधिपरिक्खारसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. पठमअगिसुत्तवण्णना

४६. ततिये **अनुडहनट्टे**नाति कामं आहुनेय्यगिआदयो तयो अग्गी ब्राह्मणेहिपि इच्छिता सन्ति । ते पन तेहि इच्छितमत्ताव, न सत्तानं तादिसा अत्थसाधका । ये पन सत्तानं अत्थसाधका, ते दस्सेतुं “**आहुनं वुच्चती**”तिआदि वुत्तं । तत्थ आनेत्वा हुननं पूजनं “आहुन”न्ति वुत्तं, तं **आहुनं अरहन्ती** मातापितरो । तेनाह भगवा — “आहुनेय्याति, भिक्खवे, मातापितूनं एतं अधिवचन”न्ति (इतिवु० १०६) । यदग्गेन च ते पुत्तानं बहूपकारताय आहुनेय्याति, तेसु सम्मापटिपत्ति नेसं हितसुखावहा, तदग्गेन तेसु मिच्छापटिपत्ति अहितदुक्खावहाति आह “**तेसु...पे०... निब्बत्तन्ती**”ति ।

स्वायमत्थो (दी० नि० अट्ठ० ३.३०५) **मित्तविन्दक**वत्थुना वेदितब्बो । मित्तविन्दको हि मातरा, “तात, अज्ज उपोसथिको हुत्वा विहारे सब्बरत्तिं धम्मस्सवनं सुणोहि, सहस्सं ते दस्सामी”ति वुत्तो धनलोभेन उपोसथं समादाय विहारं गन्त्वा “इदं ठानं अकुतोभय”न्ति सल्लक्खेत्वा धम्मासनस्स हेट्ठा निपन्नो सब्बरत्तिं निदायित्वा घरं अगमासि । माता पातोव यागुं पचित्वा उपनामेसि । सो सहस्सं गहेत्वाव पिवि । अथस्स एतदहोसि “धनं संहरिस्सामी”ति । सो नावाय समुदं पक्खन्दितुकामो अहोसि । अथ नं माता, “तात, इमस्मिं कुले चत्तालीसकोटिधनं अत्थि, अलं गमनेना”ति निवारेति । सो तस्सा वचनं अनादित्वा गच्छति एव । सा पुरतो अट्ठासि । अथ नं कुञ्चित्वा “अयं मय्हं पुरतो तिट्ठती”ति पादेन पहरित्वा पतितं अन्तरं कत्वा अगमासि ।

माता उट्ठित्वा “मादिसाय मातरि एवरूपं कम्मं कत्वा गतस्स ते गतट्ठाने सुखं भविस्सतीति एवंसज्जी नाम त्वं पुत्ता”ति आह । तस्स नावं आरुह्य गच्छतो सत्तमे दिवसे नावा अट्ठासि । अथ ते मनुस्सा “अट्ठा एत्थ पापपुग्गलो अत्थि, सलाकं देथा”ति आहंसु । सलाका दीयमाना तस्सेव तिक्खत्तुं पापुणि । ते तस्स उळुम्पं दत्वा तं समुद्वे पक्खिपिंसु । सो एकं दीपं गन्त्वा विमानपेतीहि सद्धिं सम्पत्तिं अनुभवन्तो ताहि “पुरतो पुरतो मा अगमासी”ति वुच्चमानोपि तद्दिगुणं तद्दिगुणं सम्पत्तिं पस्सन्तो अनुपुब्बेन खुरचक्कधरं एकं अट्ठसि । तं चक्कं पदुमपुष्पं विय उपट्ठासि । सो तं आह, “अम्भो, इदं तया पिळन्धितं पदुमं मय्हं देही”ति । न इदं, सामि, पदुमं, खुरचक्कं एतन्ति । सो “वज्जेसि मं त्वं, किं मया पदुमं न दिट्ठपुब्ब”न्ति वत्वा “त्वं लोहितचन्दनं विलिम्पित्वा पिळन्धनं पदुमपुष्पं मय्हं न दातुकामो”ति आह । सो चिन्तेसि “अयम्पि मया कतसदिसं कम्मं कत्वा तस्स फलं अनुभवितुकामो”ति । अथ नं “गण्ह, रे”ति वत्वा तस्स मत्थके चक्कं खिपि । तेन वुत्तं

“चतुब्धि अट्टज्झगमा, अट्टाहि पिच सोळस ।
 सोळसाहि च बात्तिस, अत्रिच्छं चक्कमासदो ।
 इच्छाहतस्स पोसस्स, चक्कं भमति मत्थके”ति ॥ (जा० १.१.१०४; १.५.१०३) ।

सोति गेहसामिको भत्ता । **पुरिमनयेनेवाति** अनुडहनस्स पच्चयताय । तत्रिदं वत्थु — कस्सपबुद्धकाले सोतापन्नस्स उपासकस्स भरिया अतिचारं चरति । सो तं पच्चक्खतो दिस्वा “कस्मा एवं करोसी”ति आह । सा “सचाहं एवरूपं करोमि, अयं मे सुनखो विलुप्पमानो खादतू”ति वत्वा कालकता कण्णमुण्डकदहे वेमानिकपेती हुत्वा निब्बत्ता दिवा सम्पत्तिं अनुभवति, रत्तिं दुक्खं । तदा बाराणसिराजा मिगवं चरन्तो अरज्जं पविसित्वा अनुपुब्बेन कण्णमुण्डकदहं सम्पत्तो ताय सद्धिं सम्पत्तिं अनुभवति । सा तं वज्जेत्वा रत्तिं दुक्खं अनुभवति । सो जत्वा “कत्थ नु खो गच्छती”ति पिट्ठितो पिट्ठितो गन्त्वा अविदूरे ठितो कण्णमुण्डकदहतो निक्खमित्वा तं “पटपट”न्ति खादमानं एकं सुनखं दिस्वा असिना द्विधा छिन्दि, द्वे अहेसुं । पुन छिन्ने चत्तारो, पुन छिन्ने अट्ट, पुन छिन्ने सोळस अहेसुं । सा “किं करोसि, सामी”ति आह । सो “किं इदं”न्ति आह । सा “एवं अकत्वा खेळपिण्डं भूमियं निट्ठुभित्वा पादेन घंसाही”ति आह । सो तथा अकासि । सुनखा अन्तरधारियंसु । मुट्ठियोगो किरायं तस्स सुनखन्तरधानस्स, यदिदं खेळपिण्डं भूमियं निट्ठुभित्वा पादेन घंसनं, तं दिवसं तस्सा कम्मं खीणं । राजा विप्पटिसारी हुत्वा गन्तुं आरब्धो । सा “महं, सामि, कम्मं खीणं, मा अगमासी”ति आह । राजा अस्सुत्वाव गतो ।

दक्खिणाति चत्तारो पच्चया दीयमाना दक्खन्ति एतेहि हितसुखानीति, तं दक्खिणं अरहतीति **दक्खिणेय्यो**, भिक्खुसङ्घो ।

पठमअगिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४-५. दुतियअगिसुत्तादिवण्णना

४७-४८. चतुत्थे यज्जवाटं सम्पादेत्वा महायज्जं उद्दिस्स सविज्जाणकानि अविज्जाणकानि च यज्जूपकरणानि सज्जितानीति आह पाळियं “**महायज्जो उपक्खटो**”ति । तं उपकरणं तेसं तथासज्जनन्ति आह “**उपक्खटोति पच्चुपट्ठितो**”ति । **वच्छतरसतानीति** युवभावप्पत्तानि नातिबलववच्छसतानि । ते पन वच्छा एव होन्ति, न दम्मा, बलीबद्धा वा । **उरब्भाति** तरुणमेण्डका वुच्चन्ति । **उपनीतानीति** ठपनत्थाय उपनीतानि । **विहिंसट्ठेनाति** हिंसनट्ठेन । **उपवायतूति** उपगन्त्वा सरीरदरथं निब्बापेन्तो सण्हसीतला वातो वायतु । सेसं सुविज्जेय्यमेव । पच्चमे नत्थि वत्तब्बं ।

दुतियअगिसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

६. दुतियसज्जासुत्तवण्णना

४९. छट्ठे **न्हारुविलेखनन्ति** चम्मं लिखन्तानं चम्मं लिखित्वा छट्ठितकसटं । “एसोहमस्मी”तिआदिना अहंकरणं अहङ्कारो । “एतं ममा”ति ममंकरणं **ममङ्कारो** । तेनाह “**अहङ्कारदिट्ठितो**”तिआदि । **तिस्सो विधाति** सेय्यसदिसहीनवसेन तयो माना । “एकविधेन रूपसङ्गहो”तिआदीसु (ध० सं० ५८४) कोट्ठासो “विधा”ति वुत्तो । “कथंविधं सीलवन्तं वदन्ति, कथंविधं पज्जवन्तं वदन्ती”तिआदीसु (सं० नि० १.९५) पकारो । “तिस्सो इमा, भिक्खवे, विधा । कतमा तिस्सो?

सेय्योहमस्मीति विधा'ति (विभ० १२०) एत्थ मानो "विधा"ति वुत्तो। इधापि मानोव अधिप्पेतो। मानो हि विदहनतो हीनादिवसेन **तिविधा**। तेनाकारेन दहनतो उपदहनतो "विधा"ति वुच्चति।

दुतियसज्जासुत्तवण्णना निड्ढिता।

७-८. मेथुनसुत्तादिवण्णना

५०-५१. सत्तमे इधाति इमस्मिं लोके। **एकच्चो**ति एको। **समणो वा ब्राह्मणो वा**ति पब्बज्जामत्तेन समणो वा, जातिमत्तेन ब्राह्मणो वा। **द्वयंद्वयसमापत्तिन्ति** द्वीहि द्वीहि समापज्जितब्बं, मेथुनन्ति अत्थो। न हेव खो समापज्जतीति सम्बन्धो। **उच्छादनं** उब्बट्टनं। **सम्बाहनं** परिमहनं। **सादियतीति** अधिवासेति। **तदस्सादेतीति** उच्छादनादिं अभिरमति। **निकामेतीति** इच्छति। **वित्तिन्ति** तुट्ठिं। **इदम्पि खो**ति एत्थ इदन्ति यथावुत्तं सादियनादिं खण्डादिभाववसेन एकं कत्वा वुत्तं। **पि-**सद्दो वक्खमानं उपादाय समुच्चयत्थो, **खो-**सद्दो अवधारणत्थो। इदं वुत्तं होति — यदेतं ब्रह्मचारिपटिज्जस्स असतिपि द्वयंद्वयसमापत्तियं मातुगामस्स उच्छादननहापनसम्बाहनसादियनादि। इदम्पि एकंसेन तस्स ब्रह्मचरियस्स खण्डादिभावापादनतो खण्डम्पि छिद्दम्पि सबलम्पि कम्मासम्पीति। एवं पन खण्डादिभावापत्तिया सो अपरिसुद्धं ब्रह्मचरियं चरति, न परिसुद्धं, संयुत्तो मेथुनसंयोगेन, न विसंयुत्तो। ततो चस्स न जातिआदीहि परिमुत्तीति दस्सेन्तो "अयं वुच्चती"तिआदिमाह।

सज्जघतीति किलेसवसेन महाहसितं हसति। **संकीळतीति** कायसंसग्गवसेन कीळति। **संकेलायतीति** सब्बसो मातुगामं केलायन्तो विहरति। **चक्खुना**ति अत्तनो चक्खुना। **चक्खुन्ति** मातुगामस्स चक्खुं। **उपनिज्झायतीति** उपेच्च निज्झायति ओलोकेति। **तिरोकुट्टन्ति** कुट्टस्स परतो। तथा **तिरोपाकारं**, "मत्तिकामया भित्ति कुट्टं, इट्ठकामया पाकारो"ति वदन्ति। या काचि वा भित्ति पोरिसका दियट्ठरतनप्पमाणा कुट्टं, ततो अधिको पाकारो। **अस्साति** ब्रह्मचारिपटिज्जस्स। **पुब्बे**ति वतसमादानतो पुब्बे। **कामगुणेहीति** कामकोट्टासेहि। **समप्पितन्ति** सुट्ठु अप्पितं सहितं। **समङ्गिभूतन्ति** समन्नागतं। **परिचारयमानन्ति** कीळन्तं, उपट्ठहियमानं वा। **पणिधायति** पत्थेत्वा। **सीलेना**तिआदीसु यमनियमादिसमादानवसेन **सीलं**, अवीतिक्कमवसेन **वतं**। उभयम्पि वा **सीलं**, दुक्करचरियवसेन पवत्तितं **वतं**। तंतंअकिच्चसम्मत्ततो वा निवत्तिलक्खणं **सीलं**, तंतंसमादानवतो वेसभोजनकिच्चकरणादिवसेसप्पटिपत्ति **वतं**। सब्बथापि दुक्करचरिया **तपो**। मेथुना विरति **ब्रह्मचरियन्ति** एवम्पेत्थ पाळिवण्णना वेदितब्बा। अट्ठमं उत्तानमेव।

मेथुनसुत्तादिवण्णना निड्ढिता।

९. दानमहप्फलसुत्तवण्णना

५२. नवमे "साहु दान"न्ति दानं देतीति "दानं नाम साधु सुन्दर"न्ति दानं देतीति अत्थो। दानज्झि दत्त्वा तं पच्चवेक्खन्तस्स पामोज्जपीतिसोमनस्सादयो उपपज्जन्ति, लोभदोसइस्सामच्छेरादयो विदूरीभवन्ति। इदानि दानं अनुकूलधम्मपरिबूहनेन पच्चनीकधम्मविदूरीकरणेन च भावनाचित्तस्स उपसोभनाय च परिक्खाराय च होतीति "अलङ्कारभूतञ्चेव परिवारभूतञ्च देती"ति वुत्तं। **ज्ञानानागामी नाम** होति ज्ञानं निब्बत्तेत्वा ब्रह्मलोकूपपन्नानं अरियानं हेट्ठा अनुपपज्जनतो। **इमं पेच्च परिभुज्जिस्सामीति** सापेक्खस्स दानं परलोकफलासाय सातिसयाय च पुब्बाचारवसेन उपपज्जमानाय अनुभवत्ता तण्हुत्तरं नाम होतीति आह "पठमं तण्हुत्तरियदान"न्ति। दानं नाम बुद्धादीहि

पसत्थन्ति गरं चित्तीकारं उपट्टपेत्वा दातब्बत्ता “**दुतियं चित्तीकारदानं**”न्ति वुत्तं । पुब्बकेहि पितुपितामहेहि दिन्नपुब्बं कतपुब्बं जहापेतुं नाम नानुच्छविकन्ति अत्तभावसभागवसेन हिरोत्तप्पं पच्चुपट्टपेत्वा दातब्बतो “**ततियं हिरोत्तप्पदानं**”न्ति वुत्तं । “अहं पचामि, न इमे पचन्ति, नारहामि पचन्तो अपचन्तानं दानं अदातु”न्ति एवंसज्जी हुत्वा देन्तो निरवसेसं कत्वा देतीति आह “**चतुत्थं निरवसेसदानं**”न्ति । “यथा तेसं पुब्बकानं इसीनं तानि महायज्जकानि अहेसुं, एवं मे अयं दानपरिभोगो भविस्सती”ति एवंसज्जनो दानं दक्खिणं अरहेसु दातब्बतो “**पञ्चमं दक्खिणेय्यदानं**”न्ति वुत्तं । “इमं मे दानं ददतो चित्तं पसीदती”ति आदिना पीतिसोमनस्सं उप्पादेत्वा देन्तस्स दानं सोमनस्सबाहुल्लप्पत्तिया सोमनस्सुपचारं नाम होतीति आह “**छट्ठं सोमनस्सुपविचारदानं**”न्ति वुत्तं ।

दानमहप्फलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. नन्दमातासुत्तवण्णना

५३. दसमे “**वुत्थवस्सो पवारेत्वा...पे०... निक्खमी**”ति अङ्गुत्तरभाणकानं मतेनेतं वुत्तं । मज्झिमभाणका पन वदन्ति “भगवा उपकट्ठाय वस्सूपनायिकाय जेतवनतो भिक्खुसङ्घपरिवुतो चारिकं निक्खमि । तेनेव च अकाले निक्खन्तत्ता कोसलराजादयो वारेतुं आरभिसु । पवारेत्वा हि चरणं बुद्धाचिण्ण”न्ति । पुण्णाय सम्मापटिपत्तिं पच्चासीसन्तो भगवा “**मम निवत्तनपच्चया त्वं किं करिस्ससी**”ति आह । **पुण्णापि...पे०... पब्बजीति** एत्थ सेट्ठि “पुण्णाय भगवा निवत्तितो”ति सुत्वा तं भुजिस्सं कत्वा धीतुट्ठाने ठपेसि । सा पब्बज्जं याचित्वा पब्बजि, पब्बजित्वा विपस्सनं आरभि । अथस्सा सत्था आरब्धविपस्सकभावं जत्वा इमं ओभासगाथं विस्सज्जेसि —

“पुण्णे पूरस्सु सद्धम्मं, चन्दो पन्नरसो यथा ।

परिपुण्णाय पज्जाय, दुक्खस्सन्तं करिस्ससी”ति ॥ (थेरीगा० ३) ।

सा गाथापरियोसाने अरहत्तं पत्वा अभिज्जाता साविका अहोसि । सेसमेत्थ सुविज्जेय्यमेव ।

नन्दमातासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

महायज्जवग्गवण्णना निट्ठिता ।

पठमपण्णासकं निट्ठितं ।

६. अब्याकतवग्गो

१-२. अब्याकतसुत्तादिवण्णना

५४-५५. छट्ठवग्गस्स पठमं सुविज्जेय्यमेव । दुतिये अतीते अत्तभावे निब्बत्तकं कम्मन्ति “पुरिमकम्मभवस्मिं मोहो अविज्जा, आयूहना सङ्खारा, निकन्ति तण्हा, उपगमनं उपादानं, चेतना भवो”ति एवमागतं सपरिक्खारं पञ्चविधं कम्मवट्टमाह । एतरहि मे अत्तभावो न सियाति विज्जाणनामरूपसळायतनफस्सवेदनासहितं पच्चुप्पन्नं पञ्चविधं विपाकवट्टमाह । यं अत्थिकन्ति यं परमत्थतो विज्जमानकं । तेनाह “**भूतं**”न्ति । तज्हि पच्चयनिब्बत्तताय “**भूतं**”न्ति

वुच्चति । तं पजहामीति तप्पटिबद्धच्छन्दरागप्पहानेन ततो एव आयतिं अनुप्पत्तिधम्मतापादनवसेन पजहामि परिच्चजामि । हरितन्तन्ति (म० नि० अट्ट० १.३०३) हरितमेव । अन्त-सदेन पदवट्ठनं कतं यथा “वनन्तं सुत्तन्तं”न्ति, अल्लतिणादीनि आगम्म निब्बायतीति अत्थो । पथन्तन्ति महामगं । सेलन्तन्ति पब्बतं । उदकन्तन्ति उदकं । रमणीयं वा भूमिभागन्ति तिणगुम्बादिरहितं विवित्तं अब्भोकासभूमिभागं । अनाहाराति अपच्चया निरुपादाना । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

अव्याकतसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

३. तिस्सब्रह्मासुत्तवण्णना

५६. ततिये विवित्तानि तादिसानि पन परियन्तानि अतिदूरानि होन्तीति आह “अन्तिमपरियन्तिमानी”ति । अन्ते भवानि अन्तिमानि, अन्तिमानियेव परियन्तिमानि । उभयेनपि अतिदूरतं दस्सेति । समन्नाहारे ठपयमानोति इन्द्रियं समाकारेण वत्तेन्तो इन्द्रियसमतं पटिपादेन्तो नाम होति । विपस्सनाचित्तसम्पयुत्तो समाधि, सतिपि सङ्खारनिमित्ताविरहे निच्चनिमित्तादिविरहतो “अनिमित्तो”ति वुच्चतीति आह “अनिमित्तन्ति बलवविपस्सनासमाधि”न्ति ।

तिस्सब्रह्मासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४-७. सीहसेनापतिसुत्तादिवण्णना

५७-६०. चतुत्थे कुच्छितो अरियो कदरियो । थद्धमच्छरियसदिसं हि कुच्छितं सब्बनिहीनं नत्थि सब्बकुसलानं आदिभूतस्स निसेधनतो । सेसमेत्थ पञ्चमादीनि च उत्तानत्थानेव ।

सीहसेनापतिसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

८. पचलायमानसुत्तवण्णना

६१. अट्टमे आलोकसज्जं मनसि करेय्यासीति दिवा वा रत्तिं वा सूरियपज्जोतचन्दमणिआदीनं आलोकं “आलोको”ति मनसि करेय्यासि । इदं वुत्तं होति — सूरियचन्दालोकादिं दिवा रत्तिञ्च उपलब्धं यथालब्धवसेनेव मनसि करेय्यासि, चित्ते ठपेय्यासि । यथा ते सुभावितालोककसिणस्स विय कसिणालोको यदिच्छकं यावदिच्छकञ्च सो आलोको रत्तियं उपतिट्ठति, येन तत्थ दिवासज्जं ठपेय्यासि, दिवा विय विगतथिनमिद्धोव भवेय्यासीति । तेनाह “यथा दिवा तथा रत्ति”न्ति । इति विवटेन चेतसाति एवं अपिहितेन चित्तेन थिनमिद्धपिधानेन अपिहितत्ता । अपरियोनद्धेनाति समन्ततो अनोनद्धेन असज्जादितेन । सहोभासन्ति सजाणोभासं । थिनमिद्धविनोदनआलोकोपि वा होतु कसिणालोकोपि वा परिकम्मालोकोपि वा, उपक्किलेसालोको विय सब्बोयं आलोको जाणसमुट्ठानोवाति । येसं अकरणे पुग्गलो महाजानियो होति, तानि अवस्सं कातब्बानि । यानि अकातुम्पि वट्ठन्ति, सति समवाये कातब्बतो तानि करणीयानीति आह “इतरानि करणीयानी”ति । अथ वा कत्तब्बानि कम्मानि करणं अरहन्तीति करणीयानि । इतरानि किच्चानीतिपि वदन्ति ।

आदिनयप्पवत्ता विग्गाहिककथाति “न त्वं इमं धम्मविनयं आजानासि, अहं इमं धम्मविनयं आजानामि, किं त्वं इमं धम्मविनयं आजानिस्ससि, मिच्छापटिपन्नो त्वमसि, अहमस्मि सम्मापटिपन्नो, सहितं मे, असहितं ते, पुरेवचनीयं पच्छा अवच, पच्छावचनीयं पुरे अवच, अधिचिण्णं ते विपरावत्तं, आरोपितो ते वादो, निग्गहितो त्वमसि । चर

वादप्पमोक्खाय, निब्बेठेहि वा सचे प्होसी'ति (दी० नि० १.१८; म० नि० ३.४१) एवंपवत्ता कथा। तत्थ सहितं मेति (दी० नि० अट्ठ० १.१८) मय्हं वचनं सहितं सिलिट्ठं, अत्थयुत्तं कारणयुत्तन्ति अत्थो। सहितन्ति वा पुब्बापराविरुद्धं। असहितं तेति तुय्हं वचनं असहितं असिलिट्ठं। अधिचिण्णं ते विपरावत्तन्ति यं तुय्हं दीघरत्ताचिण्णवसेन सुप्पगुणं, तं मय्हं एकवचनेनेव विपरावत्तं परिवत्तित्वा ठितं, न किञ्चि जानासीति अत्थो। आरोपितो ते वादोति मया तव वादे दोसो आरोपितो। चर वादप्पमोक्खायाति दोसमोचनत्थं चर विचर, तत्थ तत्थ गन्त्वा सिक्खाति अत्थो। निब्बेठेहि वा सचे प्होसीति अथ सयं प्होसि, इदानी एव निब्बेठेहीति अत्थो।

तण्हा सब्बसो खीयन्ति एत्थाति तण्हासङ्खयो, तस्मिं। तण्हासङ्खयेति च इदं विसये भुम्मन्ति आह “तं आरम्मणं कत्वा”ति। विमुत्तचित्ततायाति सब्बसंकिलेसेहि विप्पयुत्तचित्तताय। अपरभागे पटिपदा नाम अरियसच्चाभिसमयो। सा सासनचारिगोचरा पच्चत्तं वेदितब्बतोति आह “पुब्बभागप्पटिपदं संखित्तेन देसेथाति पुच्छती”ति। अकुप्पधम्मताय खयवयसङ्कातं अन्तं अतीताति अच्चन्ता, सो एव अपरिहायनसभावत्ता अच्चन्ता निट्ठा अस्साति अच्चन्तनिट्ठा। तेनाह “एकन्तनिट्ठो सततनिट्ठोति अत्थो”ति। न हि पटिविद्धस्स लोकुत्तरधम्मस्स दस्सन्नं कुप्पन्नं नाम अत्थि। अच्चन्तमेव चतूहि योगेहि खेमो एतस्स अत्थीति अच्चन्तयोगक्खेमी। मग्गब्रह्मचारियस्स वुसितत्ता तस्स च अपरिहायनसभावत्ता अच्चन्तं ब्रह्मचारीति अच्चन्तब्रह्मचारी। तेनाह “निच्चब्रह्मचारीति अत्थो”ति। परियोसानन्ति मग्गब्रह्मचारियपरियपरियोसानं वट्टदुक्खपरियोसानञ्च।

पञ्चक्खन्थाति पञ्चुपादानक्खन्था। सक्कायसब्बज्झि सन्धाय इध “सब्बे धम्मा”ति वुत्तं विपस्सनाविसयस्स अधिप्पेतत्ता। तस्मा आयतनधातुयोपि तग्गतिका एव दट्ठब्बा। तेनाह भगवा “नालं अभिनिवेसाया”ति। न युत्ता अभिनिवेसाय “एतं मम, एसो मे अत्ता”ति अज्झोसानाय। “अलमेव निब्बिन्दितुं अलं विरज्जितु”न्तिआदीसु (दी० नि० २.२७२; सं० नि० २.१२४, १२८, १३४, १४३) विय अलं-सद्धो युत्तत्थोपि होतीति आह “न युत्ता”ति। सम्पज्जन्तीति भवन्ति। यदिपि “ततिया चतुर्थी”ति इदं विसुद्धिद्वयं अभिज्जापज्जा, तस्स पन सपच्चयनामरूपदस्सनभावतो सति च पच्चयपरिग्गहे सपच्चयत्ता अनिच्चन्ति, नामरूपस्स अनिच्चताय दुक्खं, दुक्खञ्च अनत्ताति अत्थतो लक्खणत्तयं सुपाकटमेव होतीति आह “अनिच्चं दुक्खं अनत्ताति जातपरिज्जाय अभिजानाती”ति। तथेव तीरणपरिज्जायाति इमिना अनिच्चादिभावेन नालं अभिनिवेसायाति नामरूपस्स उपसंहरति, न अभिज्जापज्जानं सम्भारधम्मानं। पुरिमाय हि अत्थतो आपन्नं लक्खणत्तयं गण्हाति सलक्खणसल्लक्खणपरत्ता तस्सा। दुतियाय सरूपतो तस्सा लक्खणत्तयारोपनवसेन सम्मसनभावतो। एकचित्तक्खणिकताय अभिनिपातमत्तताय च अप्पमत्तकम्पि। रूपपरिग्गहस्स ओळारिकभावतो अरूपपरिग्गहं दस्सेति। दस्सेन्तो च वेदनाय आसन्नभावतो, विसेसतो सुखसारागिताय, भवस्सादगधितमानसताय च थेरस्स वेदनावसेन निब्बत्तेत्वा दस्सेति।

खयविरागोति खयसङ्कातो विरागो सङ्खारानं पलुज्जना। यं आगम्म सब्बसो सङ्खारेहि विरज्जना होति, तं निब्बानं अच्चन्तविरागो। निरोधानुपस्सिम्हिपीति निरोधानुपस्सिपदेपि। एसेव नयोति अतिदिसित्वा तं एकदेसेन विवरन्तो “निरोधोपि हि...पे०... दुविधोयेवा”ति आह। खन्धानं परिच्चजनेन तप्पटिबद्धकिलेसप्पहानवसेनाति येनाकारेन विपस्सना किलेसे पजहति, तेनाकारेन तंनिमित्तक्खन्धे च पजहतीति वत्तब्बतं अरहतीति आह “सा हि...पे०... वोस्सज्जती”ति। आरम्मणतोति किच्चसाधनवसेन आरम्मणकरणतो। एवज्झि मग्गतो अज्जेसं निब्बानारम्मणानं पक्खन्दनवोस्सग्गाभावो सिद्धोव होति। परिच्चजनेन पक्खन्दनेन चाति द्वीहिपि वा कारणेहि। सोति मग्गो। सब्बेसं खन्धानं वोस्सज्जनेन तप्पटिबद्धसंकिलेसप्पहानेन दट्ठब्बं। यस्मा वा विपस्सनाचित्तं पक्खन्दतीति मग्गसम्पयुत्तचित्तं सन्धायाह। मग्गो च

समुच्छेदवसेन किलेसे खन्धे च परिच्चजति, तस्मा यथाक्कमं विपस्सनामगगानञ्च वसेन पक्खन्दनपरिच्चागवोस्सग्गापि वेदितब्बा । तदुभयसमङ्गीति विपस्सनासमङ्गी मग्गसमङ्गी च । “अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसञ्जं पजहती”ति आदिवचनतो (पटि० म० १.५२) हि यथा विपस्सनाय किलेसानं परिच्चागपटिनिस्सग्गो लब्भति, एवं आयतिं तेहि किलेसेहि उप्पादेतब्बक्खन्धानम्पि परिच्चागपटिनिस्सग्गो वत्तब्बो । पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो पन मग्गे लब्भमानाय एकन्तकारणभूताय वुट्ठानगामिनिविपस्सनाय वसेन वेदितब्बो । मग्गे पन तदुभयम्पि आयागतमेव निष्परियायतोव लब्भमानत्ता । तेनाह “तदुभयसमङ्गीपुग्गलो”ति आदि । पुच्छन्तस्स अज्झासयवसेन “न किञ्चि लोके उपादियती”ति एत्थ कामुपादानवसेन उपादियनं पटिक्खिपतीति आह “तण्हावसेन न उपादियती”ति । तण्हावसेन वा असति उपादियने दिट्ठिवसेन उपादियनं अनवकासमेवाति “तण्हावसेन”इच्चेव वुत्तं । न परामसतीति नादियति । दिट्ठिपरामासवसेन वा “निच्च”न्ति आदिना न परामसति । संखित्तेनेव कथेसीति तस्स अज्झासयवसेन पपञ्चं अकत्वा कथेसि ।

पचलायमानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. मेत्तसुत्तवण्णना

६२. नवमे मा, भिक्खवे, पुज्जानन्ति (इतिवु० अट्ठ० ६२) एत्थ माति पटिसेधे निपातो । पुज्ज-सद्वो “कुसलानं, भिक्खवे, धम्मानं समादानहेतु एवमिदं पुज्जं पवट्ठती”ति आदीसु (दी० नि० ३.८०) पुज्जफले आगतो । “अविज्जागतोयं, भिक्खवे, पुरिसपुग्गलो पुज्जञ्चे सङ्खारं अभिसङ्खरोती”ति आदीसु (सं० नि० २.५१) कामरूपावचरसुचरितेसु । “पुज्जूपगं होति विज्जाण”न्ति आदीसु (सं० नि० २.५१) सुगतिविसेसभूते उपपत्तिभवे । “तीणिमानि, भिक्खवे, पुज्जकिरियवत्थूनि दानमयं पुज्जकिरियवत्थु, सीलमयं पुज्जकिरियवत्थु, भावनामयं पुज्जकिरियवत्थू”ति आदीसु (इतिवु० ६०; दी० नि० ३.३०५; अ० नि० ८.३६) कुसलचेतनायं । इध पन तेभूमककुसलधम्मे वेदितब्बो । भायित्थाति एत्थ दुविधं भयं जाणभयं, सारज्जभयन्ति । तत्थ “येपि ते, भिक्खवे, देवा दीघायुका वण्णवन्तो सुखबहुला उच्चेसु विमानेसु चिरट्ठितिका, तेपि तथागतस्स धम्मदेसनं सुत्वा येभुय्येन भयं संवेगं सन्तासं आपज्जन्ती”ति (अ० नि० ४.३३) आगतं जाणभयं । “अहुदेव भयं, अहु छम्भित्तं, अहु लोमहंसो”ति आदीसु (दी० नि० २.३१८) आगतं सारज्जभयं । इधापि सारज्जभयमेव । अयज्हेत्थ अत्थो — भिक्खवे, दीघरत्तं कायवचीसंयमो वत्तप्पटिवत्तपूरणं एकासनं एकसेय्यं इन्द्रियदमो धुतधम्मेहि चित्तस्स निग्गहो सतिसम्पज्जञ्जं कम्मट्ठानानुयोगवसेन वीरियारम्भोति एवमादीनि यानि भिक्खुना निरन्तरं पवत्तेतब्बानि पुज्जानि, तेहि मा भायित्थ, मा भयं सन्तासं आपज्जित्थ । एकच्चस्स दिट्ठधम्मसुखस्स उपरोधभयेन सम्परायिकनिब्बानसुखदायकेहि पुज्जेहि मा भायित्थाति । निस्सक्के इदं सामिवचनं ।

इदानी ततो अभायितब्बभावे कारणं दस्सेन्तो “सुखस्सेत”न्ति आदिमाह । तत्थ सुख-सद्वो “सुखो बुद्धानमुप्पादो, सुखा विरागता लोके”ति आदीसु (ध० प० १९४) सुखमूले आगतो । “यस्मा च खो, महालि, रूपं सुखं सुखानुपतितं सुखावक्कन्त”न्ति आदीसु (सं० नि० ३.६०) सुखारम्माणे । “यावज्जिदं, भिक्खवे, न सुकरं अक्खानेन पापुणितुं याव सुखा सग्गा”ति आदीसु (म० नि० ३.२५५) सुखपच्चयट्ठाने । “सुखो पुज्जस्स उच्चयो”ति आदीसु (ध० प० ११८) सुखहेतुम्हि । “दिट्ठधम्मसुखविहारा एते धम्मा”ति आदीसु (म० नि० १.८२) अब्यापज्जे । “निब्बानं परमं सुख”न्ति आदीसु (म० नि० २.२१५; ध० प० २०३, २०४) निब्बाने । “सुखस्स च पहाना”ति आदीसु (दी० नि० १.२३२; म० नि० १.२७१; सं० नि० २.१५२) सुखवेदनायं । “अदुक्खमसुखं सन्तं, सुखमिच्चेव भासित”न्ति आदीसु (सं० नि० ४.२५३; इतिवु० ५३)

उपेक्खावेदनायं । “द्वेपि मया, आनन्द, वेदना वुत्ता परियायेन सुखा वेदना दुक्खा वेदना”ति आदीसु (म० नि० २.८९) इट्ठसुखेसु । “सुखो विपाको पुज्जान”न्ति आदीसु (पेटको० २३) इट्ठविपाके । इधापि इट्ठविपाके एव दट्ठब्बो ।
इट्ठस्साति आदीसु इच्छितब्बतो चेव अनिट्ठप्पटिपक्खतो च इट्ठस्स । कमनीयतो मनस्मिञ्च कमनतो पविसनतो **कन्तस्स** ।
 पिपायितब्बतो सन्तप्पनतो च **पियस्स** । मननीयतो मनस्स वट्ठनतो च **मनापस्सा**ति अत्थो वेदितब्बो । **यदिदं पुज्जानीति**
पुज्जानीति यदिदं वचनं, एतं सुखस्स इट्ठस्स विपाकस्स अधिवचनं नाम । **सुखस्सेतं यदिदं पुज्जानीति** फलेन कारणस्स
 अभेदोपचारं वदति । तेन कतूपचितानं पुज्जानं अवस्संभावितफलं सुत्वा अप्पमत्तेन सक्कच्चं पुज्जानि कत्तब्बानीति
 पुज्जकिरियायं नियोजेति, आदरञ्च नेसं तत्थ उप्पादेति ।

इदानीं अत्तना सुनेत्तकाले कतेन पुज्जकम्मेन दीघरत्तं पच्चनुभूतं भवन्तरप्पटिच्छन्नं उळारतरं पुज्जविपाकं
 उदाहरित्वा तमत्यं पाकटतरं करोन्तो “**अभिजानामि खो पनाह**”न्ति आदिमाह । तत्थ **अभिजानामीति** अभिविसिट्ठेन
 जाणेन जानामि, पच्चक्खतो बुज्झामि । **दीघरत्तन्ति** चिरकालं । **पुज्जानन्ति** दानादीनं कुसलधम्मानं । **सत्त वस्सानीति** सत्त
 संवच्छरानि । **मेत्तचित्तन्ति** मिज्जतीति मेत्ता, सिनिह्तीति अत्थो । मित्ते भवा, मित्तस्स वा एसा पवत्तीतिपि मेत्ता ।
 लक्खणादितो पन हिताकारप्पवत्तिलक्खणा, हितूपसंहाररसा, आघातविनयपच्चुपट्टाना, सत्तानं मनापभावदस्सनपदट्टाना ।
 ब्यापादूपसमो एतस्सा सम्पत्ति, सिनेहसम्भवो विपत्ति । **मेत्तचित्तं भावेत्वा**ति मेत्तासहगतं चित्तं, चित्तसीसेन समाधि
 वुत्तोति मेत्तासमाधिं मेत्ताब्रह्मविहारं उप्पादेत्वा चेव वट्ठेत्वा च ।

सत्त संवट्ठविवट्ठकप्पेति सत्त महाकप्पे । संवट्ठविवट्ठगहणेनेव हि संवट्ठट्ठायिविवट्ठट्ठायिनोपि गहिता । **इमं लोकन्ति**
 कामलोकं । **संवट्ठमाने सुदन्ति** संवट्ठमाने, सुदन्ति निपातमत्तं, विपज्जमानेति अत्थो । “वरसंवत्तट्ठाने सुद”न्तिपि पठन्ति ।
कप्पेति काले । कप्पसीसेन हि कालो वुत्तो, काले खीयमाने सब्बोपि खीयतेव । यथाह — “कालो घसति भूतानि, सब्बानेव
 सहत्तना”ति (जा० १.२.१९०) । “**आभस्सरूपगो होमी**”ति वुत्तत्ता तेजोसंवट्ठवसेनेत्थ कप्पवुट्ठानं वेदितब्बं ।
आभस्सरूपगोति तत्थ पटिसन्धिगहणवसेन आभस्सरब्रह्मलोकं उपगच्छामीति आभस्सरूपगो होमि । **विवट्ठमानेति**
 सण्ठहमानेति अत्थो । **सुज्जं ब्रह्मविमानं उपपज्जामीति** कस्सचि सत्तस्स तत्थ निब्बत्तस्स अभावतो सुज्जं यं
 पठमज्झानभूमिसङ्घातं ब्रह्मविमानं आदितो निब्बत्तति, तं पटिसन्धिगहणवसेन उपपज्जामि उपेमि ।

ब्रह्माति कामावचरसत्तेहि विसिट्ठेन तथा तथा ब्रूहितगुणताय ब्रह्मविहारतो निब्बत्तनट्ठेन च ब्रह्मा ।
 ब्रह्मपारिसज्जब्रह्मपुरोहितेहि महन्तो ब्रह्माति **महाब्रह्मा**, ततो एव ते अभिभवित्वा ठितत्ता **अभिभू** । तेहि न केनचिपि गुणेन
 अभिभूतोति **अनभिभूतो** । **अज्जदत्थू**ति एकंसवचने निपातो । दस्सनतो **दसो**, अतीतानागतपच्चुप्पन्नानं दस्सनसमत्थो
 अभिज्जाजाणेन पस्सितब्बं पस्सामीति अत्थो । सेसब्रह्मानं इट्ठिपादभावनाबलेन अत्तनो चित्तञ्च मम वसे वत्तेमीति
वसवत्ती होमीति योजेतब्बं । तदा किर बोधिसत्तो अट्ठसमापत्तिलाभीपि समानो तथा सत्तहितं अत्तनो पारमिपूरणञ्च
 ओलोकेन्तो तासु एव द्वीसु ज्ञानभूमीसु निकन्ति उप्पादेत्वा मेत्ताब्रह्मविहारवसेन अपरापरं संसरि । तेन वुत्तं “**सत्त**
वस्सानि...पे०... वसवत्ती”ति ।

एवं भगवा रूपावचरपुज्जस्स विपाकमहन्ततं पकासेत्वा इदानीं कामावचरपुज्जस्सपि विपाकं दस्सेन्तो
 “**छत्तिसक्खत्तु**”न्ति आदिमाह । तत्थ **सक्को अहोसिन्ति** छत्तिसक्खत्तुं छत्तिसवारे अज्जत्थ अनुपपज्जित्वा निरन्तरं
 सक्को देवानमिन्दो तावत्तिसदेवराजा अहोसिं । **राजा अहोसिन्ति** आदीसु चतूहि अच्छरियधम्मोहि चतूहि सङ्गहवत्थूहि च
 लोकं रज्जेतीति **राजा** । चक्करतनं वत्तेति, चतूहि सम्पत्तिचक्केहि वत्तति, तेहि च परं वत्तेति, परहिताय च

इरियापथचक्कानं वत्तो एतस्मिं अत्थीति **चक्कवत्ती**। “राजा”ति चेत्थ सामञ्जं, “चक्कवत्ती”ति विसेसं। धम्मेन चरतीति **धम्मिको**, जायेन समेन वत्ततीति अत्थो। धम्मेनेव रज्जं लभित्वा राजा जातोति **धम्मराजा**, दसविधे कुसलधम्मे अगरहिते च राजधम्मे नियुत्तोति **धम्मिको**। तेन च धम्मेन सकलं लोकं रज्जेतीति **धम्मराजा**। परहितधम्मकरणेन वा **धम्मिको**, अत्तहितधम्मकरणेन **धम्मराजा**। यस्मा चक्कवत्ती धम्मेन जायेन रज्जं अधिगच्छति, न अधम्मेन, तस्मा वुत्तं “**धम्मेन लद्धरज्जत्ता धम्मराजा**”ति।

चतूसु दिसासु समुद्दपरियोसानताय चातुरन्ता नाम तत्थ तत्थ दीपे महापथवीति आह “**पुरत्थिम...पे... इस्सरो**”ति। **विजितावी**ति विजेतब्बस्स विजितवा, कामकोधादिकस्स अब्भन्तरस्स पटिराजभूतस्स बाहिरस्स च अरिगणस्स विजयी विजिनित्वा ठितोति अत्थो। कामं चक्कवत्तिनो केनचि युद्धं नाम नत्थि, युद्धेन पन साधेतब्बस्स विजयस्स सिद्धिया “**विजितसङ्गामो**”ति वुत्तं। जनपदो वा चतुब्बिधअच्छरियधम्मेन समन्नागतो अस्मिं राजिनि थावरियं केनचि असंहारियं दळ्ळभत्तिभावं पत्तो, जनपदे वा अत्तनो धम्मिकाय पटिपत्तिया थावरियं थिरभावं पत्तोति **जनपदत्थावरियप्पत्तो**। चण्डस्स हि रज्जो बलिदण्डादीहि लोकं पीळयतो मनुस्सा मज्झिमजनपदं छुट्टेत्वा पब्बतसमुद्धतीरकन्दरादीनि निस्साय पच्चन्ते वासं कप्पेन्ति। अतिमुदुकस्स रज्जो चोरेहि साहसिकधनविलोपपीळिता मनुस्सा पच्चन्तं पहाय जनपदमज्जे वासं कप्पेन्ति। इति एवरूपे राजिनि जनपदो थिरभावं न पापुणाति।

सत्तरतनसमन्नागतोति चक्करतनादीहि सत्तहि रतनेहि समुपेतो। तेसु हि राजा चक्कवत्ती चक्करतनेन अजितं जिनाति, हत्थिअस्सरतनेहि विजिते सुखेनेव अनुविचरति, परिणायकरतनेन विजितमनुरक्खति, अवसेसेहि उपभोगसुखमनुभवति। पठमेन चस्स उस्साहसत्तियोगो, पच्छिमेन मन्तसत्तियोगो, हत्थिअस्सगहपतिरतनेहि पभुसत्तियोगो सुपरिपुण्णो होति। इत्थिमणिरतनेहि उपभोगसुखमनुभवति, सेसेहि इस्सरियसुखं। विसेसतो चस्स पुरिमानि तीणि अदोसकुसलमूलजनितकम्मानुभावेन सम्पज्जन्ति, मज्झिमानि अलोभकुसलमूलजनितकम्मानुभावेन, पच्छिममेकं अमोहकुसलमूलजनितकम्मानुभावेनाति।

सूराति सत्तिवन्तो, निब्भयाति अत्थोति आह “**अभीरुनो**”ति। अङ्गन्ति कारणं। येन कारणेन “वीरा”ति वुच्चेय्युं, तं वीरङ्गं। तेनाह “**वीरियस्सेतं नाम**”न्ति। याव चक्कवाळपब्बता चक्कस्स वत्तनतो “**चक्कवाळपब्बतं सीमं कत्वा ठितसमुद्दपरियन्तं**”न्ति वुत्तं। **अदण्डेना**ति इमिना धनदण्डस्स सरीरदण्डस्स च अकरणं वुत्तं। **असत्थेना**ति इमिना पन सेनाय युज्जनस्साति तदुभयं दस्सेतुं “**न दण्डेना**”तिआदि वुत्तं। इदं वुत्तं होति — ये कतापराधे सत्ते सतम्पि सहस्सम्पि गणहन्ति, ते धनदण्डेन रज्जं कारेन्ति। ये छेज्जभेज्जं अनुसासन्ति, ते सत्थदण्डेन। अहं पन दुविधम्पि दण्डं पहाय अदण्डेन अज्झावसिं। ये एकतोधारादिना सत्थेन परं विहेठेन्ति, ते सत्थेन रज्जं कारेन्ति नाम। अहं पन सत्थेन खुद्धकमक्खिकाय पिवनमत्तम्पि लोहितं कस्सचि अनुप्पादेत्वा धम्मेनेव “एहि खो, महाराजा”ति एवं पटिराजूहि सम्पटिच्छितागमनो वुत्तप्पकारं पथविं अभिजिनित्वा अज्झावसिं, अभिविजिनित्वा सामी हुत्वा वसिन्ति।

इति भगवा अत्तानं कायसक्खिं कत्वा पुज्जानं विपाकमहन्ततं पकासेत्वा इदानी तमेवत्थं गाथाबन्धनेन दस्सेन्तो “**पस्स, पुज्जानं विपाकं**”न्तिआदिमाह। **सुखेसिना**ति आलपनवचनमेतं, तेन सुखपरियेसके सत्ते आमन्तेति। पाळियं पन “पस्सथा”ति वत्तब्बे “**पस्सा**”ति वचनव्यत्तयो कतोति दट्ठब्बो। मनुस्सानं उरे सत्थं ठपेत्वा इच्छितधनहरणादिना वा साहसकारिताय साहसिका, तेसं कम्मं **साहसिककम्मं**। पथविया इस्सरो **पथव्यो**ति आह “**पुथविसामिको**”ति।

मेत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता।

१०. भरियासुत्तवण्णना

६३. दसमे उच्चासद्वा महासद्वा उद्धं उगतत्ता उच्चं पत्थटत्ता महन्तं अविनिब्भोगं विनिभुज्जित्वा गहेतुं असक्कुणेय्यं सद्दं करोन्ता वदन्ति । वचीघोसोपि हि बहूहि एकज्झं पवत्तितो अत्थतो च सद्दतो च दुरवबोधो केवलं महानिग्घोसो एव हुत्वा सोतपथमागच्छति । **मच्छविलोपेति** मच्छे विलुम्पित्वा विय गहणे, मच्छानं वा विलुम्पने । केवट्टानज्झि मच्छपच्छिट्ठपित्तद्वाने महाजनो सन्निपतित्वा “इध अज्जं एकं मच्छं देहि, एकं मच्छफालं देहि, एतस्स ते महा दिन्नो, मय्हं खुदको”ति एवं उच्चासद्दमहासद्दं करोन्ति । तं सन्धायेतं वुत्तं “**केवट्टानं मच्छपच्छिं ओतारेत्वा ठितट्टाने**”ति । मच्छग्गहणत्थं जाले पक्खित्तेपि तस्मिं ठाने केवट्टा चेव अज्जे च “पविट्ठो न पविट्ठो, गहितो न गहितो”ति महासद्दं करोन्ति । तं सन्धायेतं वुत्तं “**जाले वा...पे... महासद्दो होती**”ति । **कत्तब्बवत्तन्ति** पादपरिकम्मादिकत्तब्बकिच्चं । **खराति** चित्तेन वाचाय च कक्खळा । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

भरियासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

११. कोधनसुत्तवण्णना

६४. एकादसमे **सपत्तकरणाति** वा सपत्तेहि कातब्बा । **कोधनन्ति** कुज्झनसीलं । **कोधनोयन्ति** कुज्झनो अयं । अयन्ति च निपातमत्तं । **कोधपरेतोति** कोधेन अनुगतो, पराभिभूतो वा । **दुब्बण्णोव होतीति** पकतिया वण्णवापि अलङ्कृतप्पटियत्तोपि मुखविकारादिवसेन विरूपो एव होति । एतरहि आयतिज्जाति कोधाभिभूतस्स एकन्तमिदं फलन्ति दीपेतुं “दुब्बण्णोवा”ति अवधारणं कत्वा पुन “**कोधाभिभूतो**”ति वुत्तं ।

अयसभावन्ति अकित्तिमभावं । अत्तनो परेसज्ज अनत्थं जनेतीति **अनत्थजननो** । **अन्तरतोति** अब्भन्तरतो, चित्ततो वा । तं **जनो नावबुज्जतीति** कोधसङ्घातं अन्तरतो अब्भन्तरे अत्तनो चित्तेयेव जातं अनत्थजननचित्तप्पकोपनादिभयं भयहेतुं अयं बालमहाजनो न जानाति । यन्ति यत्थ । भुम्मत्थे हि एतं पच्चत्तवचनं । यस्मिं काले कोधो सहते नरं, अन्धतमं तदा होतीति सम्बन्धो । यन्ति वा कारणवचनं, यस्मा कोधो उप्पज्जमानो नरं सहते अभिभवति, तस्मा अन्धतमं तदा होति, यदा कुद्धोति अत्थो यं-तं-सद्धानं एकन्तसम्बन्धभावतो । अथ वा यन्ति किरियापरामसनं । **सहतेति** यदेतं कोधस्स सहनं अभिभवनं, एतं अन्धतमं भवनन्ति अत्थो । अथ वा यं नरं कोधो सहते अभिभवति, तस्स अन्धतमं तदा होति । ततो च कुद्धो अत्थं न जानाति, कुद्धो धम्मं न पस्सतीति ।

भूतं वुच्चति वुद्धि, तस्स हननं घातो एतेसन्ति **भूनहच्चाणि** । तेनाह “**हतवुद्धीनी**”ति । **दम-सद्देन** वुत्तमेवत्थं विभावेतुं पज्जावीरियेन दिट्ठियाति वुत्तन्ति दस्सेन्तो “**कतरेन दमेना**”तिआदिमाह । अनेकत्थो हि **दम-सद्दो** । “सच्चेन दन्तो दमसा उपेतो, वेदन्तगू वुसितब्रह्मचरियो”ति (सं० नि० १.१९५; सु० नि० ४६७) एत्थ हि इन्द्रियसंवरो दमोति वुत्तो “मनच्छट्ठानि इन्द्रियानि दमेती”ति कत्वा । “यदि सच्चा दमा चागा, खन्त्या भिय्योध विज्जती”ति (सं० नि० १.२४६; सु० नि० १९१) एत्थ पज्जा दमो “संकिलेसं दमेति पजहती”ति कत्वा । “दानेन दमेन संयमेन सच्चवज्जेन अत्थि पुज्जं, अत्थि पुज्जस्स आगमो”ति (सं० नि० ४.३६५) एत्थ उपोसथकम्मं दमो “उपवसनवसेन कायकम्मादीनि दमेती”ति कत्वा । “सक्खिस्ससि खो त्वं, पुण्ण, इमिना दमूपसमेन समन्नागतो सुनापरन्तस्मिं जनपदन्तरे विहरितु”न्ति (म० नि० ३.३९६; सं० नि० ४.८८) एत्थ अधिवासनक्खन्ति दमो “कोधूपनाहमक्खादिके दमेति विनोदेती”ति कत्वा । “न मानकामस्स दमो इधत्थि, न मोनमत्थि असमाहितस्सा”ति (सं० नि० १.९) एत्थ अभिसम्बोज्झङ्गादिको समाधिपक्खिको धम्मो दमो “दम्मति

चित्तं एतेना'ति कत्वा । इथापि “तं दमेन समुच्छिन्दे, पञ्जावीरियेन दिट्ठिया”ति वचनतो दम-सद्देन पञ्जावीरियदिट्ठियो वुत्ता ।

कोधनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

अब्बाकतवग्गवण्णना निट्ठिता ।

७. महावग्गो

१-२. हिरिओत्तप्पसुत्तादिवण्णना

६५-६६. सत्तमस्स पठमं उत्तानमेव । दुतिये तयो संवट्ठाति आपोसंवट्ठो, तेजोसंवट्ठो, वायोसंवट्ठोति तयो संवट्ठा । तिस्सो संवट्ठसीमाति आभस्सरा, सुभकिण्हा, वेहप्फलाति तिस्सो संवट्ठसीमा । यदा हि कप्पो तेजेन संवट्ठति विनस्सति, तदा आभस्सरतो हेट्ठा अग्गिना ड्हति । यदा आपेन संवट्ठति, तदा सुभकिण्हतो हेट्ठा उदकेन विलीयति । यदा वायुना संवट्ठति, तदा वेहप्फलतो हेट्ठा वायुना विद्धंसति । वित्थारतो पन सदापि एकं बुद्धक्खेत्तं विनस्सति । बुद्धक्खेत्तं नाम तिविधं होति जातिक्खेत्तं आणाक्खेत्तं विसयक्खेत्तन्ति । तत्थ जातिक्खेत्तं नाम दससहस्सचक्कवाळपरियन्तं होति, यं तथागतस्स पटिसन्धिगहणादीसु कम्पति । आणाक्खेत्तं कोटिसहस्सचक्कवाळपरियन्तं, यत्थ रतनसुत्तं (खु० पा० ६.१ आदयो; सु० नि० २२४ आदयो) खन्धपरित्तं (अ० नि० ४.६७; चूळव० २५१) धजग्गपरित्तं (सं० नि० १.२४९) । आटानाटियपरित्तं (दी० नि० ३.२७५ आदयो), मोरपरित्तन्ति (जा० १.२.१७-१८) इमेसं परित्तानं आनुभावो वत्तति । विसयक्खेत्तं अनन्तमपरिमाणं, यं “यावता वा पन आकङ्खेय्या”ति वुत्तं । एवमेतेसु तीसु बुद्धक्खेत्तेसु एकं आणाक्खेत्तं विनस्सति । तस्मिं पन विनस्सन्ते जातिक्खेत्तं विनट्ठमेव होति । विनस्सन्तज्ज्य एकतोव विनस्सति, सण्ठहन्तम्पि एकतोव सण्ठहति ।

तीणि संवट्ठमूलानीति रागदोसमोहसङ्खातानि तीणि संवट्ठकारणानि । रागादीसु हि अकुसलमूलेसु उस्सन्नेसु लोको विनस्सति । तथा हि रागे उस्सन्नतरे अग्गिना विनस्सति, दोसे उस्सन्नतरे उदकेन, मोहे उस्सन्नतरे वातेन । केचि पन “दोसे उस्सन्नतरे अग्गिना, रागे उदकेना”ति वदन्ति ।

तीणि कोलाहलानीति कप्पकोलाहलं, बुद्धकोलाहलं, चक्कवत्तिकोलाहलन्ति तीणि कोलाहलानि । तत्थ “वस्ससतसहस्समत्थके कप्पुट्ठानं नाम भविस्सती”ति आदिना देवताहि उग्घोसितसद्दो कप्पकोलाहलं नाम होति । “इतो वस्ससतसहस्समत्थके लोको विनस्सिस्सति, मेत्तं, मारिसा, भावेथ करुणं मुदितं उपेक्ख”न्ति मनुस्सपथे देवता घोसन्तियो चरन्ति । “वस्ससहस्समत्थके बुद्धो उप्पज्जिस्सती”ति बुद्धकोलाहलं नाम होति । “इतो वस्ससहस्समत्थके बुद्धो उप्पज्जित्वा धम्मानुधम्मप्पटिपन्नो सङ्घरतनेन परिवारितो धम्मं देसेन्तो विचरिस्सती”ति देवता उग्घोसन्ति । “वस्ससतमत्थके पन चक्कवत्ती उप्पज्जिस्सती”ति चक्कवत्तिकोलाहलं नाम होति । “इतो वस्ससतमत्थके सत्तरतनसम्पन्नो चातुद्दीपिस्सरो सहस्सपरिवारो वेहासङ्गमो चक्कवत्ती राजा उप्पज्जिस्सती”ति देवता उग्घोसन्ति ।

अचिरट्ठेन न धुवाति उदकबुब्बुळादयो विय न चिरट्ठायिताय धुवभावरहिता । अस्सासरहिताति सुपिनके पीतपानीयं विय अनुलित्तचन्दनं विय च अस्सासविरहिता ।

उपकप्पनमेघोति कप्पविनासकमेघं सन्धाय वदति । यस्मिञ्चि समये कप्पो अग्निना नस्सति, आदितोव कप्पविनासकमहामेघो उट्ठहिन्वा कोटिसतसहस्सचक्कवाळे एकमहावस्सं वस्सति । मनुस्सा तुट्ठहट्ठा सब्बबीजानि नीहरित्वा वपन्ति । सस्सेसु पन गोखायितकमत्तेसु जातेसु गद्रभरवं रवन्तो एकबिन्दुम्पि न वस्सति, तदा पच्छिन्नं पच्छिन्नमेव वस्सं होति । तेनाह “तदा निक्खन्तबीजं..पे०... एकबिन्दुम्पि देवो न वस्सती”ति । “वस्ससतसहस्स अच्चयेन कप्पवुट्ठानं भविस्सती”तिआदिना देवताहि वुत्तवचनं सुत्वा येभ्येन मनुस्सा च भुम्मदेवता च संवेगजाता अज्जमज्जं मुदुचित्ता हुत्वा मेत्तादीनि पुज्जानी कत्वा देवलोके निब्बत्तन्ति, अवीचितो पट्ठाय तुच्छो होतीति ।

पञ्च बीजजातानीति मूलबीजं खन्धबीजं फळुबीजं अग्गबीजं बीजबीजन्ति पञ्च बीजानि जातानि । तत्थ **मूलबीजन्ति** वचा, वचत्तं, हलिदं, सिङ्गिवेरन्ति एवमादि । **खन्धबीजन्ति** अस्सत्थो, निग्रोधोति एवमादि । **फळुबीजन्ति** उच्छु, वेळु, नळोति एवमादि । **अग्गबीजन्ति** अज्जुकं, फणिज्जकन्ति एवमादि । **बीजबीजन्ति** वीहिआदि पुब्बण्णञ्चेव मुग्गमासादिअपरण्णञ्च । पच्चयन्तरसमवाये विसदिसुप्पत्तिया विसेसकारणभावतो रुहनसमत्थे सारफले निरुळ्हो बीज-सद्दो तदत्थसिद्धिया मूलादीसुपि केसुचि पवत्ततीति मूलादितो निवत्तन्तत्थं एकेन बीज-सद्देन विसेसेत्वा वुत्तं “बीजबीज”न्ति “रूपरूपं (विसुद्धिं २.४४९) दुक्खदुक्ख”न्ति (सं० नि० ४.३२७) यथा । यथा फलपाकपरियन्ता ओसधिरुक्खा वेळुकदलिआदयो ।

यं कदाचीतिआदीसु यन्ति निपातमत्तं । **कदाचीति** किस्मिञ्चि काले । **करहचीति** तस्सेव वेवचनं । **दीघस्स** अद्भुनोति दीघस्स कालस्स । **अच्चयेनाति** अतिक्कमेन । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

हिरिओत्तप्पसुत्तादिवण्णना निड्ढिता ।

३. नगरोपमसुत्तवण्णना

६७. ततिये पच्चन्ते भवं **पच्चन्तिमं** । “रथो सीलपरिक्खारो, झानक्खो चक्कवीरियो”तिआदीसु (सं० नि० ५.४) विय अलङ्कारवचनो परिक्खारसद्दोति आह “नगरालङ्कारेहि अलङ्कृत”न्ति । परिवारवचनोपि वट्ठतियेव “सत्त समाधिपरिक्खारा”तिआदीसु (दी० नि० ३.३३०) विय । नेमं वुच्चति थम्भादीहि अनुपतभूमिप्पदेसोति आह “गम्भीरआवाटा”ति, गम्भीरं भूमिं अनुप्पविट्ठाति अत्थो । **सुट्ठु सन्निसीदापिताति** भूमिं निखनित्वा सम्मदेव ठपिता ।

अनुपरियायेति एतेनाति अनुपरियायो, सोयेव पथोति **अनुपरियायपथो**, परितो पाकारस्स अनुयायमग्गो ।

हत्थिं आरोहन्ति आरोहापयन्ति चाति **हत्थारोहा** (दी० नि० टी० १.१६३) । येन हि पयोगेन पुरिसो हत्थिनो आरोहनयोगो होति, हत्थिस्स तं पयोगं विधायन्तानं सब्बेसम्पेतेसं गहणं । तेनाह “**सब्बेपी**”तिआदि । तत्थ **हत्थाचरिया** नाम ये हत्थिनो हत्थारोहकानञ्च सिक्खापका । **हत्थिवेज्जा** नाम हत्थिभिसक्का । **हत्थिबन्धा** नाम हत्थीनं पादरक्खका । **आदि-सद्देन** हत्थीनं यवपदायकादिके सङ्गण्हाति । **अस्सारोहा रथिकाति** एत्थापि एसेव नयो । रथे नियुत्ता **रथिका** । **रथरक्खा** नाम रथस्स आणिरक्खका । धनुं गण्हन्ति गण्हापेन्ति चाति **धनुग्गहा**, इस्सासा धनुसिप्पस्स सिक्खापका च । तेनाह “**धनुआचरिया इस्सासा**”ति । चेलेन चेलपटाकाय युद्धे अकन्ति गच्छन्तीति **चेलकाति** आह — “**ये युद्धे जयद्धजं गहेत्वा पुरतो गच्छन्ती**”ति । यथा तथा ठिते सेनिके बूहकरणवसेन ततो ततो चलयन्ति उच्चालेन्तीति **चलका** । सकुणग्धिआदयो विय मंसपिण्डं परसेनासमूहं साहसिकमहायोधताय छेत्वा छेत्वा दयन्ति उप्पतित्वा गच्छन्तीति

पिण्डदायका । दुतियविकप्पे पिण्डे दयन्ति जनसम्मद्दे उप्पतन्ता विय गच्छन्तीति **पिण्डदायका**ति अत्थो वेदितब्बो । **उग्गतुग्गता**ति थामजवपरक्कमादिवसेन अतिविय उग्गता, उदग्गाति अत्थो । **पक्खन्दन्ती**ति अत्तनो वीरसूरभावेन असज्जमाना परसेनं अनुपविसन्तीति अत्थो । थामजवबलपरक्कमादिसम्पत्तिया **महानागा विय महानागा** । **एकसूरा**ति एकाकिसूरा अत्तनो सूरभावेनेव एकाकिनो हुत्वा युज्जनका । **सजालिका**ति सवम्मिका । **सरपरित्ताणन्ति** चम्मपरिसिब्बितं खेटकं, चम्ममयं वा फलकं । **घरदासयोधा**ति अत्तनो दासयोधा ।

सम्पक्खन्दनलक्खणाति सद्धेय्यवत्थुनो एवमेतन्ति सम्पक्खन्दनलक्खणा । **सम्पसादनलक्खणा**ति पसीदितब्बे वत्थुस्मिं पसीदनलक्खणा । **ओक्कप्पनसद्धा**ति ओक्कन्तित्वा पक्खन्दित्वा अधिमुच्चनं । पसादनीये वत्थुस्मिं पसीदनं **पसादसद्धा** । अयं **अनुधम्मो**ति अयं नवन्नं लोकुत्तरधम्मानं अनुलोमधम्मो । **निब्बिदाबहुलो**ति उक्कण्ठनाबहुलो । **सद्धा बन्धति पाथेय्यन्ति** सद्धा नामायं सत्तस्स मरणवसेन महापथं संवजतो महाकन्तारं पटिपज्जतो महाविदुग्गं पक्खन्दतो पाथेय्यपुटं बन्धति, सम्बलं विस्सज्जेतीति अत्थो । सद्धज्झि उप्पादेत्वा दानं देति, सीलं रक्खति, उपोसथकम्मं करोति । तेनेतं वुत्तं “सद्धा बन्धति पाथेय्य”न्ति । **सिरी**ति इस्सरियं । इस्सरिये हि अभिमुखीभूते थलतोपि जलतोपि भोगा आगच्छन्तियेव । तेनेतं वुत्तं “**सिरी भोगानमासयो**”ति । **सद्धा दुतिया पुरिसस्स** होतीति पुरिसस्स देवलोके, मनुस्सलोके चेव निब्बानज्च गच्छन्तस्स सद्धा दुतिया होति, सहायकिच्चं साधेति । **भत्तपुटादी**ति **आदि-**सद्देन दुतियिकादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । **अनेकसरसता**ति अनेकसभावता, अनेककिच्चता वा । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

नगरोपमसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

४. धम्मज्जूसुत्तवण्णना

६८. चतुत्थे सुत्तगेय्यादिधम्मं जानातीति **धम्मज्जू** । तस्स तस्सेव सुत्तगेय्यादिना भासितस्स तदज्जस्स सुत्तपदत्थस्स बोधकस्स सद्दस्स अत्थकुसलतावसेन अत्थं जानातीति **अत्थज्जू** । “एत्तकोम्हि सीलेन समाधिना पज्जाया”ति एवं यथा अत्तनो पमाणजाननवसेन अत्तानं जानातीति **अत्तज्जू** । पटिग्गहणपरिभोगपरियेसनविस्सज्जनेसु मत्तं जानातीति **मत्तज्जू** । निद्देसे पन पटिग्गहणमत्तज्जुताय एव परिभोगादिमत्तज्जुता पबोधिता होतीति पटिग्गहणमत्तज्जुताव दस्सिता । “अयं कालो उद्देसस्स, अयं कालो परिपुच्छाय, अयं कालो योगस्स अधिगमाया”ति एवं कालं जानातीति **कालज्जू** । तत्थ पञ्च वस्सानि उद्देसस्स कालो, दस परिपुच्छाय, इदं अतिसम्बाधं, अतिकखपज्जस्स तावता कालेन तीरेतुं असक्कुण्येय्यत्ता दस वस्सानि उद्देसस्स कालो, वीसति परिपुच्छाय, ततो परं योगे कम्मं कातब्बं । खत्तियपरिसादिकं अट्ठविधं परिसं जानातीति **परिसज्जू** । भिक्खुपरिसादिकं चतुब्बिधं, खत्तियपरिसादिकं मनुस्सपरिसंयेव पुन चतुब्बिधं गहेत्वा अट्ठविधं वदन्ति अपरे । निद्देसे पनस्स खत्तियपरिसादिचतुब्बिधपरिसग्गहणं निदस्सनमत्तं दट्ठब्बं । “इमं मे सेवन्तस्स अकुसला धम्मा परिहायन्ति, कुसला धम्मा अभिवड्ढन्ति, तस्मा अयं पुग्गलो सेवितब्बो, विपरियायतो अज्जो असेवितब्बो”ति सेवितब्बासेवितब्बपुग्गलं जानातीति **पुग्गलपरोपरज्जू** । एवज्झि तेसं पुग्गलानं परोपरं उक्कट्ठनिहीनतं जानाति नाम । निद्देसेपिस्स सेवितब्बासेवितब्बपुग्गले विभावनमेव समणकथाकतन्ति दट्ठब्बं ।

धम्मज्जूसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

५-६. पारिच्छत्तकसुत्तादिवण्णना

६९-७०. पञ्चमे पतितपलासोति पतितपत्तो । एत्थ पठमं पण्डुपलासतं, दुतियं पन्नपलासतञ्च वत्वा ततियं जालकजातता, चतुत्थं खारकजातता च पाळियं वुत्ता । दीघनिकायद्वकथायं पन महागोविन्दसुत्तवण्णनायं (दी० नि० अट्ठ० २.२९४) इममेव पाळिं आहरित्वा दस्सेन्तेन पठमं पण्डुपलासतं, दुतियं पन्नपलासतञ्च वत्वा ततियं खारकजातता, चतुत्थं जालकजातता च दस्सिता । एवञ्हि तत्थ वुत्तं — “पारिच्छत्तके पुप्फमाने एकं वस्सं उपट्ठानं गच्छन्ति, ते तस्स पण्डुपलासभावतो पट्ठाय अत्तमना होन्ति । यथाह —

यस्मिं, भिक्खवे, समये देवानं तावतिसानं पारिच्छत्तको कोविळारो, पण्डुपलासो होति, अत्तमना, भिक्खवे, देवा तावतिसा तस्मिं समये होन्ति ‘पण्डुपलासो दानि पारिच्छत्तको, कोविळारो, न चिरस्सेव पन्नपलासो भविस्सती’ति । यस्मिं समये देवानं तावतिसानं पारिच्छत्तको, कोविळारो, पन्नपलासो होति, जालकजातो होति, खारकजातो होति, कुटुमलकजातो होति, कोरकजातो होति, अत्तमना, भिक्खवे, देवा तावतिसा तस्मिं समये होन्ति ‘कोरकजातो दानि पारिच्छत्तको कोविळारो, न चिरस्सेव सब्बपालिफुल्लो भविस्सती’ति ।

लीनत्थप्पकासिनियम्पि (दी० नि० टी० २.२९४) एत्थ एवमत्थो दस्सितो — **पन्नपलासोति पतितपत्तो । खारकजातोति** जातखुद्दकमकुळो । ये हि नीलपत्तका अतिविय खुद्दका मकुळा, ते “खारका”ति वुच्चन्ति । **जालकजातोति** तेहियेव खुद्दकमकुळेहि जातजालको सब्बसो जालो विय जातो । केचि पन “जालकजातोति एकजालो विय जातो”ति अत्थं वदन्ति । पारिच्छत्तको किर खारकगहणकाले सब्बत्थकमेव पल्लविको होति, ते चस्स पल्लवा पभस्सरपवाळवण्णसमुज्जला होन्ति । तेन सो सब्बसो समुज्जलन्तो तिट्ठति । **कुटुमलजातोति** सज्जातमहामकुळो । **कोरकजातोति** सज्जातसूचिभेदो सम्पतिविकसमानावत्थो । **सब्बपालिफुल्लोति** सब्बसो फुल्लितविकसितोति । अयञ्च अनुक्कमो दीघभाणकानं वळञ्जनानुक्कमेन दस्सितो, न एत्थ आचरियस्स विरोधो आसङ्कितब्बो ।

कन्तनकवातोति देवानं पुज्जकम्मपच्चया पुप्फानं छिन्दनकवातो । **कन्ततीति** छिन्दति । **सम्पटिच्छनकवातोति** छिन्नानं छिन्नानं पुप्फानं सम्पटिगणहकवातो । **चिनन्तोति** नानाविधभक्तिसन्निवेशवसेन निचिनं करोन्तो । **अञ्जतरदेवतानन्ति** नामगोत्तवसेन अपज्जातदेवतानं । **रेणुवट्ठीति** रेणुसङ्घातो । **कण्णिकं आहच्चाति** सुधम्माय कूटं आहन्त्वा ।

अनुफरणानुभावोति खीणासवस्स भिक्खुनो कित्तिसदस्स याव ब्रह्मलोका अनुफरणसङ्घातो आनुभावो । **पब्बज्जानिस्सितं होतीति** पब्बज्जाय चतुपारिसुद्धिसीलम्पि दस्सितमेवाति अधिप्पायो । **पठमज्झानसन्निस्सितन्ति** आदीसुपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो । इध पन उभयतो परिच्छेदो हेट्ठा सीलतो उपरि अरहत्ततो च परिच्छेदस्स दस्सितत्ता । **तेनेतं वुत्तन्ति** तेन कारणेन एतं “चतुपारिसुद्धिसीलं पब्बज्जानिस्सितं होती”ति आदिवचनं वुत्तं । छट्ठं उत्तानमेव ।

पारिच्छत्तकसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

७. भावनासुत्तवण्णना

७१. सत्तमे अत्थस्स असाधिका “भावनं अननुयुत्तस्सा”ति वुत्तत्ता । **सम्भावनत्थेति** “अपि नाम एवं सिया”ति विकप्पनत्थो सम्भावनत्थो । **एवञ्हि लोके सिलिद्ववचनं होतीति** एकमेव सङ्गं अवत्वा अपराय सङ्गाय सङ्घि वचनं लोके

सिलिद्ववचनं होति यथा “द्वे वा तीणि वा उदकफुसितानी”ति । **सम्मा अधिसयितानी**ति पादादीहि अत्तना नेसं किञ्चि उपघातं अकरोन्तिया बहिवातादिपरिस्सयपरिहरणत्थं सम्मदेव उपरि सयितानि । उपरिअत्थो हेत्थ अधि-सद्धो । **उतुं गण्हापेन्तिया**ति तेसं अल्लसिनेहपरियादानत्थं अत्तनो कायुस्मावसेन उतुं गण्हापेन्तिया । तेनाह “**उस्मीकतानी**”ति । **सम्मा परिभावितानी**ति सम्मदेव सब्बसो कुक्कुटवासनाय वासितानि । तेनाह “**कुक्कुटगन्धं गाहापितानी**”ति । एत्थ च सम्मापरिसेदनं कुक्कुटगन्धपरिभावनञ्च सम्माअधिसयनसम्मापरिसेदननिष्फत्तिया आनुभावनिष्फादितन्ति दट्ठब्बं । सम्माअधिसयनेनेव हि इतरद्वयं इज्झति । न हि सम्माअधिसयनतो विसुं सम्मापरिसेदनस्स सम्मापरिभावनस्स च कारणं अत्थि । तेन पन सद्धियेव इतरेसं द्विन्नम्पि इज्झनतो वुत्तं ।

तिविधकिरियाकरणेनाति सम्माअधिसयनादिति विधकिरियाकरणेनाति अत्थो । किञ्चापि “एवं अहो वत मे”ति आदिना न इच्छा उप्पज्जेय्य कारणस्स पन सम्पादितत्ता, अथ खो भब्बाव ते अभिनिब्भिज्जितुन्ति योजना । कस्मा भब्बाति आह “**ते हि यस्मा ताया**”ति आदि । **सयम्पी**ति अण्डानि । **परिणामन्ति** परिपाकं बहिनिकखमनयोग्यतं । यथा कपालस्स तनुता आलोकस्स अन्तो पज्जायमानस्स कारणं, तथा कपालस्स तनुताय नखसिखामुखतुण्डकानं खरताय च अल्लसिनेहपरियादानं कारणवचनन्ति दट्ठब्बं । **तस्मा**ति आलोकस्स अन्तो पज्जायमानतो सयञ्च परिपाकगतत्ता ।

ओपम्मसम्पटिपादनन्ति ओपम्मत्थस्स उपमेय्येन सम्मदेव पटिपादनं । तन्ति ओपम्मसम्पटिपादनं । **एवन्ति** इदानीं वुच्चमानाकारेन । **अत्थेना**ति उपमेय्यत्थेन संसन्देत्वा सह योजेत्वा । सम्पादनेन सम्पयुत्तधम्मवसेन जाणस्स तिकखभावो वेदितब्बो । जाणस्स हि सभावतो सतिनेपक्कतो च तिकखभावो, समाधिवसेन खरभावो, सद्भावसेन विप्पसन्नभावो । **परिणामकालो**ति बलवविपस्सनाकालो । **वट्ठिकालो**ति वुट्ठानगामिनिविपस्सनाकालो । अनुलोमट्ठानिया हि विपस्सना गहितगम्भा नाम तदा मग्गगम्भस्स गहितत्ता । **तज्जातिकन्ति** तस्स विपस्सनानुयोगस्स अनुरूपं । सत्थापि अविज्जण्डकोसं पहरति, देसनापि विनेय्यसन्तानगतं अविज्जण्डकोसं पहरति, यथाठाने ठातुं न देति ।

ओलम्बकसङ्घातन्ति ओलम्बकसुत्तसङ्घातं । “पल”न्ति हि तस्स सुत्तस्स नामं । **चारेत्वा** दारुनो हेट्ठा दोसजाननत्थं उस्सापेत्वा । **गण्डं हरतीति पलगण्डो**ति एतेन “पलेन गण्डहारो पलगण्डोति पच्छिमपदे उत्तरपदलोपेन निद्देसो”ति दस्सेति । **गहणट्ठाने**ति हत्थेन गहेतब्बट्ठाने । सम्मदेव खिपीयन्ति एतेन कायदुच्चरितादीनीति सङ्खेपो, पब्बज्जाव सङ्खेपो **पब्बज्जासङ्खेपो** । तेन विपस्सनं अनुयुज्जन्तस्स पुग्गलस्स अजानन्तस्सेव आसवानं परिकखयो इध विपस्सनानिसंसोति अधिप्पेतो ।

हेमन्तिकेन कारणभूतेन, भुम्मत्थे वा एतं करणवचनं, हेमन्तिकेति अत्थो । **पटिप्पस्सम्भन्ती**ति पटिप्पस्सद्भफलानि होन्ति । तेनाह “**पूतिकानि भवन्ती**”ति । **महासमुद्धो विय सासनं** अगाधगम्भीरभावतो । **नावा विय योगावचरो** महोद्युत्तरतो । **परियायनं विया**ति परितो अपरापरं यायनं विय । **खज्जमानानन्ति** खादन्तेन विय उदकेन खेपियमानबन्धनानं । **तनुभावो**ति परियुट्ठानपवत्तिया असमत्थताय दुब्बलभावो । **विपस्सनाजाणपीतिपामोज्जेही**ति विपस्सनाजाणसमुट्ठितेहि पीतिपामोज्जेहि । **ओक्खायमाने**ति विपस्सनाकम्मट्ठाने वीथिप्पटिपाटिया ओक्खायमाने, पटिसङ्खानुपस्सनाय वा **ओक्खायमाने** । सङ्खारुपेक्खाय **पक्खायमाने** । **दुब्बलता दीपिता** “अप्पकसिरेनेव संयोजनानि पटिप्पस्सम्भन्ति, पूतिकानि भवन्ती”ति वुत्तत्ता ।

भावनासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८-९. अगिक्खन्धोपमसुत्तादिवण्णना

७२-७३. अट्टमे पस्सथ नूति अपि पस्सथ । महन्तन्ति विपुलं । अगिक्खन्धन्ति अगिसमूहं । आदित्तन्ति पदित्तं । सम्पज्जलितन्ति समन्ततो पज्जलितं अच्चिविप्फुलिङ्गानि मुञ्चन्तं । सजोतिभूतन्ति समन्ततो उड्ढिताहि जालाहि एकप्पभासमुदयभूतं । तं किं मज्जथाति तं इदानी मया वुच्चमानत्थं किं मज्जथाति अनुमतिग्गहणत्थं पुच्छति । यदेत्थ सत्था अगिक्खन्धालिङ्गनं कज्जालिङ्गनञ्च आनेसि, तमत्थं विभावेतुं “आरोचयामी”ति आदिमाह ।

दुस्सीलस्साति निस्सीलस्स सीलविरहितस्स । पापधम्मस्साति दुस्सीलत्ता एव हीनज्झासयताय लामकसभावस्स । असुचिसङ्कस्सरसमाचारस्साति अपरिसुद्धताय असुचि हुत्वा सङ्काय सरितब्बसमाचारस्स । दुस्सीलो हि किञ्चिदेव असारुप्पं दिस्वा “इदं असुकेन कतं भविस्सती”ति परेसं आसङ्का होति । केनचिदेव करणीयेन मन्तयन्ते भिक्खू दिस्वा “कच्चि नु खो इमे मया कतकम्मं जानित्वा मन्तेन्ती”ति अत्तनोयेव सङ्काय सरितब्बसमाचारो । पटिच्छन्नकम्मन्तस्साति लज्जितब्बताय पटिच्छादेतब्बकम्मन्तस्स । अस्समणस्साति न समणस्स । सलाकग्गहणादीसु “अहम्पि समणो”ति मिच्छापटिज्जाय समणपटिज्जस्स । असेट्टुचारिताय अब्रह्मचारिस्स । उपोसथादीसु “अहम्पि ब्रह्मचारी”ति मिच्छापटिज्जाय ब्रह्मचारिपटिज्जस्स । पूतिना कम्मेन सीलविपत्तिया अन्तो अनुपविट्ठत्ता अन्तोपूतिकस्स । छद्वारेहि रागादिकिलेसानुस्सवनेन तित्तत्ता अवस्सुतस्स । सज्जातरागादिकचवरत्ता सीलवन्तेहि छड्ढेतब्बत्ता च कसम्बुजातस्स ।

वालरज्जुयाति वालेहि कतरज्जुया । सा हि खरतरा होति । घंसेय्याति मथनवसेन घंसेय्य । तेलधोतायाति तेलेन निसिताय । पच्चोरस्मिन्ति पतिउरस्मिं, अभिमुखे उरमज्जेति अधिप्पायो । अयोसङ्कुनाति सण्डासेन । फेणुद्देहकन्ति फेणं उद्देहेत्वा उद्देहेत्वा, अनेकवारं फेणं उट्ठापेत्वाति अत्थो । एवमेत्थ सङ्घेपतो पाळिवण्णना वेदितब्बा । नवमं उत्तानमेव ।

अगिक्खन्धोपमसुत्तादिवण्णना निड्ढिता ।

१०. अरकसुत्तवण्णना

७४. दसमे परित्तन्ति इत्तरं । तेनाह “अप्पं थोक”न्ति । पबन्धानुपच्छेदस्स पच्चयभावो इध जीवितस्स रसो किच्चन्ति अधिप्पेतन्ति आह “सरसपरित्ततायपी”ति । तदधीनवुत्तितायपि हि “यो, भिक्खवे, चिरं जीवति, सो वस्ससतं अप्पं वा भिय्यो”ति वचनतो परित्तं खणपरित्ततायपि । परमत्थतो हि अतिपरित्तो सत्तानं जीवितक्खणो एकचित्तक्खणप्पवत्तिमत्तोयेव । यथा नाम रथचक्रं पवत्तमानम्पि एकेनेव नेमिप्पदेसेन पवत्तति, तिट्ठमानम्पि एकेनेव तिट्ठति, एवमेवं एकचित्तक्खणिकं सत्तानं जीवितं तस्मिं चित्ते निरुद्धमत्ते सत्तो निरुद्धोति वुच्चति । यथाह “अतीते चित्तक्खणे जीवित्थ न जीवति न जीविस्सति । अनागते चित्तक्खणे न जीवित्थ न जीवति जीविस्सति । पच्चुप्पन्ने चित्तक्खणे न जीवित्थ जीवति न जीविस्सति ।

“जीवितं अत्तभावो च, सुखदुक्खा च केवला ।
एकचित्तसमायुत्ता, लहुसो वत्तते खणो ॥

“ये निरुद्धा मरन्तस्स, तिट्ठमानस्स वा इध ।
सब्बेपि सदिसा खन्धा, गता अप्पटिसन्धिका ॥

“अनिब्बत्तेन न जातो, पच्चुप्पन्नेन जीवति ।

चित्तभङ्गा मतो लोको, पज्जत्ति परमत्थिया”ति ॥ (महानि० १०) ।

लहुसन्ति लहुकं । तेनाह “लहुं उप्पज्जित्वा निरुज्झनतो लहुस”न्ति । **परित्तं लहुसन्ति** उभयं पनेतं अप्पकस्स वेवचनं । यज्झि अप्पकं, तं परित्तञ्चेव लहुकञ्च होति । इध पन आयुनो अधिप्पेतत्ता रस्सन्ति वुत्तं होति । **मन्तायन्ति** करणत्थे एतं भुम्मवचनन्ति आह “**मन्ताय बोद्धब्बं, पज्जाय जानितब्बन्ति अत्थो**”ति । **मन्तायन्ति** वा मन्तेय्यन्ति वुत्तं होति, मन्तेतब्बं मन्ताय उपपरिक्खितब्बन्ति अत्थो । **पज्जाय जानितब्बन्ति** जानितब्बं जीवितस्स परित्तभावो बहुदुक्खादिभावो । जानित्वा च पन सब्बपलिबोधे छिन्दित्वा कत्तब्बं कुसलं, चरितब्बं ब्रह्मचरियं । यस्मा इत्थि जातस्स अमरणं, अप्पं वा भिय्यो वस्ससततो उपरि अप्पं अज्जं वस्ससतं अप्पत्वा वीसं वा तिसं वा चत्तालीसं वा पण्णासं वा सट्ठि वा वस्सानि जीवति, एवंदीघायुको पन अतिदुल्लभो । “असुको हि एवं चिरं जीवती”ति तत्थ तत्थ गन्त्वा दट्ठब्बो होति । तत्थ विसाखा उपासिका वीससतं जीवति, तथा पोक्खरसातिब्राह्मणो, ब्रह्मायुब्राह्मणो, बावरियब्राह्मणो, आनन्दत्थेरो, महाकस्सपत्थेरोति । अनुरुद्धत्थेरो पन वस्ससतञ्चेव पण्णासञ्च वस्सानि । बाकुलत्थेरो वस्ससतञ्चेव सट्ठि च वस्सानि, अयं सब्बदीघायुको, सोपि द्वे वस्ससतानि न जीवि ।

अरकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

महावग्गवण्णना निट्ठिता ।

८. विनयवग्गो

१-८. पठमविनयधरसुत्तादिवण्णना

७५-८२. अट्ठमस्स पठमं दुतियञ्च उत्तानत्थमेव । ततिये **विनयलक्खणे पतिट्ठितो** लज्जिभावेन विनयलक्खणे ठितो होति । अलज्जी (पारा० अट्ठ० १.४५) हि बहुस्सुतोपि समानो लाभगरुकताय तन्तिं विसंवादेत्वा उद्धम्मं उब्बिनयं सत्थुसासनं दीपेत्वा सासने महन्तं उपद्वं करोति, सङ्गभेदम्पि सङ्गराजिम्पि उप्पादेति । लज्जी पन कुक्कुच्चको सिक्खाकामो जीवितहेतुपि तन्तिं अविसंवादेत्वा धम्ममेव विनयमेव च दीपेति, सत्थुसासनं गरुं कत्वा ठपेति । एवं यो लज्जी, सो विनयं अजहन्तो अवोक्कमन्तोव लज्जिभावेन विनयलक्खणे ठितो होति पतिट्ठितो ।

असंहीरोति एत्थ **संहीरो** नाम यो पाळियं वा अट्ठकथायं वा हेट्ठा वा उपरितो वा पदपटिपाटिया वा पुच्छियमानो वित्थुनति विप्फन्दति, सण्ठातुं न सक्कोति, यं यं परेन वुच्चति, तं तं अनुजानाति, सक्कवादं छट्ठेत्वा परवादं गण्हाति । यो पन पाळियं वा अट्ठकथायं वा हेट्ठुपरियवसेन वा पदपटिपाटिया वा पुच्छियमानो न वित्थुनति न विप्फन्दति, एकेकलोमं सण्डासेन गणहन्तो विय “एवं मयं वदाम, एवं नो आचरिया वदन्ती”ति विस्सज्जेति । यम्हि पाळि च पाळिविनिच्छयो च सुवण्णभाजने पक्खित्तसीहवसा विय परिक्खयं परियादानं अगच्छन्तो तिट्ठति, अयं वुच्चति **असंहीरो** । यस्मा पन एवरूपो यं यं परेन वुच्चति, तं तं नानुजानाति, अत्तना सुविनिच्छिनितं कत्वा गहितं अविपरीतमत्थं न विस्सज्जेति, तस्मा वुत्तं “**न सक्कोति गहितग्गहणं विस्सज्जापेतु**”न्ति । चतुत्थादीनि सुविज्जेय्यानि ।

पठमविनयधरसुत्तादिवण्णना निट्ठिता ।

९. सत्थुसासनसुत्तवण्णना

८३. नवमे विवेकट्ठोति विवित्तो । तेनाह “दूरीभूतो”ति । सतिअविप्पवासे ठितोति कम्मट्ठाने सति अविजहित्वा ठितो । पेसितत्तोति काये च जीविते च अनपेक्खताय निब्बानं पेसितचित्तो तन्निन्नो तप्पोणो तप्पभारो ।

सत्थुसासनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. अधिकरणसमथसुत्तवण्णना

८४. दसमे अधिकरीयन्ति एत्थाति अधिकरणानि । के अधिकरीयन्ति? समथा । कथं अधिकरीयन्ति? समनवसेन । तस्मा ते तेसं समनवसेन पवत्तन्तीति आह “अधिकरणानि समेन्ती”तिआदि । उप्पन्नानं उप्पनानन्ति उट्ठितानं उट्ठितानं । समथत्थन्ति समनत्थं । दीघनिकाये सङ्गीतिसुत्तवण्णनायम्पि (दी० नि० अट्ठ० ३.३३१) वित्थारतोयेवाति एत्थायं वित्थारनयो — अधिकरणेसु ताव धम्मोति वा अधम्मोति वा अट्ठारसहि वत्थूहि विवदन्तानं भिक्खूनं यो विवादो, इदं विवादाधिकरणं नाम । सीलविपत्तिया वा आचारदिट्ठिआजीवविपत्तिया वा अनुवदन्तानं यो अनुवादो उपवदना चेव चोदना च, इदं अनुवादाधिकरणं नाम । मातिकायं आगता पञ्च, विभङ्गे द्वेति सत्तपि आपत्तिक्खन्धा, इदं आपत्ताधिकरणं नाम । यं सङ्गस्स अपलोकनादीनं चतुन्नं कम्मानं करणं, इदं किच्चाधिकरणं नाम ।

तत्थ विवादाधिकरणं द्वीहि समथेहि सम्मति सम्मुखाविनयेन च येभ्य्यसिकाय च । सम्मुखाविनयेनेव सम्ममानं यस्मिं विहारे उप्पन्नं तस्मिंयेव वा, अज्जत्र वूपसमेतुं गच्छन्तानं अन्तरामग्गे वा, यत्थ गन्त्वा सङ्गस्स निव्यातितं, तत्थ सङ्गेन वा, सङ्गे वूपसमेतुं असक्कोन्ते तत्थेव उब्बाहिकाय सम्मतपुग्गलेहि वा विनिच्छितं सम्मति । एवं सम्ममाने च पनेतस्मिं या सङ्गसम्मुखतो धम्मसम्मुखतो विनयसम्मुखता पुग्गलसम्मुखता, अयं सम्मुखाविनयो नाम । तत्थ च कारकसङ्गस्स सङ्गसामगिवसेन सम्मुखिभावो सङ्गसम्मुखता । समेतब्बस्स वत्थुनो भूतत्ता धम्मसम्मुखता । यथा तं समेतब्बं, तथेवस्स समनं विनयसम्मुखता । यो च विवदति, येन च विवदति, तेसं उभिन्नं अत्थपच्चत्थिकानं सम्मुखीभावो पुग्गलसम्मुखता । उब्बाहिकाय वूपसमे पनेत्थ सङ्गसम्मुखता परिहायति । एवं ताव सम्मुखाविनयेनेव सम्मति ।

सचे पनेवम्पि न सम्मति, अथ नं उब्बाहिकाय सम्मता भिक्खू “न मयं सक्कोम वूपसमेतु”न्ति सङ्गस्सेव निव्यातेन्ति । ततो सङ्गो पञ्चङ्गसमन्नागतं भिक्खुं सलाकग्गाहापकं सम्मन्नति, तेन गुळ्हकविवटकसकण्णजप्पकेसु तीसु सलाकग्गाहकेसु अज्जतरवसेन सलाकं गाहापेत्वा सन्निपतिताय परिसाय धम्मवादीनं येभ्य्यताय यथा ते धम्मवादीनो वदन्ति, एवं वूपसन्तं अधिकरणं सम्मुखाविनयेन च येभ्य्यसिकाय च वूपसन्तं होति । तत्थ सम्मुखाविनयो वुत्तनयो एव । यं पन येभ्य्यसिकाकम्मस्स करणं, अयं येभ्य्यसिका नाम । एवं विवादाधिकरणं द्वीहि समथेहि सम्मति ।

अनुवादाधिकरणं चतूहि समथेहि सम्मति सम्मुखाविनयेन च सतिविनयेन च अमूळ्हविनयेन च तस्सपापियसिकाय च । सम्मुखाविनयेनेव सम्ममानं यो च अनुवदति, यज्ज अनुवदति, तेसं वचनं सुत्वा सचे काचि आपत्ति नत्थि, उभो खमापेत्वा, सचे अत्थि अयं नामेत्थ आपत्तीति एवं विनिच्छितं वूपसम्मति । तत्थ सम्मुखाविनयलक्खणं वुत्तनयमेव ।

यदा पन खीणासवस्स भिक्खुनो अमूलिकाय सीलविपत्तिया अनुद्धंसितस्स सतिविनयं याचमानस्स सङ्गो जत्तिचतुत्थेन कम्मेन सतिविनयं देति, तदा सम्मुखाविनयेन च सतिविनयेन च वूपसन्तं होति । दिन्ने पन सतिविनये पुन तस्मिं पुग्गले कस्सचि अनुवादो न रुहति । यदा उम्मत्तको भिक्खु उम्मादवसेन कते अस्सामणके अज्झाचारे “सरतायस्मा

एवरूपिं आपत्तिं'न्ति भिक्खूहि चोदियमानो “उम्मत्तकेन मे, आवुसो, एतं कतं, नाहं तं सरामी”ति भणन्तोपि भिक्खूहि चोदियमानोव पुन अचोदनत्थाय अमूळहविनयं याचति, सङ्घो चस्स जत्तिचतुत्थेन कम्मेन अमूळहविनयं देति । तदा सम्मुखाविनयेन च अमूळहविनयेन च वूपसन्तं होति । दिन्ने पन अमूळहविनये पुन तस्मिं पुग्गले कस्सचि तप्पच्चया अनुवादो न रुहति । यदा पन पाराजिकेन वा पाराजिकसामन्तेन वा चोदियमानस्स अज्जेनज्जं पटिचरतो पापुस्सन्नताय पापियस्स पुग्गलस्स “सचायं अच्छिन्नमूलो भविस्सति, सम्मा वत्तित्वा ओसारणं लभिस्सति । सचे छिन्नमूलो, अयमेवस्स नासना भविस्सती”ति मज्जमानो सङ्घो जत्तिचतुत्थेन कम्मेन तस्सपापियसिकं करोति, तदा सम्मुखाविनयेन च तस्सपापियसिकाय च वूपसन्तं होतीति । एवं अनुवादाधिकरणं चतूहि समथेहि सम्मति ।

आपत्ताधिकरणं तीहि समथेहि सम्मति सम्मुखाविनयेन च पटिज्जातकरणेन च तिणवत्थारकेन च । तस्स सम्मुखाविनयेनेव वूपसमो नत्थि । यदा पन एकस्स वा भिक्खुनो सन्तिके सङ्घगणमज्झेसु वा भिक्खु लहुकं आपत्तिं देसेति, तदा आपत्ताधिकरणं सम्मुखाविनयेन च पटिज्जातकरणेन च वूपसम्मति । तत्थ सम्मुखाविनये ताव यो च देसेति, यस्स च देसेति, तेसं सम्मुखीभावो पुग्गलसम्मुखतो । सेसं वुत्तनयमेव ।

पुग्गलस्स च गणस्स च देसनाकाले सङ्घसम्मुखतो परिहायति । यं पनेत्थ “अहं, भन्ते, इत्थन्नामं आपत्तिं आपन्नो”ति च “पस्ससी”ति च “आम, पस्सामी”ति च पटिज्जाताय “आयतिं संवरेय्यासी”ति करणं, तं पटिज्जातकरणं नाम । सङ्घादिसेसे परिवासादियाचना पटिज्जा, परिवासादीनं दानं पटिज्जातकरणं नाम ।

द्वेषखजाता पन भण्डनकारका भिक्खू बहुं अस्सामणकं अज्झाचारं चरित्वा पुन लज्जिधम्मे उप्पन्ने “सचे मयं इमाहि आपत्तीहि अज्जमज्जं कारेस्साम, सियापि तं अधिकरणं कक्खळत्ताय वाळत्ताय संवत्तेय्या”ति अज्जमज्जं आपत्तिया कारापने दोसं दिस्वा यदा भिक्खू तिणवत्थारककम्मं करोन्ति, तदा आपत्ताधिकरणं सम्मुखाविनयेन च तिणवत्थारकेन च सम्मति । तत्र हि यत्तका हत्थपासूपगता “न मेतं खमती”ति एवं दिट्ठाविकम्मं अकत्वा “दुक्कटं कम्मं पुन कातब्बं कम्म”न्ति न उक्कोटेन्ति, निदम्पि ओक्कन्ता होन्ति, सब्बेसं ठपेत्वा थुल्लवज्जञ्च गिहिपटिसंयुत्तञ्च सब्बापत्तियो वुट्ठहन्ति । एवं आपत्ताधिकरणं तीहि समथेहि सम्मति ।

किच्चाधिकरणं एकेन समथेन सम्मति सम्मुखाविनयेनेव । इति इमानि चत्तारि अधिकरणानि यथानुरूपं इमेहि सत्तहि समथेहि सम्मन्ति । तेन वुत्तं — “उप्पन्नुप्पन्नानं अधिकरणानं समथाय वूपसमाय सम्मुखाविनयो दातब्बो...पे०... तिणवत्थारको”ति । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेव ।

अधिकरणसमथसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

विनयवग्गवण्णना निट्ठिता ।

इति मनोरथपूरणिया अङ्कुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

सत्तकनिपातवण्णनाय अनुत्तानत्थदीपना समत्ता ।